This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

A 771,877

П. П. НЉГОШ

послѣдњи владаюћи владика црногорски.

Medaković, V.

П. П. НЉГОШ

ПОСЛЉДЊИ ВЛАДАЮЋИ

владика црногорски

ОД

В. М. Г. Медаковића.

У НОВОМЕ САДУ.

Књигопечатня А. Пасвића.

1882. г.

DR
1875
.M48

ПРЕДГОВОР.

Многи наши списатељи писали су о владици Раду са родолубивіем жаром, представљаћи га кано изврсна пѣсника, кано узор людскіе врлина. И данас се наши списатељи надмећу, ко ће што лѣпшег и до сад непознатог о владици Раду*) написати. Тако є овай владика стека' и любави и уваженя код нашіе ученіе люди, код млађег нараштая, кои имаду и знаня и срца, те га достойно уважаваю, любе и уступаю му прво мѣсто. Я желим, да ти племенити люди имаду ближіи и ясніи података о томе владици — господару найюначніе гране србског народа, па сам се ріешіо написати нешто о њему; али почем владика ніе біо само пѣсник, него и првосвештеник и господар оне шаке горштака, кои вазда свѣтлаше образ и име србско, па є тако и са овіем владиком скопчана и повѣстница Црне Горе за времена његовог владаня, то се мора написати како о њему, тако и о његовіема Црногорцима. Надам се, да ћу овіем учи-

*) Я се служим свуда именом Раде зато, што га Црногорци непрестано зваху Радом, а и данас га зову. Ово су они чинили зато, да га разликую од његовог стрица светог Петра.

нити услугу Србству, а олакшати нашіема добріема и родолюбивіема кньижевницима, да постигну оно, што желе и да могу болѣ познати и ціенити владику и да послужи узором племенитіе людскіе врлина, те да изводе млађи нараштай на пут неуморног рада по наш народ, кано што радіяше владика Раде.

На Цетинѣ я сам провео са владиком Радом четири године; а и путова' сам шньиме у Беч и у Млетке; он ме пазаше, да се не може ни болѣ ни лѣпше и недаваше ми, да се одваям од њега. Шньиме би я сѣдіо до єдног сата послiе поноћи; бѣх сваки дан шньиме за трпезом и шетах се шньиме два пут на дан по цетиньском полю и он ме по доброти срца свога и великой наклоности к мени прозва „Медо“, па тако ме онда зваху и сви Црногорци. Излазіо сам шньиме и на Ловћен, кад є ставіо своіом руком основни камен цркви на врх Ловћена, кою є он саградіо и посветіо св. Петру. Ову є цркву саградіо владика у той намѣри, да он буде саранѣн у ньой, на оной висини, коя є найвиша у Црной Гори и од куд се виде понаївише само србске землѣ и синѣ море; а види се и његов „дивни Неапуль“. Владика желіяше, да се његов дух налази и віе на оной висини, те да лакше преліеће и погледа по осталоме Србству, коему да уліева любав к своему роду и да свети Косово. Владика желіяше, да и на ономе свіету ради за своє Црногорце и за све Србство.

Владика Раде ніе учіо ни граматику, ни произваѣанѣ слога, па би дава' или Милаковићу или

мени, да ставлямо нуждне знаке (интерпункціе) ђе треба. Он се разговараше са мном о свачему, па сам тако има' и времена и прилике упознати тога владику.

Овай владика иђаше и у цркву, у коіой не бѣше архіерейског стола, а стая' би напріед наспрам ћивота, или под фесом, или под калпаком, или под црногорском капицом, кою брђани зову „шиш". Док є у цркви, држаше се достойно, смирено и примѣрно: негледаше никуд на страну, до єдино на Божіи жртвеник. Црковно пѣніе бѣше му мило, а іош више онда, кад ко има ясніи глас. Нечиташе у цркви ни „вѣрую" ни „отче наш", а мени би често дава' знак, да поим. Сви наши добри Срби бѣху любительи нашег црковног пѣнія.*) Из цркве излазаше владика весела и задовольна лица, бѣше у свему блажіи, доступніи и штедріи — чисто кано да є награђен неком невидльивом благодети творца небеског.

Прве године моег долазка на Цетинѣ, даде ми владика, да преписуем юначке пѣсме, кое є он скупіо,**) а неке и сам спѣва', уз то и оне о устанку србском, давши им име: „Огледало Србско". Ове пѣсме даде он печатати у Біограду.

Я сам се стара', да опишем владику, колико

*) У Дубровнику у єдно и исто вріеме бѣше ћесарски ђенера' Милутиновић и секретар руског консулства Еремія Гагић па долазаху обоица у дубровачку србску цркву и пояху за піевницом. (Гагић є біо секретар србског совѣта у Біограду 1812. год.)

**) Код нѣга се пѣваху само юначке пѣсме, и оног, кои пои, награди и пошлѣ писару сената, да стави на артію; али бѣше и писар такав, кои незнаваше граматику.

є могуће вѣрніе; али опет несміем рећи, да сам описа' све како треба, него напротив, има іош много, што є изостало, а требало є написати. Моя є пак главна намѣра била та, да не пропане и ово, што я о њему знам, а доцніе ће се моћи попунити и те празнине. Милаковић бѣше 18 година уз владику и могаше га найболѣ описати; али он бѣше устручљив, па се несміяше у то упуштати. Често се сѣћаше Милаковић свога господара, доброг владике, уздисаше и ліяше сузе за њим, називаюћи га: „Србска дика“.

Владика Раде имаше и радостніе и жалостніе дана у своему животу са своіема Црногорцима. Он владаше с њима, али држаше, да их непознае, па ће ме єдном упитати: Бога ти, познаеш ли ти ове Црногорце? Мислим, да у неколико познаем, одговорим му; а он ће на то рећи: Непознаеш, ваистину! Ево сам Црногорац, родіо сам се и узраста' међу њима и господар сам им, па их іош непознаем. — Тако схваћаше владика свой тешки положай међу своіема Црногорцима! Његов є положай біо одиста тежак, а он сам осѣтљив. Други би говорили: Ласно є њему — он є господар, па може, како оће; али кад се изближе изпита положай, дужност и задатак доброг и савѣстног владаоца, онда се увиђа, да є његов положай тежак, горак, па и опасан. Али се види и то, да владику плашаше найвише то, да не оладни чувство његовіе Црногораца к вѣри — од тог зазираше и стріепіяше савѣстни владика, — єр знадіяше, да кад се изгуби вѣра у оно, у што се вѣруе и што є вазда люде спасавало од сваке не-

волѣ — да би онда наступило звѣрско варварство, кое затире свіет. У доцніема годинама осѣћаше владика яку потребу у дужности богомольца, сматраюћи, да є то први основ людскоме спасеню и да само то може подпомагати и одржати његову свѣтску власт. То є владику яко тиштило и он у таквом станю долазаше на свакояке мисли и изявльиваше желю, да се уклони из Црне Горе, да не гледа яде и неволѣ, кое се готове у ономе крвавоме кршу, па би говоріо: „Вала ми се све доядило и найрадіи би, да ми є куђ гођ поћ' на чесов остров, ђе нигђе никог нема, па да тамо мирно живим.“ Тако є тешко било владици Раду, кои є узраста' и развія' се међу Црногорцима! А да шта би шньиме било, да се подига' и учіо у туђем свіету, ђе се нечуе србска ріеч ни молитва? Он би мора' у самом почетку свога владаня оставити Црну Гору и тражити навикнуте удобности, а не би іо кастрадину, (пастрву) зелѣ и кртолу, нити би се савія' око своіе голіе юнака.

Стара' сам се, да ово мало дѣло напишем србскіем слогом и србскіема ріечима, клонећи се, колико є могуће од туђіе; а написах га и оніем правописом, коіем сам се вазда служіо.*)

*) Нови правопис има сміешна преданя. Причаше ми Аврам Петроніевић, негдашньи министар србски — да є онда, кад га слаше княз Милош у Русію, наша' у єдной руской библіотеци єдну кньижицу, у коіой бѣше изложен данашньи нови правопис, капо ти найудесніи; а бѣше га доніо са собом єдан фратар из Славоніе, па да су му Руси одузели ту тако важну и користну кньижицу по Унію, а нѣга послали у Сибир. У Славоніи и Рватской, преводили су наше Србе, из србске у латинску и у уніятску вѣру, у намѣри, да међу истоветном браћом небуде слоге него вѣчна мржня и гоненѣ. А и тога правописа бѣше та иста

О владици Раду. кано о пѣснику, мало сам писа', па є зато и остало много неспоменутог о његовіема поєдиніема пѣснама, кое западоше у руке његовог сестрића, а овай их є на свой начин потаманіо. Овог владику могли бисмо скоро назвати самоуком, єр он све постизаваше своіом добром вольом и трудом. Он знаваше и старо-славенски єзик и бѣше превео из псалма цара Давида: „Благослови душе“ на србски єзик.

Дѣло „Луча Микрокозма“ бѣше владици наймиліе. На овом дѣлу радіо є он уз частни пост и за шест нєђеля непушташе никог к себи до мене. Он бѣше удублѣн у свою поезію и радо читаше све оне пѣсме, кое имаху узвишеног поетичног полета. За земальске послове, нити за његове Црногорце, а и за саму цркву ніе ово било пробитачно. Да се владика ніе толико бавіо са пѣсништвом, он би іош више добра урадіо за свое Црногорце. То му є сметало, те ніе довршіо ни зако-

---

цѣль, да се завађамо, да се отуђуемо єдан од другога, па да и у томе небудемо сложни са осталом већом и ячом славенском браћом. Има нашіе людих, кои одавна говорише, да є овай нови правопис мост за латиницу; а било их є и таквіе, кои говораху іош и то, да би за нас іош найболѣ било, кад би ми Срби примили не само латинска писмена, него и латинску вѣру, па да би тако ушли у ред изображеніе народа, те нас не би мрзили и гонили, већ да би се за нас заузимала већина просвіештене Европе и да би ми тіем начином постали велики и независни. Али се види по току и развитку догађая, кано и по постоећем, да су то све празне маште, коіема люди вараю себе и другогае Видимо, да има трећина или више Славена, кои се служе не само латиницом, него су и латинске вѣре; па опет од те велике гомиле наше єдноплемене и єдпокрвне браће, невидимо ни єдп да имаду свою независност, а скоро су сва та племена много већа него србско.

ник, на коем є радіо дуљ времена. И црква би имала тврђег основа у оніема горама, нити би он има' нужде плашити се, да чувство к вѣри слабити починѣ. Код његовог стрица св. владике Петра бѣше вѣра у свему тврда, кою он не само чуваше, него и радіяше неуморно, да она буде снажнія за срећу и благостанѣ оніе изврстніе юнака.

Споменућу, да є владика оно писмо: „Императорскомъ обществу исторіи и древностѣй россійскихъ при московскомъ университетѣ“ написа' на Цетинѣ 1846. г. на србском єзику и поніо га са собом у Беч и ту га са негдашньіем рускіем професором Качкадамов-іем — преводіо на руски єзик. У овом се писму огледа найлѣпше владика; огледа се онакав, какав є. Он уздиже Москву, коя рађаше цареве и величину славенску, па вели: „Москва, майка царева, почетак величине Славенске — непоколебима стіена, о кою се скрхала величина европског народа. То є единствени збор на свіету, у коем море праздновати душа црногорска и одкривати по чувству єдноплеменности свою чистосрдачност! Пажня Москве неоцѣнѣна є за владаоца шаке онога народа, кои є осуђен судбином на искушенія, на жертву за православіе и за чест имена народа, коег су четри стотине година гнявиле и изтріеблявале иноплемене државе; а кои є свое биће сачува' само са вѣром и чешћу имена и кои є доживіо блажену епоху, у коіой га се сѣтише цар и майка славенске величине!“

Види се, да є ово писа' владика, кои имаше

орлово око, а зміину мудрост, са найтопліем жаром любави, излажући на кратко и патнѣ свога народа; а за тіем и наду на лѣпшу будућност, кою му ствара „цар и майка славенске величине.“ Ово непише чесов сужань из мрачне тавнице, већ найслободніи србски син — Србин и потомак прославлѣніе предака — владаоц, првосвештеник и поета, ово пише онай, кои є Али-паши говоріо, да он нема цара, него да є сам цар у своіоі земльи; али се радуе тай дивни владика узвишеной епоки, єр га се сѣћа неки већи и силніи цар и майка славенске величине, коег дух горског юнака проницаваше у далю будућност сяйніе среће и развитка нашега народа! Овакіем радом, тврдом вѣром у Бога, поузданѣм у сродног и обштег заштитника и одушевлѣнѣм за своі род — штићаху владике — богомольци — спомен негдашнѣг великог Србства Неманића двоглавог біелог орла, кои непрестаяше ширити своя дивна крила над малом врлетном, али юначком Црном Гором.

Ніе вріеме да се владичине намѣре од 1848. г. обѣлоданюю. Све оно, што ми є владика у повѣреню говоріо, сматрам за дужност, да неизносим на виђело — а тога има доста, што се односи на обе гране нѣгове поглаварске власти, па и дужности.

У Біограду 8. Декембра 1881.

В. М. Г. Медаковић.

Уобште, све наше духовенство и црно и біело имаше, а има и сад, па ће имати и у будуће найвише заслуге по сав наш народ. Оно пак духовенство у Црной Гори има у томе првенство, кое сачува прађедовску вѣру, юнаштво и слободу людску, кано ти и све оно, што є наймиліе племенитом людском срцу. У бой иђаше не само првосвештеник-богомоляц, него и све свештенство, кои бѣху вазда првіема юнацима. Острошки игуман Ђорђіе предвођаше войску, а то є Црногорцима мило и диче се, па га описую у пѣсми, како є наоружан:

„А какав є од Острога бане
„На нѣгова претила (дебела) дорина!
„За пасом му двіе пушке мале,
„О рамену дуга брешка виси,
„О бедри му дуга гадарія (сабля),
„До по нѣ є вуком обшивена,
„На врх нѣ є од мећеда глава,
„Зинула є, како да є жива!“

Од Ђуре Иванбегова Црноевића па до владике Данила било є шест владавшіех владика у Црной Гори, а од свію понайбольи бѣше Висаріон Баица; али и овога отроваше Млечићи. Овай владика имаше више духа, више юнаштва, него оніе другіе пет; али немаше ни од кога помоћи, нити каква моћна заштитника. Тай владика оћаше да уздигне Црногорце и да им даде већи живот; али

неваляли и завидљиви правац сусѣдне државе недаваше, да оживи дух оніех горштака.

Од времена одлазка Ђуре Иванбегова из Црне Горе протекло є 187 година, док се появіо у реду седми, а из дома Петровића Нѣгош први владика Нико Шћепчев, кои доби у монаштву име Данил. Оваї Даниле оживи храброст у Црногорцима, овай прослави себе и Црногорце и дом Петровића Нѣгош — овај остави вѣчити спомен. Са овіем владиком оживила є и сачувана є до данас слобода и независност Црне Горе. Княз Даниле даде преніети нѣгове кости испод Маина, негдашнѣг прногорског манастира, у Црну Гору. Али ако ико, то и овай владика-богомоляц заслужуе, да му се подигне споменик, за углед Црногорцима, да виде првог творца ньихове среће, кои упозна Црну Гору са Русіом, кои ніе водіо шарену политику, нити се иком привіяше, до єдиної Русіи, са коіом утврди оно, што ни єдан од бившіе пред ньим владика ніе біо у станю да учини, и ако су међу овіема шест биле двіе владике „велѣкрайски,“ даклен Нѣгуши. За владиком Данилом слѣдовавше владике све су биле добре, све се угледаху на великога духа Данила. Млечићи, сусѣди, ніесу марили за оваквог владику, они би радіи били видити таквог, кои би им продавао крв свое браће Црногораца. Они га називаху „подмитльив и честолюбив.“ То се неслаже са здравіем разсудком, нити є то истина; єр да є „подмитльив,“ то се онда на њега не би жалили, него би га хвалили. Називаю га „іогуницом и неприятелѣм турскіем, а ніе ве-

лики пріятель ни дужду млетачкоме.“ То є управо срећа по све Црногорце и по њега била, што се ніе пріятельіо са дуждем. Описую га, да вешто поступа, „врло вешто“ показује се пріятелем дужда, „а вара и њега и Турке.“ Кажу да има неограничену власт и да є постао врло нуждним за суседне државе. Он є уліо Црногорцима у главу, да им є сва срећа и спасенъ у руском цару — а то є, веле добри Латини, „штета по Млечиће.“ Кад он тако поступа, онда се треба шньиме обходити кано и до сад: „ласкати му и давати му надежду, а радити са свіема могућіема средствима против зліе умишляя тога владике.“ Они описую владику Данила врло добро и ово є наїживля наука за свакоег владаоца црногорског, како да се влада са суседом лукаво подилазећіем. Вештину владике Данила треба узети за добар пример и кано завештанъ државніе одношая са суседом.

Владавше владике неимаху другіе доходака, до оніе, кое имаше цетиньски манастир. Владике неузимаху никакав данак од Црногораца, а управляху шньима на основу еванђелске науке, коя є била вазда наїснажнія за утишаванъ наїжешћіе изступлъня. Управа є била на ньихов начин, али особита тако, да є подобне у Европи наћи ніе могуће. Они су кроили управу и суд себи онакав, какав им показиваше ньихов здрави разум. Они оћаху да су у свему слободни и слободніи од другіе; а такове беху и саме владике, кое ньима управљаху. Таква ньихова наїпростія управа беше дуготраюћа; а ньом опет беше народ задоволян.

Кућа Петровић Његош има велике заслуге за Црну Гору. Сви су Петровићи били и остали јунацима и одликовали се у свему, а били су безкористни и радили савѣстно и поштено у корист Црне Горе. Ево има већ 185 година од како та кућа срећно и достойно влада; али при свему томе, што є све било у њиховіем рукама, опет у той кући нема ни єдног богатог, напротив скоро све сиромаси; али то и доказуе, да ніесу ишли да се обогате, већ ако што од куда добили, подіелили су и ужили са осталіема Црногорцима, нити су они пруштали сиротиню црногорску. Али зато су они били уважени код Црногораца и никог ни од главара незовіяху „господин“ до єдино Петровиће. Црногорци имаду неограничено повѣренѣ у кућу Петровића, признаю да є найзаслуженія, да є найболя, па и често изговараю: „Друга ни кућа неће заповіедат, док у Петровића и ђевойке има.“

Владика Данило поче владати Црном Гором од 1696 г. И њега су звали Млечићи у помоћ против Турака, па и он уђе у барско приморѣ (1718 г.) су 5500 Црногораца, али га изневѣрише Млечићи, те остаде сам, да се біе против силе турске; а те његове услуге билѣжили су Млечићи кано од чуда и са презиранѣм, ђе веле: „И ако є долазіо неке путе са своіом четом нама у помоћ.“ И у наша времена ліепа є то чета од 5500 людих! Млечићи забраньиваху овоме владици — своме савезнику — да упражнява свою архіерейску дужност у Боки Которской. Владика Данило жаляше се на ово двору руском, кои се за-

узме код дужда млетачког, да се даде слобода православной вѣри у области дуждевой, обећаваюћи то за њихову (латинску) у Русіи, у чему се и успѣло.

Право вршеня власти црногорскіе митрополита остало є іош од онога времена, док є приморъ било саставніем діелом Црне Горе. Млечићи су забраньивали и грбальском владици, да врши свою архіерейску дужност у Луштици и Кртолима.*)

Послiе владике Данила владаше Црном Гором владика Сава, кои не бѣше достойни пріемник првога, єр немаше оніе свойства, коя имаше владика Даниле; а осим тога, он се савіяше око Млечића, налазећи да му сусѣд може найлакше и найвише помоћи; па кад дође Шћепан Мали, лажни цар, одузе му владательску власт, ставляше га под затвор и глобиваше га, па му узданице Латини непомогоше, а и зазираху дати помоћ или управо несміяху. То є она вaздашня мртва политика западньіе сусѣда Латина, коя се зна разметати и пріетити; али кад се найманьи прамак одупираня замагли, одма се повлачи и чини невѣштом свему, кано да о томе нигда ништа и знала ніе. Па и овай найлошіи владика моляше се Богу: „да благосови успѣхе руског оружя и да се прослави сла-

*) Sarebbe anco di molto benefizio et servitio delle cose di Vostra serenità, che per ordine suo fosse prohibito, che le predette et altre ville di quel territorio non si servisero di Preti Serviani, siccome si servono al presente, perchè questi essendo suditi turcheschi, et visitati dal Vescovo di Zuppa sudito parimento del sig. Turco.
Relat. del nobile uomo ser Alessandro Barbaro. Tratta nel Filga marcato № 8.

венска мишица, кано што она бѣше и славна и дична код нашіе праѣедова.“ Кад овако мисли и осѣћа, тако рећи, найлошіи владика, кои се већ савіяше око туђина, онда се дае ласно представити и срце и осѣћанѣ и любав к сродніема Русима оніе владика, кое су радиле у постояном правцу само у корист свое браће Црногораца. Са овіем слабіем владиком владаше заеднички и владика Василіе, кои носаше наслов: „Митрополитъ Черныя Горы, Скендеріи и Приморя и егзархъ трона сербскаго.“ Ово є онай владика, коег босански везир назива црніем калуђером и тражи, да му пошлѣ арач Горе Црне и дванаест младіе ђевояка:

Пошльи мени харач Горе Црне
И дванаест млади ђевояка,
Све од дванест до петнаест лѣта;
Ако ли ми то послати нећеш,
Кунем ти се вѣром и имамом
И моіем постом рамазаном,
Црну Гору похарати хоћу:
Што гођ буде младо и ліепо,
Све я хоћу у роблѣ повести;
Што ли буде старо и неяко,
Све я хоћу под мач окренути.
Кньигу штіе владика Василѣ,
Кньигу штіе, грозне сузе ліе,
Па дозивлѣ браћу Црногорце
И овако ньима бесѣдіо:
„Црногорци, моя браћо драга!
Ако дамо араче Турцима,
Я у Црну стоят Гору нећу.“

Неће да трпи господара над собом, нити да

види да су Црногорци ичіи робови. А Црногорци у томе мисле кано и владика, па

„Сви рекоше: ками да му дамо!“

Владика на ове ріечи радосан одговори везиру:

„Чудим ти се, босански шльивару,
Што будалиш и у кньигу пишеш,
Да ти пошлѣм арач Горе Црне:
Послаћу ти за араче тврде
Од горице дванаест камена,
А за дванест млади ђевојка
Од вепрова дванаест репова,
Да их носиш за турбану твоме;
А за саму Белу Станишића
Од овнова дванаест рогова,
Да их пошлѣш цару у Стамболу,
Нека знате, што є Гора Црна,
Да за Турке нерађа ђевойке,
Већ за свою ђецу Црногорце,
Кои би се пріед ископали,
Него теби єдну уступили:
Нити ћору, клясту ни сакату,
А некмоли ліепу и богату;
Па нам удри, кад гођ ти є драго!“

Тако мисли први Црногорац — богомоляц — господар, а нѣму не само што сви слѣдую, већ мисле кано и он — видимо и богомольца како му є міо образ и свой и свое браће Црногораца — за кои залаже и он — свой живот. Та то є и богомоляц и вођа и први юнак. Овако мисле, раде и чине они юнаци, кои не прпише веће какве науке до читаня и писаня, али ніесу били покварени и ослањаху се само на науку природе и на оно, што є найплеменитіе за людски понос и дику. По смрти

владике Василіе (1766 г.) опет владаше владика Сава, али на брзо оте му власт Шћепан Мали, кои царова седам година. Кад погибе у манастиру Брчели Шћепан Мали, опет владаше Сава до 1783 г. По смрти овог Саве дође за владику Владика Петар, кои є проглашен за светог (1834 г.). Овай владика владаше у найвећой сиромаштини, а у времену кад є освета найвише бѣснила. За времена његовог владаня бѣху му наизмѣнце сусѣдима: Млечићи, Ћесаровци и Французи, па опет Ћесаровци. Он є біо прави богомоляц и чуваше свою браћу Црногорце и ньихову слободу. Црногорци су одвећ самовольни люди, па зато и бѣше непрестано освета, кою претѣцаше добри владика и то само своіема смиреніема ріечима и еванђелском науком.

Владика Петар подносіо є свакояке муке и бѣше нападан потайно од свакоякіе людих, кано што бѣше разстриженик Вучетић из Грбля и Марко Ивелић из Рисна, па се налази у Цетиньскіема артіама о обоици ово написано: „Вучетић преіо се природном пищом и от нѣ мртав би“ „А Ивелича дом запали и изгори сиротински пот.“ У каквой се он невольи налазіо, може се видити из овіе нѣговіе ріечи: „Немам коца, немам конопца, а немам баіонета, (па немогу ништа учинит) до ово мало єзика, а да іош тога нема, ово би се све изкрвило.“

Сава Пламенац бѣше чоек писмен, па и міо владици и слаше га свуда по народскіема пословима. У то вріеме долазаше и Филип Вукасовић, ћесарски маіор, и уведе Црногорце у рат противу

Турака, а ў корист ћесаріе, па утече су оно нешто войске у Приморѣ Бокельско, са коіом бѣше дошао, да освои Зету и Ерцеговину. Црногорци тражаху од ћесара ма какву накнаду за свою проливену крв, па су онда из обштег договора послали ћесару у Беч свое главаре да моле за помоћ, єр су вольни да отму Зету од Турака.

Ове главаре предвођаше Сава Пламенац, кои имаше волю, да поведе и владику у Беч, коег мрзіяше Филип, а найвише зато, што владика неоћаше ништа већег предузимати, док зато найпріе неупита руски двор, налазећи, да є то єдини, кои ће њму и њговоме народу савѣтовати само оно, што є срећно и користно по њга и њгове Црногорце; — али Црногорци недадоше да иде владика, говорећи, да є доста, да ризикаю и главари. Даклен били су на опрезу, и чуваху своег владику. Тако є тай Сава по жельи ћесароваца тражіо ту помоћ; али у исто вріеме, што є найглавніе и што є найвише било по вольи ћесароваца — да се укине архіерейска власт у Црной Гори у свѣтскіема пословима, а „владика, да гледа само свое попове.“ (Види писмо од Авг. и 5. Окт. 1789 г. у арх. цетиньском.) Сава се тада бавіо у Бечу три године дана. Даклен покрай Гувернадуровића бѣше и Пламенац, кои устаяше против св. владике и тражаше, да му се одузме свѣтска власт, па онда да се он колѣ са гувернадуром око господства. Петровића Његош мало є, али є сваки од њих юнак, а господство задобили су на саблю; а ніесу се никоме увлачили, нити продавали свою браћу Црно-

горце за свое ма какве користи. Признати се мора, да є то и найпоштенія кућа у Црной Гори. Да є по каквой несрећи дошла била власт у руке Пламенцу или Радонићу да управля Црном Гором, она би давно пропала, а не би била слободна ни поносита кано што є данас.

Ніе доста, што се у земльи налазило людих, кои су се варали на туђе злато и на свою поквареност, те су настояли да створе неприлике владици, него он патіяше и од своіе западньіе сусѣда, кои мрзіяху Црногорце. Млечићи повлачаху Црногорце у рат противу Турака, а то исто чинише и ћесаровци; Французи пак подбадаху Црногорце противу Руса, Инглеза и ћесароваца, али против овіе послѣдніе нехоћаху Црногорци поради првог, са коіем ова двоица бѣху у савезу. Французи су мрзили Црногорце зато, што се они сувише малим броем и земльиштем одупиру оніема, кои подчинише себи скоро сву Европу, па су ватали Црногорце и стріеляли их на которско-црногорском пазару, кано што су явно стріеляли и попа Лаза Радонића, мислећи, да ће тіем заплашити Црногорце. За споляшни страх и пріетнѣ немараху нигда Црногорци, него се они таквіема светише, па тако чинише и са Французима. Црногорци дочекиваху код града Котора, те убіяху не обичне солдате, већ саме официре, да ови у єдно доба несміяху никуд из града изићи него само морем. И Французи наговараху Црногорце да укину духовну власт у Црной Гори; а кад неимаху у томе никаква успѣха, онда предлагаху владици, да га учине па-

тріярхом, само да се одвои од Руса; али владика све сяйне понуде одбіе. Непріятельи нашега народа знали су, а знаду и сад, да су богомольци причина, те су се све найплеменитіе врлине людске сачувале у нашему народу; а знали су, да су извѣстна племена нашега народа, а особито у Црной Гори, оживила и добила политични живот посредством Русіе, па су се и усилявали, да одвое народ од богомоляца, а єдне и друге од Руса, па тако да запану ньиховіе шака, те да чине шньима што оће и како оће. Неко унутрашнѣ тайно осѣћанѣ освѣштаваше наш народ те є остао при оной старой праѣдовской вѣри, да уважава и да чува оно свое добро, кое га вазда спасаваше у свіема неволяма нѣговіема.

Иза овог Петра долази владика Раде, кои у монаштву прими име своег стрица Петра и овіем се завршуе владанѣ владавшіе владика из куће Петровић Нѣгош, коіом они владаху 155 година мудро, достойно и похвално. У найтежіим временима и у найлюћой невольи управляху владике Црном Гором. Они предвоѣаху Црногорце у боевима против неприятеля; они бѣху наоружани са крстом и мачем: са крстом чуваху их у побожности, у врлини и чистоти доброг владаня и у одржаваню домаћега мира, а са мачем уєдинѣніем са крстом, оживляваху истинити дух храбрости, чіем и ломише силу непріятельску, коя има волю да затре ово мало наше племе. Яко уважаваху Црногорци свое богомольце, у коіема имаху тврду и непоколебиму вѣру и надежду, да ће они са ньи-

ховіема молитвама валяти у Бога, кои да им поможе и да их спасе од сваког зла, а особито од непријательске копите. Владике су биле, кое учаху Црногорце сваком трплѣню, уліеваюћи им у душу три наймилія дара: вѣру, любав и надежду. Али є требало и сачувати та три найплеменитія дара; требало є тражити и наћи заштитника за ове дарове людскога добра. Богомольци то потражише и нађоше — у сродном по вѣри и крви царству. Ову тако рећи найудалѣнію и усамлѣну сиротиню србску, коя є прошла кроз сва тешка изкушеня; коя ядикуе на голом кршу, погледаюћи око себе: да ли има игђе брата „ришћанина,“ да „пожалика' да би и помога'“ — и ову и оваку сиротиню неодбациваху племенити цареви руски, већ им бѣше и мило и право, да ту валясту сиротиню помажу, коя се просто Богу моли и ньихова се таква срдачна молитва услишаваше. Такав одзив тіе племенитіе и сродніе царева охрабри и разпали юнаштво у Црногорцима и од тад они сматраху себе за непобѣдиме и за праве юнаке. Руски цареви почну им давати новчане помоћи и одликованя и признаваху ньихова дѣла юнаштва, што є іош више покретало ньихову одважност. Они даваху и све потребе за ньихове оголѣле богомолѣ. На брзо се увѣри сваки Црногорац, да ово ніесу танковѣри Млечићи, кои єдном руком даю, а са обема узимлю; да ови неруше, већ подижу и учвршћую ньихове светинѣ, под окрилѣм коих сачуваше свое животе и све, што им є найдраже било. Богомольци се моле Богу за цара руског сродна, а уз ту побожну

молитву пристаю и сви Црногорци. Богомольци казую, ко є и какав є тай цар и какве милости чини свіема оніема христянима, кои су добри и побожни, и пружа свой штит обране свіема сродніема, кои трпе муке и неволѣ.

Црногорци од тог доба почну лакше дисати, а срце им се разигравати и иђаху кичельиво на юначки мегдан, па почеше говорити поносито и Турцима и Латинима, да и они имаду моћна цара, кои штити и ньих и ньихове светинѣ. Име Москов и цара од Московіе біяху поводом да другчіе мисле и Турци и Латини о Црногорцима. Не само владике — смирени богомольци — него и вас народ бѣше упро свое очи у сродног цара од Московіе. Па тако и дођоше три речена дара у заштиту, кои почеше оживлявати и гніездити се у Црногорцима. Од тог знаменитог и спомена достойног дана — мудри Петровићи Нѣгоши остадоше непоколебими у своіой искреной любави и оданости к рускіема царевима, чіем одржаше владике и юнаштво и независност Црне Горе, одржаше побожност и чисто владанѣ код своіе Црногораца — и не само што то све сачуваше, него и землю по мало ширише и разширише.

Владика Даниле и Милорадовић повод су основу слободе и политичног бића Црне Горе. Милорадовић учини то, да се сваки Црногорац, кои дође у Русію, прими кано племић (дворянин). Из свега се види, да Русія не само да помаже у свему Црногорце, него іой бѣше право, да Црна Гора има и гласа више, па су признавали цареви

руски сваку свѣдочбу, кою би владаюће владике издавале на више достоинство, кано ти што су княжеска и войводска. Оваке свѣдочбе даваше и владика Раде кано ти независни господар. Да ли є іош ко чиніо овако или налик на ова добра Црногорцима, кои су били у савезу са Млечићима и са ћесаровцима? Да су били у савезу и ратовали против Турака у корист како єдног, тако и другог, то знамо, а да су зато били награђени, то незнамо.

Ђуро Иванбегов Црноевић, послѣдньи свѣтски господар Црне Горе, бѣше се оприятельіо са Латинима и оженио се из Млетака, а да би се іош болѣ додворіо и допао своіема приятельима Латинима, тої онда знаменитой млетачкой републици — царици на мору — и да би му овай моћни сусѣд и приятель помогао у невольи, свою ђецу крстіяше у латинской вѣри и єдноме сину бѣше нађенуо име Соломоно, а другоме Луиђи, из чега се види, да су били латинске вѣре; єр у Црногораца нити є игда било нити има и данас име Луиђи.

Ядни Ђуро, син гласовитог оца и юнака, шта є дочекао! Тако ће дочекати сваки, кои у злотвору тражи пріятеля. Да се Ђуро моліо Богу на ономе крвавоме кршу, кано што су његови стари и кано што чинише сви богомольци слѣдовавши послiе њега, он би біо сачувао себе и свое Црногорце. И оне закладе свете госпође, што понесе Ђуро са Цетиня, ніесу за њега добре биле: нетреба у ничіе дирати, а особито не у оно, ђе сав народ прилаже и светиньом почитуе. Он, истина,

послiе єдне године наређуе своiой жени Єлени, да поврати закладе на Цетинѣ светой госпођи; али о томе нема трага, да є што од тога повраћено. Нити свезано прiятельство, нити увлаченѣ своiе синова у латинску вѣру, нiе Ђури ништа помогло, него напротив, спремило му є яд и пропаст. Латинска вѣра неподудара се са славенском нарави нити са славенскiем духом, нити са свойством начина његовог живота. Млечићи наградише Ђуру за учинѣне iой услуге: наврнуше Турке против њега, а млетачки сенат одузме му сву његову покретност, оголи га и стави у тавницу, кано што и сам у своем завѣштаню (1499 г.) вели: „Везаше ме ни крива ни дужна и нагрдише ме, што би ми морали добром вратити; кад ме прогна сенат, осташе ми у каши новци, а оста и мой конь вранац, што ми га узеше, кад сам бiо у тавници.“ Он послiе овог завѣштаня живiо є скоро 16 година, али се види, да се од тад нiе више гледао са своiом породицом, єр є завѣштанѣ отворено тек 1515 г. у Априлу. А зар є опет бол прошао Ђорђе Бранковић? Ћесар бечки нечуяше молбу свiю Срба; а на заступанѣ Петра Великога, цара руског, да се деспот ослободи тавнице. и зашто да лежи у ньой и шта є згрiешiо, одговори: Nihil mali fecit, sad sic ratio status exposcit. У єдном и истом времену два србска господара западоше живiема робовима двiю држава: Ђорђе Бранковић и владика Даниле. Први за учинѣне услуге ћесарiи против Турака; а други што врши христянску дужност архипастира. Деспоту Ђорђу Бранковићу

вѣчна є кућа тавница зато, што то захтѣваю државне користи ћесаріе!!! Црногорском владици Данилу даю Турци колац, да га носи, па да га на исти набію. Кад овако пате господари — вође народа: а шта мораше патити остала сиротиня наша? Али се моле и Црногорци и Зећани христяни у варварина паше, да поштеди живот првосвештенику — богомольцу — а да ће га они благом одкупити: „ако ли, пашо, запомажу Зећани, набіеш владику на колац, опоганићеш сву землю, у коіой више нигда ништа родити неће.“ Тако овог потонъг пуштише Турци на одкупе; а оног првог ћесаровци никако и ни за што. А и біоградски митрополит Мойсіе у томе времену путоваше у Русію и моляше Петра Великог: Буди за нас други апостол — просвіети и нас, кано што си просвіетіо и свой народ, да нам неговоре: ђе є ваш Бог? Тако тад стояше наше „кукавно угашено србство.“ И црногорске владике, ти дивни узори за србство, да су се обраћали Латинима за помоћ, да су им чинили све услуге, па найпосліед, да су и вѣром превернули, зар би за ньих што болѣ било него за Ђуру Црноевића? Ништа — него може бити іош црнѣ и горе: постали би извѣстно вѣчитіема робовима, и не би били ни слободни ни валясти, нити жестоки юнаци и бранительи имена србског, него би тек онда погинуло и угасило се име србско. Ова наша вѣра, кою иновѣрци називаю различніема именима, подудара се найболѣ са славенскіем духом и она є права благодет и спасенѣ по наш народ. Од свію Сла-

вена видимо само оне у слободи и независности државне управе, кои су источне вѣре. Само є єдна велика држава источне вѣре, а западнѣ има их више, а маньіе тушта — па она єдна у новіем времену подиже три, а оне све ни єдне. Види се, да є наука и начин ученя источне вѣре многò удесніи, више христянски, него онаїі западни. Источни Славени сачуваше свое обичае, своїі єзик и писмена своіе првіе учителя и просвѣтителя Кирила и Методія. Тіем и осталіема врлинама могу се поносити наши богомольци, кои се жртвоваху за вѣру и за народ своїі; а чіем ли се могу поносити латинске вѣре богомольци, произтичући из славенске крви? То су пак одвеће жалостне успомене, кое разтрзаваю славенска срца, па є болѣ пріеће ћутанѣм.

Ђуро Иванбегов остави Црну Гору; али смирени богомольци, држеће се свое заклетве и прастаріе србскіе обичая, осташе међу осироћеліема горштацима — своіом браћом — и примише у свое руке двоструко и тешко бреме управе, па чуваху и вѣру и слободу — своїі народ — свое духовно стадо. — Они, кои желе, да Славени постану робови, настояће у прве, да им се измiени или са свіем уништи, тако реће данашня ньихова народска вѣра. Црна Гора има да благодари за нѣну слободу, за нѣну државну независност, за нѣн ліепи и юначки глас, само своіема богомольцима, кои су били и ако млађано, али снажно дрво слободе, око коег се савіяху Црногорци са правом вѣром и чистіем поузданѣм. Они недадоше, да угине

име србско; они сачуваше и славенска слова, коіема се и данас найвећа већина Славена служи; они бѣху учительима и нашему млађему нараштаю у своіема пустиняма учећи их да читаю и пишу србски, да пое у цркви и да се моле Богу на славенском езику; а изван богомолѣ, покретаху они и народно чувство, даваху полета да се пои уз дивне гусле, па славећи Бога вишнѣга и ставляюћи се под нѣгово наймоћніе окрилѣ — ори се пѣсма, а врстни Црногорци кріепе се снагом цара русинскога и своег цетиньскога краля:

„Све у славу Бога милошнога,
„А у здравлѣ цара русинскога,
„И нашега на Цетинѣ краля —
„Амин, Боже, вазда те молимо!“

Тай ньихов краль сѣди међу своіом браћом Црногорцима и слуша и ту напойницу и юначку пѣсму — а на лицу показуе се радост, душа му се уздиже и чувства се крећу на неку веселу позорницу; ер му стое пред очима дивна дѣла нѣговіе юнака, а гледа на ньих, како су благодарни нѣму и ономе цару, кои их помаже и пази кано свою ђецу. И ово доказуе да и природни Црногорац, неимаюћи ни знаня ни науке, али зна и осѣћа, да он има независна господара, па га и називлѣ кралѣм. Тако владика слуша и радуе се, а не чини примѣтбе. Само имаше волю, да се пѣваю пѣсме новіег доба — новіег црногорског юнаштва.

Сваки владика бѣше доступан свакоем Црногорцу: оне се непоносаху ни од найвећег сиромаха.

Ньихове пустинѣ сматраху се за светинѣ, у коіема се оріяше ублажаваюћа пѣсма пустинячког живота: „Въ пустины житель животъ блаженъ есть.“ Богомольци се тѣше овіем блаженством и у своіой смирености напаяю они народ свой духом побожности и врлине людске. Ово су прави наши богомольци од чисте славенске крви, ово су истинити послѣдователи светіе славенскіе учителя, кои служе Бога истинога и моле му се своіем истоветніем езиком и оніем умилніем гласом, кое прати сав народ, све духовно стадо. Ови богомольци лишени свакоег новчаног средства, а тако и сваке више науке — одбіяху своіем трудом и своіем усрдніем старанѣм поплаву осилѣне латинштине, ер се са овом потоньом губи име и език. Сви наши богомольци, а међу ньима и наш владика Раде, клицаху да „треба држати език са вѣром везан.“ А чіем ће га везати они богомольци латинске вѣре, а славенског подріекла, кои се разговараю с Богом на туђем езику? Наши су богомольци украс людскіе врлина, вѣрни чувари найзнатніех успомена и задушбина првіе србскіе синова. И наши прађедови, увѣнчани найизврстніема людскіема врлинама, и кои знадоше прославити себе и свой народ, знали су, ко ће ньихове задушбине чувати, ко ће хранити вѣру истиниту и подраньивати живот славе и слободе людске. Богомольци потекоше од истоветніе родителя, од коіех и ми сви. Само се ми старамо за наше породице, а они за све. Ньихове пустинѣ бѣху милосрдни домови за свакоег невольника, ђе сваки налазаше

и душевну и тѣлесну рану. У то пустинячко мѣсто, освећено нашіема старіема, и поставше светиньом, долазаше и главар и тежак, бон и здрав, гріешник и праведник, и весео и сѣтан невесео — па и сами иновѣрци — она наша браћа, коя негда или силом или за любав сяйности оставише праћедовску вѣру, а узеше туђу и недоликуюћу духу србском и славенском, долазаху у те наше пустинячке богомолѣ, к нашіема србскіема богомольцима, тражише, а траже и данас, ђе є остала побожност, страх божіи и любав к ближнѣм му, утѣху и изцѣлѣня душе и тіела, — а тако и поучаваня и све, што човека од неволѣ и страданя избавля, блажи и дае му живу надежду на больитак людског живота. Дивно ти є погледати, кад браћа Срби скромно улазе у те богомолѣ, а іош дивніе и миліе слушати узвишени глас пустинячки, поєћи небеску пѣсму, коя одводи людска чувства у раїске милине, одводи у невидльиве просторіе блаженства. Ова божествена пѣсма надмашуе све друге, єр ту се пои ономе, кои управля свіем оніем, што видимо и невидимо — ономе, „кои ведри и облачи.“ Ту се код скромне и побожне браће непоявлюю друге мисли, већ се обрнуло и усредоточило у ту божествену молитву и на тай дивни глас слова Божіег. Ту се сѣћаю та наша побожна браћа: ко сагради и украси ту богомолю, ко ли се негда и у срећнія времена моліяше у ньой Богу истиноме: Каква онда бѣше наша слава! Дòк бѣше те побожности, те хранительке сваке племенитіе людске врлине, бѣше и сваке благодети; ту се у те бого-

молѣ сабираху наши први и найизврстніи владаоци — наши први юнаци — творци наше славе и нашег найдивотніег узора. — Ту се окупляху сви честити Срби, ту примаху благосов за сваки ньихов рад и успѣх; а тай благосов даваху им служительи Божіи, наши смирени богомольци. Отолен се они креćаху са тврдом вѣром и поузданѣм на юначки мегдан, да бране своя огньишта, свою неяч и свое добро, свой образ, свою славу и слободу.

У найтежим и найжалостніим временима по наш народ, біяху наши богомольци єдини кньижевници, кои причаху своіой неписменой браћи, шта смо били и шта се с нама догодило; причаху догаћае старог и новог времена, и они бѣху єдини извор свега онога, чіем се племенитія душа и срце покреће, да се тражи оно, што смо изгубили: да се тражи србска слава и слобода. Они недаваху да угине србско име ни онда кад страх и ужас покриваше све оне землѣ и народе, ће блисташе негда слава великіе и побожніе Неманића; недаваху да омлитави храброст косовскіе потомака. Они попуняваху и исправляху празнине и погріешке гуслара, да и струна вѣрніе и достойніе пѣва дѣла србскіе витезова. Овако чиніяше и владика Раде, кои сѣћаше на крвавоме камену под Орловіем-Кршом, те и он покреће спомен старіема, а подиже новіема и млаћіема юнацима. И нѣму є тешко било гледати мученя потомака косовскіе юнака, кои се сабише у пусте и камените горе — он види ньихову люту неволю, па и тражаше свуда за ньих помоћи; али види, да се све узрожило против нѣга

са завишћу, а тако и против његовіе Црногораца; види, да є „сирак тужни без нигђе никог.“ А и кога могаше имати? Нешто придавили Турци, а нешто Латини, а оголѣліема юнацима остаяше само голо каменъ. Плаче владика Раде на крвавоме кршу; али његова „суза нема родителя“ — цар далеко, а небо високо! а његово „племе тужніем сном спава.“ Све є погажено туђином, па и сама наймилія светиня, за кою люди честити живу и умиру; а на србскіема развалинама размеће се и ликуе наш злотвор. Само под окрилъм честитіе богомоляца іош у „кршу крвавоме“ живіяше стара слобода србскіе витезова.

Ништа лѣпшег, ништа дивніег неможе бити него племенита успомена своіе старіе, коіом се наш млађи нараштай дичи, а разведрава му душу, узбуђуе срце на юначку освету за изгублѣно царство, па му све то уліева племенитію мисао, да не буде лошіи од своіе старіе. Поноси се наш млађи нараштай — цвіет младости — са славом и подвизима нашіе старіе, што га храбри да смѣліе иде у борбу юначку за свой образ и за свою и своіе славу.

Сам владика Раде назива себе цетиньскіем пустиняком. Сви су његови стари — предмѣстници били пустиняцима и живіяху понайвише на Цетинъ, под „Орловіем Кршом“. (Южно више цетиньског манастира има єдан узвишени крш, кои се зове „Орлов Крш“, и на овоме Кршу саградіо є Иванбег нечесов градић, коег се основ іош види.) Орлов Крш остаће знаменитом успоменом не само

по Црногорце, него и по остале Србе. Испод овог крша свіетлiяху тако рећи чудотворне зраке србског сунца — кое чуваху и дочуваше само смирени богомольци, добре владике. Орлов Крш имаше уплива на све Србство, кое се и осврташе на њега, видећи, да србско име, юнаштво и узоритост іош живи и да се има узданя, да ће се появити срећнія времена, у коіема ће оживити остало србство, — угледавши се на ове голе, али слободне юнаке, па и потражити свою славу и слободу. Орлов Крш знаменит є и по томе, што є Иван-бег под ньиме први савіо србско гніездо (1484 г.) коег на брзо разврже његов син Ђуро. А ядни богомольци, ови мученици, али найвърніи синови вере и имена србског, помолише се Богу, те приватише то србско гніездо и чуваху га кроз све векове, па и дочуваше до нашіе времена. Они су свашта подносили, само да одрже ту србску светиню. Они су били стубови истините вере и заштитници исте; они су били душа и живот нашему народу; од ньих се изгледаше свако добро. Црногорац уважава яко пустинячког богомольца и док га угледа тражи од њега благосова каноти у правог служителя Божіег. Ньихово є уваженъ у нашему народу било тако велико, да су они своіема ріечима стишавали и найгрознія крвопролића. Морачки архимандрит Димитріе бъше юнак и иђаше често у бой, а небъше чоек од науке; али од имена Божіег кано плахи богомоляц одкланяше већи поколь. Кад се єдном завадише Морачани и Пипери и стали били єдни спрам другіе да се бію из пушака — уђи

ће међу њих Димитріе и преклиняше да се прођу поколя. Неко га чуе, а неко и нечуе, па онда довати свою капу са главе, те є баци у вис, па начне клети: „Немоте се, браћо, клати, кумим вас Богом живіем. Ко ли оће поколя, тога поразіо Бог и пресвета Богородица! Скаменіо му Бог сѣме и людско и баштинско — неостало му од срца порода, нити рода од жита по баштинама! и т. д. Сви нити чую нити виде, што оће калуђер, али га сви виде гологлава, па ће рећи: „Ено! разплете калуђер віенац — зло ће бити по нас, него да се умиримо.“ Тако се они умирише и одклони се велики поколь. Таквіема су свуда били наши богомольци и спасавали су у свакоякіема случаевима наш народ од поколя и од свакоякіе несреће.

Владика под Орловіем Кршом оплакуе „кукавно Србство угашено,“ єр стояше под туђом немилостивом и грозном копитом — само єдан мали драги камен из велике србске круне біо се угніездіо под Орловіем Кршом, од куд світлїяше косовскіема юнацима, разбѣгавшіема се по оніема врлетніема горама; али све упираше очи на таї мали драги камен.

Све владике са особитом любави споминю првог србског юнака Милоша Обилића и поштраваю валястіе Црногорце, да се угледаю на тог изврстног юнака. Његова се пѣсма пояше у своїй Црноїй Гори, а особито их опоминѣ на величину и славу србску она пѣсма, коя казуе како србски цар Лазаре шалѣ свога зета Милош Обилића у Латине, да купи араче, па кад му показаше латинска господа њихову „Димитрію цркву“ колика є и каква

є — „у вас Срба такве цркве нема.“ Милош косо погледа, а оштро одговара: „Бре не лаж'те, латинска господо! Да видите Ђурђеве Ступове, да видите Лавру Студеницу и Жичу и Високе Дечане, задушбине славни Неманића — шта є ваша Димитрія црква!“ Срце се напуня милинама, слушаући оваку пѣсму, коя слави достойно наше старе задушбине, коя слави наїславніе србске владаоце. То оячава срце людско и покреће га да покае свое старе — тужно Косово. У обште сви добри и честити Срби поносе се и данас тіема старіема побожніема задушбинама и оно іош и сад стои, што су наїплеменитіи србски владаоци саградили, а друго ништа и нема; али то свѣдочи, да су ти владаоци били силни и са иманѣм богати, али и духом, и да су носили у срцу страх Божіи и молили се Богу, кои им и помагаше. Док се поче ладнити спрам вѣре, наступише свакояка зла, уђе болест у душу, кою вѣкови немогаху изліечити. Напуштанѣ државног правца, презиранѣ вѣрозакона (што є єдном утврђено и за добро нађено) жива є пропаст и по већи народ, а по маньи по готову. Неманићи саградише побожне задушбине и прославише и себе и народ србски, а те задушбине и показую, да су имали пред очима само оно, што одржава и спасава и ньих и народ, па тако и бѣше под ньима србска држава и снажни и у свему валяни народ србски. У ньиховіема задушбинама налазимо доста свега онога, што нас тѣши, да опет можемо бити оно, што смо негда били. Осим осталіе споменика у тіема задушбинама налазе се и умѣтничке израде онога времена.

У манастиру Морачи чуваху се до найновіег времена — до владике Рада — неки знаменити рогови, са коіема су пили србски кралѣви и цареви (овіема роговима имаше обичай пити вино и морачки архимандрит Димитріе, али у ріетко), а владика дознавши за те старине србске, ліепи спомен србскіе владалаца, нареди, да се ти рогови донесу на Цетинѣ. Од тіе рогова, на коіема се огледа вѣштачка израда старіег нашег времена, даруе владика єдан србском учителю у Трсту Владисавлѣвићу (умро є пріе 20 година). Вріедно би било потражити и нађи овай рог, па га ставити у обшту храніоницу старина, или, што є іош найболѣ, повратити га оной богомольи пустинячкой, из кое є узет. Владика є учиніо велику погріешку, што є кренуо те рогове из манастира, єр да су били остали у њему, они би и данас били у оной задушбини краля Стефана, сина Вуканова. Владика пак мишляше да покаже ученоме свіету, како є било развіено умѣтництво код Срба іош у стара доба. Чудно є и непонятно, како су владици старине биле миле, а ніе их знао чувати, — али є он біо пѣсник! — Па тако и тай учитель на тай начин показиваше тай рог, кано важну ріедкост, кано драгоцѣну успомену и кано доказ, да су Срби били народ, имали свое цареве, кои су имали и знаня и вкуса и вѣштине. *)

Владика Раде стараше се, да разшири Црну

*) Још у почетку XV. віека видимо наше богомольце, да су они знали и сатова правити: „Сербскій монахъ Лазарь научилъ (т. є. Русе) дѣлать стѣнные часы.“ (Духъ россійскихъ Государей Рюрикова дома, од професора Якова Орлова. С. П. Бург, 1818 год. ч. I. стр. 219.)

Гору; а рађаше много и на томе, да би се уединило све србство. Он обавештаваше и потурченяке, да су и они од србске крви и да их є одранило србско мліеко, па да су и они дужни радити на обштему добру за србство. Он се трудіо да заведе мир и ред у земльи, да Црногорцима створи мирніе живованѣ; али и подгріяваше у ньима старо юнаштво, са коіем се управо поносаше владика. Са оваквіем радом направіо є владика себи велики споменик. Он ніе біо само обични владика — он є біо независни господар оне врлетне землѣ, коя живіяше и онда, кад варварство найгрозніе бѣсніяше, кад се затираше име србско на све стране. Бѣше господар оне шаке ускока, кои нежалише гинути за свой образ и за людску слободу.

У доба владаня овог владике, између свію южніе Славена, видимо само њега — дику србску — независна господара; а Црногорце, коіема он управляше, слободне у ньиховом врлетном завичаю. Бѣше негда и република Дубровачка, али се и она немогаше равнати са Црном Гором. Дубровачка република удвараше се сваком, па и митияше силне, да іой оставе и поштеде живот — владици є біо міо Дубровник, по његовом дивном положаю а и по успомени старине, те му є саставіо стих, коег често повтораваше:

„Дубровниче, преліепи граде!
„Дубровниче, свачи подложниче!“

Црногорци неумияху, кано Дубровчани, да се иком увлаче, већ све на крвави нож, па како им

неодбіяше те молитве, него их и он читаше. Осећаше и виђаше владика, да се у њему слегло — усредоточило — свако узданъ њговіе Црногораца: ходатай пред Божіим престолом и бранитель людскіе живота, людске слободе и славе на юначком мегдану. Све су скоро борбе ситне и ништаве на спрам оне борбе, коя є уєдинѣна у небеско поузданъ: кад заблиста частни крст, а сине оштри мач у руци подобна господара, онда се удвая снага юначка и руши се бедем непріятельски и онда сваки Црногорац сматра себе за непобѣдима, а гинувши у борби под знаком и вођом таквіем, ако погине, сматра, да му є готово райско населѣ.

Владика Раде бѣше велики слободняк, уз то пѣсник и у свему више свѣтски, него богомоляц, кано што є већ речено; али и он зебіяше и узнемираваше га яко оно, што може народ из корена потрести, што га управо може затріети, па би говоріо тай родолюбиви владика: „Него є то, што ме ожалошћуе, да чувство к вѣрозакону починѣ хладнити.“ Ово є много речено од онога владике, кои се бавляше више пѣсништвом, а и другіем, него ли са вѣрозаконом. Ове ріечи заліежу дубоко у свако добро србско срце, а и у свакоег пріятеля среће и напредка людског; ове ріечи изговара онай владика, кои мало познаваше вѣрозаконску науку, а црпіяше знанѣ и науку од оніе учителя, кои су противни не само нашему вѣрозакону, већ кои у свачему мало вѣре имаду; али велике неволѣ и страданя, коя подносаше владика заедно са Црногорцима, научише га, чіем се на-

род изводи и изводити може на добри и срећни пут и чiем се спасава од свакоег зла, а чiем ли се затире и нестае га са лица землъ. Владика Раде бъше убъђен, да ако се почне хладнити спрам вѣрозакона, да ће онда наступити код нѣговiе Црногораца кварежь, кои би их са свiем задавiо, а тiем изгубивши вѣру истину и све оно, што их є држало кроз толике вѣкове, постали би мѣсто слободнiе юнака, нечiи робови. Овай владика бъше у свему Црногорац, па му є и била та желя и радост, да су му нѣгови Црногорци у свему први, па се и трудiяше душом и срцем, да сачува у ньима све оне врлине, кое их одржаше толико вѣкова и са кое́ма стекоше найлѣпшег гласа не само код свiю Срба, него и код свiю Славена — и добише име изврстнiе юнака. Богомольци учаху Црногорце просто Богу се молити и почитовати сваку светиню достойно и са чистiем срцем; али ньихова молитва бъше и чиста и усрдна, па су само са таквом вѣром и са тврдiем поуздањем у исту сузбiяли необуздану варварску, кано ти и лукаву силу, долазећу прву од истока, а другу од запада, а сачували залогу найплеменитiе врлине людске. Сваки, кои напада на ону вѣру, кою вѣруе и у коiой се подига', тай се преживлюе и тога нестае са лица землъ. Чисто и праведно срце подпомаже и Бог и люди и добiя већу снагу и веће юнаштво, а такав случай бъше код Црногораца.

Какви су Црногорци по ньиховой кичельивости и чудной ћуди, да нiе живила у ньима истинита вѣра, шньима неби мога' нико управляти, а

чинили би свакояка зла на све стране и све би опустошили и потаманили. Док би пак они подлегли каквоjи спольноjи сили, много би се морало крви пролити и то много више, но што се мисли. Видимо и владику (1848 г.) кад позва Бокељ и Дубровчане, да се окану Млечића, ер ће иначе он сићи у Приморъ са своіема Црногорцима, па ће све под мач и огань окренути. Владика є чиніо ову пріетню и зато, што су Срби латинске вере пріетили Србима србске вере у Дубровнику, да ће их све спалити у цркви, кано што су то учинили іош єдном у старіе вріеме на дан „васкресенія.“ Само та єдна ріеч владике црногорског, „да сеће с миром,“ укроти помамлѣнике и у удалѣном од Црне Горе Дубровнику и одма посташе и мирни и кротки христяни. У ріетко се являше владика, али кад се яви, на далеко се чуе и слуша се нѣгова крупна ріеч и ово є біо іош миролюбив владика, а особито спрам западнѣг сусѣда — а друге су бивале жешће, кое имаху и іош више гласа. Црногорци су наіжешћи бич за онога, кои им дира у ньихову веру и ньихове єдноверне. У доба владике Рада, а то ће бити било г. 1845, дошао бъше єдан Србин из Србіе у Црну Гору, па пуштаюћи се у разговор са єдніем Црногорцем, заиђе оваіи брат путник у дубоке разговоре и опсоваће ономе Црногорцу по несрбскоме обичаю „крст“; а Црногорац кад то чу, доћи ће чисто изван себе, па изтегне малу пушку иза паса рекавши: „А да чіем се ти крстиш?“ опали и убіе га на мъсту. Све оно, што Црногорац почитуе светиньом, он то све

уміе и да брани, па макар га то и главе стало. У обште код чистіе и непокварениe Срба било є вазда то, да су се заузимали за свою вѣру — ню бранили и за ню свое животе залагали. Такви су люди ћели и умѣли чувати све оно, чіем се наї-честитіи люди диче. Ђе є више вѣра у уваженю, тамо су яче и врлине людске — ђе ли є манѣ вѣра уважена, тамо нема никакве чврстоће ни услова за срећу и благостанѣ людско, већ све оно што спрема кварез и пропаст. Неманићи, славећи Бога и вѣруюћи истиниту вѣру, кою они први утврдише и шньоме подигоше и дух и храброст и стекоше небески благослов, разширише државу свою — основаше и кралѣство и царство и посташе међу првіема владаоцима, подигоше народ на степен правог и природног умног развитка и постаде србство гласовито и уважено. Из благодарности великому томе Божіему благосову подизали су они велике и дивне богомолѣ, у коіема се молише Богу они и сви ньихови послѣдовательи, па и све србство, и у своіема найлюћіема неволяма, изгледаху из ньих свое спасенѣ — молећи се у ньима, да им Бог опрости грѣхове и да духови наїпобожніе синова — србскіе светителя — буду ходатаи у свемогућега, да заштити и спасе страдалнике.

Уз подигнуте величаствене задушбине, сахранѣне у пустиняма — уз ове дивне богомолѣ што имамо — прилагаше побожни и великодушни владаоци србски многе землѣ, коіема да само пустиняци рукую; а проклиню сваког другог, кои би у те прилоге така'. Тако говори и кральица Єлена,

коя є у доцніема годинама нѣна живота живила у Добродольской пећини у Црмници, коя приложи село Крньице манастиру светога Николе на острову Вранини: „Кто что потвори єже суть света господа утврдила и записала и азъ грешна, да му є супарникь Богь и пречиста Богомати и да га порази сила честнаго и животворещаго крста.... и въ семь веце и въ будущемь.“

А краль Стефан прилажући село Орахово вели: „Азь грешни Стефань Урошь по милости Божиеи краль всехь србскихь земаль и поморскихь — дахь село у Црници именемь Орахово и яко сему бити тврду и непоколебиму: Кто ли се обрете сия потворивь кралѣвствами, или кога изволи Богь по мнє — бити кралевствующа, да му є супарникь Богь и пресвета Богородица и честни крсть христовь да му не буде помощникь вь си векь и въ будущи и свети Никола да му іе супарникь на второму пришествию.“ И ко би гођ хтѣо што изопачити ма у чему, па то біо или Србин или Латинин или Арбанас или Влах, да прими „гнѣвь и наказание.“

Иван-бег Црноевић приложи село Забес цркви св. Николе на острову Вранини; а његов син Скендербег, потурченяк, након 58 година потврђуе све то, што є његов отац приложіо.

Па и турски цар Амир Султан Мухамед, каже да се у манастирско и калуђерско недира: „Никто да ниє волян ком работом тому монастиру досадити или що узети тиема калуђерима — — и кудіє хоће ходити по земли царствами да никто

волян да их смѣте или що учини него свуђ слободно да иду.“

Види се. како су побожни србски владаоци не само штитили свете богомолѣ, већ их они сами подизаху, украшаваху и даваху велике прилоге, препоручуући и своіема наслѣдницима и сродницима и сваком ономе, ком би Бог дао, ма кад владати оном земльом, да се овай ньихов завѣт чува; да се ніе усудіо нико на нѣга посегнути; ако ли би ко то учиніо, то се такав предае проклеству. Знамо да су потурченяци свуде били гори но Турци по наш народ, па видимо и потурченяка онѣе, ѣе се тиче светинѣ и задушбине, да пазе и почитую — па и тай потурченяк потврѣуе оно, што є приложено богомоляма, и ту изгледа кано истинити син свог славног оца. И сам султан каже, да се у оно што є манастирско недира и да є богомольцима слободно ходити свуда кроз нѣгово царство.

ПЕТАР II. П. НЉГОШ*)

ВЛАДИКА ЦРНОГОРСКИ.

Петар II. родіо се 1. Нов. 1811 г. у мѣсту Нѣгушима. Отац му є Томо Марков, а мати Ивана и при крштеню даду му име Раде. Његов стриц митрополит Петар I. пошлѣ га у манастир на Савину у Боки Которской, ђе се Раде кратко вріеме бавіо и учіо се читати и писати. Кад се поврати на Цетинѣ код своег стрица, настави опет свое ученѣ, кое ніе било основно, а бѣше му учителѣм знаменити србски пѣсник Симо Милутиновић, кои учаше младога Рада да и он саставля пѣсме, што овоме то и омили, а осим тога имаше и природну наклоност па и способност за саставлянѣ пѣсама, кано што су уобште сви они горштаци тіем подарени, и већина од њих знаду да пое уз гусле.

---

*) Скоро сви писци нашега времена уобичаили су писати Нѣгуш мѣсто Нѣгош, држећи да се Нѣгоши тако зову по мѣсту рођеня „Нѣгуши.“ Истина, да се они рађаю на Нѣгушима; али се они не називаю по томе селу, него по оной планини „Нѣгош“ у Ерцеговини, близу Дуге, под коіом су неколика села коя се зову Требче. Испод овога Нѣгоша доселили су се у Црну Гору на Нѣгушима. У доба Иван-бега, у другой половини XV. віека доселише се два брата Єрак и Раич у Црну Гору, па іош онда они су били главари и остаде сердарство у кући Єраковића; а 1696 г. би изабран народом Даниле Петровић Нѣгош за владаюћег владику, па тако су они сви називали себе „Нѣгош“ а не Нѣгуш. Они знаду свое радословіе іош од Єрака и Раича и брое редом и данас, ко є од кога. Ово се налази само у оніема краевима на югу и код знатніи и многобройніи породица.

У то вріеме (1829 г.) био є наслѣдником владаућег владике црногорског Ђорђіе, син Сава Маркова, кои є іош 1823 г. на обштему збору свію црногорскіе главара біо изабрат за наслѣдника и послат у Русію да се учи. Владика Петар I. узме Ђорђія своег синовца још у млађіема годинама к себи у намѣри, да га спреми за своег наслѣдника; али Ђорђіе млад, пун ватре чиняше много што шта, те га найпосліе његов стриц владика од себе одпушти. Сви су главари жалили Ђорђію поради његовог оца Сава Маркова, кои бѣше найизврстніи Црногорац, те се договоре да се окупе у До близу цетиньског манастира, те пошлю двоицу главара, да моле владику, да дође међу ньих. Владика дође и стане на єдан крш (узвишеног мѣста), па ће рећи: „А што сте ме звали?“ Сви муче, єр се сваки бои, да спомене оно, зашто су дошли и зашто су га звали, да међу ньих дође; а кад владика и по други пут запита, онда ће рећи кнез Груица: „Ваистину, свети владико! дошли смо да те нѣшто молимо: да примиш оног ђетића Сава Маркова и да га пошлѣш у Русію да се учи и да ни буде након тебе господар — па ако нећеш то учинѣт' од добре волѣ, а оно да те силом нађерамо.“ Владика се зацрвени, а затресе му се брада, па ће рећи: „Ви да ме нађерате? А уздам се у пресвету Богородицу, да ме неможе ничесова сила нагнат' на оно, што видим, да ніе добро, а некмоли да ви то учините.“ Одиста оног времена били су главари такви и они би остали при своме, да ніесу почитовали владику кано светога,

те се покаю и опет почну на ліепе молити владику, кои се склони на њихову молбу и прими Ђорђію, зађакони га и пошлѣ у Русију. Ђорђіе на брзо остави духовну школу и пріеђе у воєну. Владика пак негубіяше надежду да ће Ђорђіе бити његовіем наслѣдником, па му и писаше кньигу, у коіой га савѣтуе да иде добріем путом: „ти си мое узданѣ, да ми будеш помоћник у моіой старости и да ми олакшаш ово тешко бреме.“ Али владика помишляше и на то, да Ђорђіе може и одреći се бити владиком, па почне помишляти на млађег синовца од другог брата Тома; али та помисао появила се доцкан, и ніе се могло остварити зато, што владика надаше се у Ђорђію, коег желяше имати своіем наслѣдником и он и сви главари црногорски.

1829 г. долазаше на Цетинѣ єдан инглешки лорд и гледаюći на младог Рада, кои бѣше благе нарави, скроман, ліепог лица и узраста, уз то бистар и склон к науци — допане му се и заиште га у његовог стрица, да га поведе са собом у Лондон и да га ту воспитава. За младог Рада била є ово найвећа радост. Али његов стриц владика, кои знаваше што є туђи свіет, туђи обичаи и шта є младост. ніе се могао склонити дати своег синовца онамо, ђе родительског надзора нема, ђе свое вѣре нема, и да он по повратку у свой врлетни завичай не би біо за Црну Гору, нити Црногорци за њега. Тако мишляше добри и разумни владика. И заиста, вазда є болѣ, да се младеж подиже и развія у науци и у свему у оной земльи

и међу оніем народом ђе се родіо и ђе оће да проведе свой віек, а особито онаї, кои мисли бити господаром народа.

Црногорци су били вазда самовольни и управо ніесу ћели признавати никакву власт под собом. Само слушаху свое владике, али и ове тек онда, кад их убђеде еванђелском истином. Владике, ови смирени богомольци, уліеваху Црногорцима страх Божіи и тіем єдиніем средством побожности, одвраћаху их од свакіе зала, извађаху их на добри пут, на пут истине. Оваї владика Петар I, коег за живота његова називаху Црногорци „свети“, нити имаше новца, нити войске, нити икаква насилна средства, да би их могао каквом силом наћерати на мир, ред и послушност и на братску любав и слогу, него их одвраћаше од свакоег противзаконства, а извођаше на добри пут, на послушност и узаїмност братску єдиніем страхом Божіим. И заиста, кад би прости свіет изгубіо вѣру у Бога, таї би се свіет морао затріети. И ови црногорски богомольци имаду превелике заслуге, єр они су били камен вѣре, учительи добра, утѣха страдаюћіема и невольницима, обрана против варварства и против свакоякіе зліе духова, — вѣрни учительи и вршительи слова и волѣ Божіе. У ньима живіяше нада и слобода людска — слобода изврстніе горштака. Србско є царство било пропало, србски народ допао робства, а србска земля натапаше се често невином србском крви — варварски мач са бѣснилом рубіяше главе дивніе и племенитіе србскіе юнака. И послѣдньи свѣтски господар

Зете и Црне Горе Ђуро Иван-бегов Црноевић — остави Црну Гору и оде у Италію, а смирени богомольци, неимаући другог порода, до свое паствe, сираци без нигђе и никога осташе у своіема пустиняма, у кое іош допираше небеско свѣтило — да сносе заедно и зло и добро. То су добри пастири стада христова, то су очеви врстніе и ако оголѣліе юнака. И градови и тврђаве и домови и по ньима дивне богомолѣ посташе страшном жртвом необузданог варварина — само пустиняци, приносећи истините молитве Богу свемогућему, осташе поштеђени, од коих и сам необуздани варвар често зазираше, да их ньихова клетва непостигне. Ядни горштаци, — племићи србски — склонише се у врлетне горе, трпише сваку нужду, а найвише юначку. Они и голи и боси, и гладни и жедни, савіяху се око своіе богомоляца и слушаху ньихове христянске савѣте и под ускликом: „За крст частни и вѣру ришћанску!“ — одбіяли су превелику варварску силу од своег сиромашног огньишта. Богомольци сачуваше у своіема пустиняма све оне найстаріе србске обичае и све оно, што им се на аманет предало да чуваю: србска слова. Богомольци су били и вођама на юначком мегдану; богомольци су били у нашему народу, што и добри родитель за свою ђецу, за свой пород, и штеђаху свою сиромаштину, од чега у нужди даваху на обште народске потребе.

Кроз 359 г. у Црной Гори биле су владике найвишом влашћу и у цркви и у држави. Ови богомольци, усамлѣни у врлетніема горама, окружени

непріятельима вѣре и имена србског, недадоше се завести, да они што учине на штету свога народа или вѣре србске.

Сви су богомольци били добри и честити; али су били найбольи они, кои су били од куће Петровића Његош. Ови су носили наслов: „Смирени Митрополит Черно Горіи, Скендеріи и Приморія;“ а митрополит Василіе: и егзархъ трона сербскаго. Иван-бег Црноевић премѣстивши свою столицу из Жабляка на Цетинѣ, премѣсти тамо и митрополію из Вранине. Сва Зета и Скадар подпадаху под духовну власт овіе митрополита, па зато и носише наслов Скендеріе. Владике црногорске, не само што су носиле тай наслов, него су оне биле у истину „Митрополити“ реченіе краина и вршиле и тамо свое архипастирске дужности. Владика Даниле и Василіе кано почетници бѣху у свему найзнатніи. Првог уватише Турци у Зети, кад є освештавао цркву свое пастве и оћаху да га живог набію на колац, те га ядни Црногорци и Зећани, кано добри христяни, одкупише. Они су сви любили своег првосвештеника тако, да су готови били све за њега заложити. Даниле є истиснуо и послѣднѣг потурченяка из Црне Горе. Њему Млечићи забране вршити архіерейску дужност у Приморю.

Ћесарія заузевши Боку, одма се старала, да изтисне власт и уплив црногорскіе владика из Боке Которске. Владика Раде (Петар II.) узевши власт у свое руке у младіема годинама, а и у тешкіема околностима, узме наслов: „Црногорски и брдски;“

а нигђе и ни у єдноїі прилици неназиваше се митрополит, и ако є наименоват св. руским синодом (1845.) митрополитом. Владика Раде ніе ни маріо за тай чин, што є имало и незгодніе послѣдица. У свіема пак црногорскіема богомоляма споминяше га како біело, тако и црно духовенство*) митрополитом.

Мучно є и претешко управляти са онаквіема людма кано што су Црногорци. Освета є била уватила дубоки коріен, коя є управо у крви Црногораца, што є задавало доста муке и бриге скоро свакоем владаюћем владици. Племена су била између себе яко закрвлѣна. Ово су пак биле послѣдице велике унутрашнѣ слободе, коя се найпосліе показала у правом облику безвластности: яко є прштіо силни неячега. Ова и овака неволя тиштила є яко смиреног богомольца Петра I, па желећи да се прекрате међусобна крвопролића, да измири браћу Црногорце — позове закрвлѣнике да дођу на обшти збор на Цетинѣ на Лучин дан 1830 г. Владика бѣше слаб, па и изнемогао од превеликіе трудова, подносећи свакояке муке, те ће рећи сѣдећим покрай огня главарима: „Я сам слаб и нећу моћи изист' сютра међу народ, но нек Симо напише кньигу у име мое, у коіой да их сѣтуе, да послушаю главаре, што им овизи реку; а знам, да ми ти самовольни люди неће вѣровати е немогу, но ће ріећ', е нећу од хиле и лукавства — а Бог ми є сѣдок како немогу.“ Тога истога вечера у 7 сати престави се владика, у коем из-

*) Тако се назива и діели свештенство у Црной Гори.

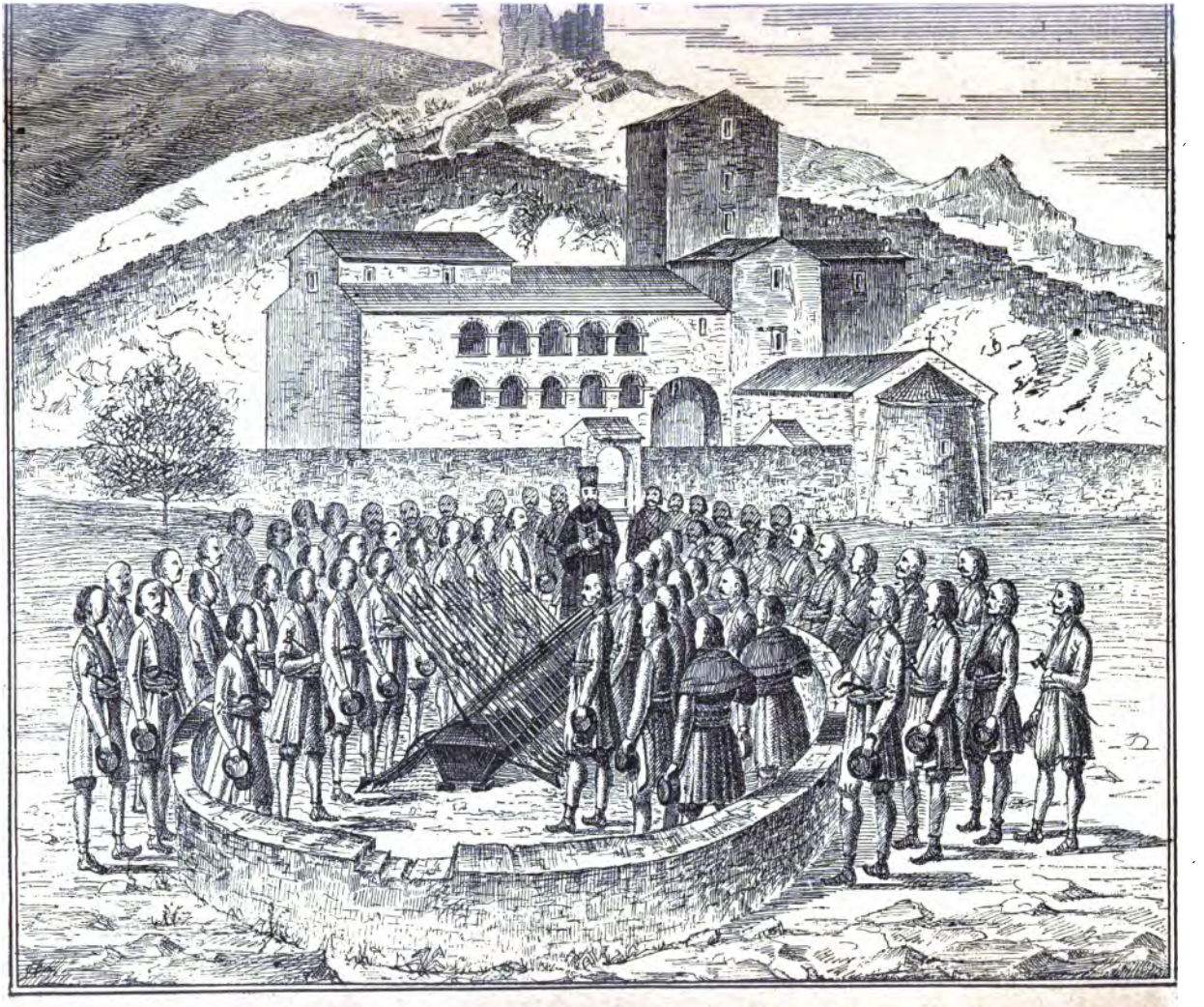

Црногорци се куну, да ће држати вѣру мира.

губише много Црногорци, а станѣ се покаже одвеђ опасно. Самовольни крвници и осветници стаяху са крвавіем оружъм єдни спрам другіе. Кад сютра дан оваки скуп людих чуе, да се владика преселіо у вѣчност, у ньима іош жешће узкипи страшна освета и почну громогласно подвикивати: „Нестало є оног, кои нам сметаше, да се поколѣмо — сад га нема — сад можемо да се светимо!“ Ово є біо страшан и грозан появ, єр ко познае Црногорце и ньихову кичельиву нарав, тай ће знати, да су ту могли изгинути сви до єдног, а зато є доста било, само да се избацила єдна пушка. Видећи главари зло, одма скоче међу ньи, сѣтуюћи их, да се прођу поколя — „єр иначе рећи ће ни свіет, да смо маните бестіе.“ Послiе дугог обавѣштаваня и преклиняня именом Божіим, єдва се стишаю и склоне се да увате вѣру до Ђурђева дне (1831 г.) па изнесу смртне остатке свога доброг и светог владике па ће рећи главари: „Айте, браћо! да се на нашему светоме владици закунемо, да ћемо држати вѣру до Ђурђева дне.“ А и духовенство у име Христово преклиняше ове люде, коіема бѣше насѣла крв на очи, да се нечини крвопролиће. Сви положе оружъ на ковчег упокоеног владике — скину капице, кое су превернули (од жалости за своіем владиком) и ту се закуну да ће држати вѣру мира до Ђурђева дне.

На глас, да се преставіо владика, поврве Црногорци са свію краева на Цетинѣ, а особито попови, коих онда бѣше много у Црной Гори. Станко Стіепов, рођени синовац владичин, на овай тужни

горска ріеч: „преко біелога свіета,“ па опет Петровићи насланяюћи се на ню — непропадоше' него одржаше себе, свой народ и слободу людску. Али ону помоћ, кою даваше Русія — даваше є са благословом; а ови, кои примаху ту помоћ, биваху благодарніема своме добротвору; оне друге државе, кое даваху Радонићима, даваху са злом намѣром и са проклетством, кое се и клонило на несрећу и пропаст оніе горштака. Црногорци су найвише пролили свое крви у корист Млечића, имаюћи од овіе обећанѣ, да ће им се давати не само помоћ у рани, новцу и џебани, него да ће им се и разширити ньихов врлетни завичай. Све су то била празна обећаваня, а у ствари изводиле су се двоструке користи по Млечиће: да се користе ньиховом крвиида се умалява онай юначки сої людих.

Владика Висаріон (Баица, 1687 г.) борећи се заедно са Млечићима против Турака код Новога и одржавши управ он ту побѣду са своіема Црногорцима, па послiе побѣде допратише га млетачка господа на Цетинѣ и ту га отроваше. Црногорци осташе без главе, без воће и без очинске утѣхе. Млечићи су мислили, кад нестане богомольца и воће, да ће се Црна Гора сама к ньима обратити и предати им се на милост и немилост. Оваквіе жалостніе поява бивало є често у Црної Гори. Тек што мало сине сунце слободе ядніе горштака — одма се подижу густи облаци са громовніема стріелама, кое су найвише управлѣне биле на Орлов Крш, под коіем сѣђаше дивни ора' и штићаше

гніездо соколова — све Црногорце и њихову вѣру и слободу; — али томе дивноме орлу ломіяше крила и запад и исток до поява Руса. Руси приватише и исправише Црногорце и ови стадоше на свое ноге. Али да би се ове ноге подсѣкле, появљивали су се по кадкад криви апостоли и у Црноѝ Гори са лажном науком, коя се и са плаћанѣм наметаше, учећи и убѣђаваући, да су Руси опасни и непріятельи свачіи па и црногорски; али код здравог народа остала є и здрава свіест — а то и тако било є код Црногораца: они су били убѣђени, да нема ни државе, ни народа на земльи, кои може више добра желити Црногорцима, до єдиніе Руса. Ова вѣра и ово поузданѣ у Русіи оправдало се ясно код Црногораца, те од времена руске заштите поста и оста Црна Гора независна.

Нема примѣра, да су се Петровићи Нѣгоши дали подплатити, или да су трговали са своіом браћом Црногорцима; али Радонићи, кои се вазда нагиняху латинштини, радише против користи свое браће Црногораца; а ко се гоѣ од нашіе нагиняше западу, тай сваки пропадаше. Нагиня се и Иван-бегов син Ѣуро, па є пропао и закопао Црну Гору у гроб за нѣкіе двѣсти година. Гувернадур Вуко несустежући се говоріо є явно против куће Петровића: „Доста є та кућа господарила, сад є ред да дође друга.“ Ово є смѣло речено, али оћаше пошто било, да он заузме господарску столицу.

Опазивши Петровићи, да се нѣка већа несрећа по Црну Гору спрема, почну се договарати,

како да се томе одупру, па се ріеше да зло сломе, макар их главе стало. Они почну уносити прах и олово у малу цркву и камикулу. И Црногорци су знали, да су их Петровићи упућивали на добро, па кано вазда, тако и овог пута стояху уза кућу Петровића. Договоре се Петровићи са главарима, да прогласе Рада за господара Црне Горе. Говорило се, да є Симо Милутиновић написао лажно завештанѣ у корист младога Раде, па да є Симо поради овог и оваквог тестамента морао бѣжати и да га є дулѣ времена кріо у своіой кући брат гувернадуров, Ѣуза, док є први уватіо згоду да утече. Могуће є, да су и та предпоставляня и истинита, па и да се у часу опасности употріебило свако средство, само да се одклони веће зло. Да є пак Ѣорѣе біо прави и закони наслѣдник господара Црне Горе, о томе неможе бити никакве сумнѣ, кано ти ни о томе да се он тога права наслѣдства одрекао.*)

Кад дође Ѣорѣіе из Русіе (1835 г.) у Црну Гору, да се види са своим родительима и са браћом, кад он, Ѣорѣіе, стигне у Котор, а чуюћи неки главари црногорски за његов долазак, потрче њему на сусрет и дошавши пред њега пану на колѣна и начну му говорити: „Благо нама, наше огріяло сунце, кад ни те Бог доніо, да ни ти будеш господар, а да збачимо оно балавче Проро-

*) 1829 г. ђорђіе є ступіо у воену руску службу найпріе у московски драгунски полк, а доцніе біо є преведен у новороссійски драгонски полк. Био є у бою против Поляка под Илжицама и Лизабокама — одаклен се опет поврати са войском у Русію.

ковића.“ (Радова майка била є од Пророковића.) На то ће им рећи Ђорђіе: „Немоте тако, браћо! Я сам се єдном од тог господства одрека' и нек є од мое банде владици срећно и благосовено и ко иде супрот владике, тай иде и супрот мене — па ми о томе немоте ништа зборит'.“ Све є ово истинито, єр то причаше очевидац — главар, кои є біо на томе сретаню у Котору. Наведено причанѣ потврди и сам Ђорђіе, да є од иста све тако било. Ово наїболѣ разсвѣтлява сву мрачност разніе причаня и доказуе се ясно, да се Ђорђіе одиста одрека' од свога права владалачког у Црной Гори. Осим свега тога причаше сам Ђорђіе, како му є испала била врло добра прилика, да се ожени са єдном руском княгиньом, те є моліо св. синод, да скине шнѣга ђаконски чин; али га овай одбіе, наводећи, да то може само онай учинити, кои му и даде тай чин. Он се обраћаше и своему стрицу владици са молбом, да скине шнѣга тай чин; али овай неоћаше то учинити, найвише зато, што у Ђорђію очекиваше свою замѣну и помоћ у старости, знаюћи да ако се ожени, да се више неће ћети ни повратити у Црну Гору; те є Ђорђіе провео сав свой віек, имаюћи на себи чин ђаконски, са коіем є и умро; а то му є и сметало, те се никако ніе оженіо. Даклен Раде се ніе намета' за господара, нити га отима' у кога, него є то била воля и желя онда сложніе свію Петровића, а и самог рођеног оца Ђорђина Сава Марк ова и свію црногорскіе главара, осим єдног западнѣг потрпезника, и то све зато и на томе основу, што се

Ђорђіе біо одрека' господарства над Црном Гором; а овай потоньи да учини неслогу међу Петровићима.

Кад главари углаве, да оће Рада за господара — онда се почне томе яко одупирати гувернадур Вуко, наводећи, како су главари од све Црне Горе и у договору са владиком на обштему збору изабрали Ђорђію Савова за наслѣдника и да є он єдини закони наслѣдник — а кад му на то примѣте, да се Ђорђіе тога одрека' — рећи ће гувернадур Вуко: „А оно нека Ђорђіе дође амо и нека се на окупу свію главара одрече да неће, па ћемо онда бирати другога.“ Затіем ће устати и рећи Саво Марков, отац Ђорђин: „Я знам, да се Ђорђіе одрека', па зато и я кано његов отац, признаем Рада за господара.“ *)

Рада поведу у благовѣштенску цркву, обуку га у црне мантіе, закалуђере, па шестдесет попова поведу Рада из цркве (сви под оружъм и у црногорском оѣелу) и допрате га на мало гувно међу окуплѣне Црногорце, па ће од ньих єдан рећи: „Нас шестдесет попова, представлямо данас духовну власт у Црной Гори и ми ка' таковизи прижнаемо Рада за господара.“ За-

*) Неистинито наводе неки наши писци о владици Петру II. а особито онай, кои вели: „Не би право ни драго Саву, ђорђеву оцу.“ А и оно є неистинито, да владика Петар I. „даде Раду име Петра.“ Име се міепя при калуђереню, кое бира онай, кои се калуђери; а Раде се закалуђеріо теке други дан послiе смрти владичине. Раде є сам изабра' име Петар, тако казиваше сам владика Раде; а закалуђеріо га є Острошки архимандрит Іосиф у присуству шестдесет црногорскіе попова, обукавши га у црне мантіе нѣговог преминувшег стрица владике Петра I.

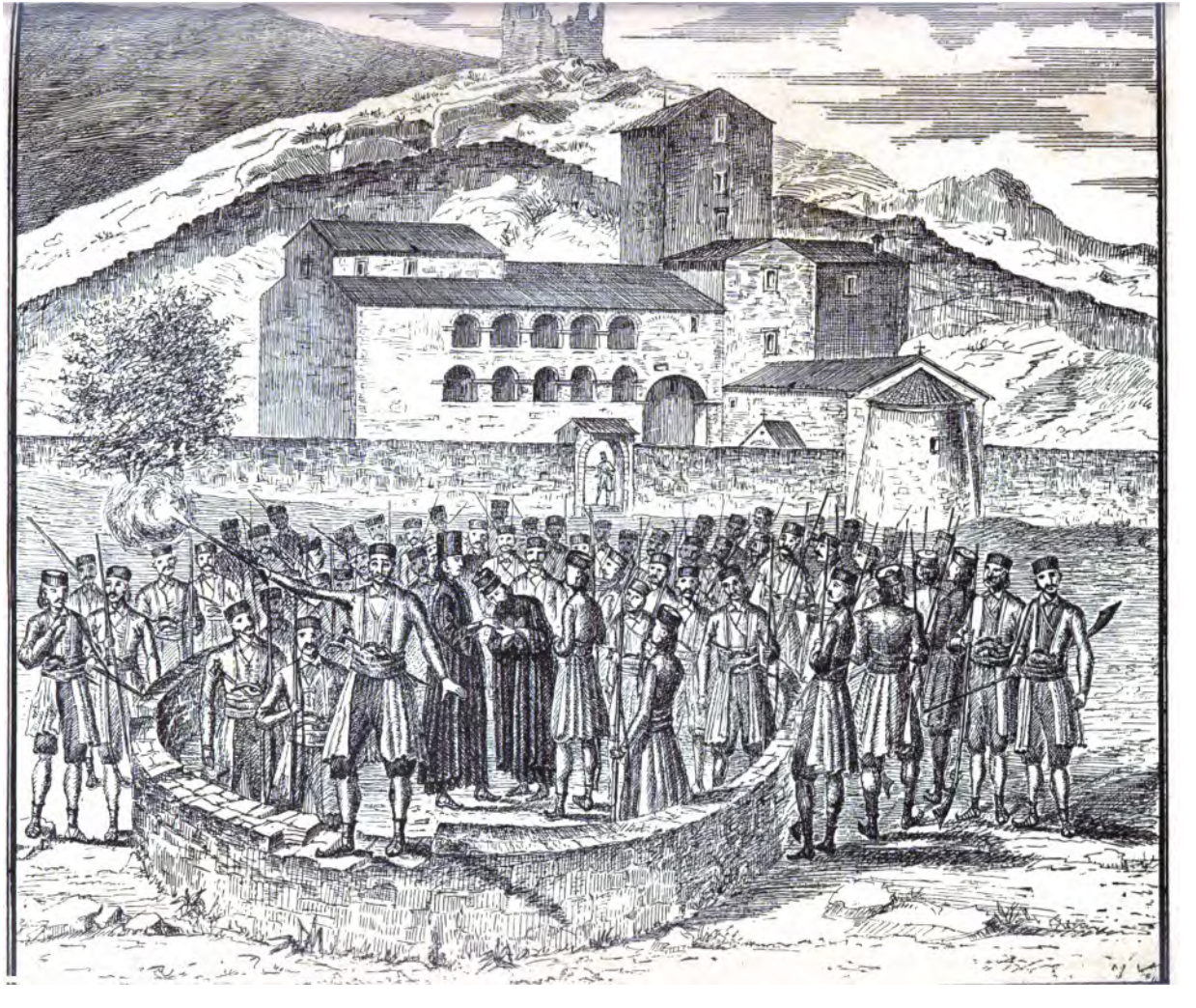

тіем изскочи сердар Филип Николин Ђурашковић, држећи високо малу пушку у руци, па ће рећи: „Има ли ког међу вами, Црногорци! кои непристае на ово, што смо ми данас углавили? ако има, нека изиде, да се са мном обиде!“ Филип се показа изванредним юнаком, позиваући свакоег коме ніе право да се шньиме огледа. На његове ріечи нико ништа неодговори, а сердар подвикне: „А оно, огань!“ Сви опале из пушака кличући: „Са срећом и у добри час!“ Онда ће сердар подвикнути и другом и трећом: „огань!“ и тако сви пале — само не пріятель ћесарски. Напише се кньига, коіом се признае Раде за господара и ту кньигу подпишу сви главари од све Црне Горе — а они, кои незнаваху писати, ставляху свое крсте. Први приступи и целива у руку Рада, острошки архимандрит Іосиф, а за ньим сви остали главари и остали ту десивши се Црногорци. Кад виђе гувернадур Вуко да сви присташе и подписаше — онда и он пристане и подпише, али послѣдньи, мѣсто, што є требало, да є први. *)

*) Гувернадур Вуко имаше обичай опіяти се и налазећи се у таквом стању, радо би насрта' на владику Петра I.. тражећи од нѣга новце, што долазе из Русіе, а владика би му одговоріо: „Какве паре тражиш из Русіе? Твое су паре у Котору, ђе ћеш и твое кости оставити.“ Тако се и збило, кано што ће нам развитак догађая показати. Те паре ніесу биле велике: Цар руски Павле одреди Црной Гори (1799 г.) годишнѣ помоћи хиљаду цекина на обштеполезне цѣли, али ту помоћ ніе дуго ужива' владика Петар I. — єр архимандрит Вучетић из Грбља (самозвани Вукотић) опане владику код двора руског, а и код синода, те се ова помоћ прекине слати за 17 година. Доцніе се изда сва та свота од 17 хиљада цекина, али то ніе доживіо Петар I. већ владика

Гувернадур Вуко непрестаяше чинити смутнѣ у народу и подкопавати у свему неутврђени положай младоме господару. Сусѣдна држава подпомагаше те његове намѣре и заузимаше се яко за гувернадура. Сусѣдна држава презираше у неку руку господара Рада, па и неоћаше шньиме имати никаквіе одношая, већ за све пограничне одношае обраћаше се на гувернадура Вука. Ово ніе било право главарима црногорскіема, па и обяве пограничной ћесарской власти, да они имаду господара, кои управля земальскіема пословима, па да се све на њга упућуе, а не на гувернадура Вука. Ћесарске власти необзираху се на те изяве, те главари црногорски найпосліе представе бококоторском старѣшини, да ако пограничне ћесарске власти буду и у напріед обраћале се поради пограничніе земальскіе послова на гувернадура Вука, то да се њихова захтѣваня извршавати неће. Посліе овакве изяве почну се обраћати на правог господара землѣ Рада.

Како є била уваћена вѣра 19. Окт. 1830 г. па до Ђурђева дне 1831 г. она се и одржи до тога рока, а тога дана на саманьи Ђурђев дан ногибе Ђуза, брат гувернадура Вука. Посваћали су се били Његуши између себе, а Ђуза прискочи, да их развади, те га погоди зрно из пушке и он остане мртав. Ђуза є біо одважан и оштроуман и

Раде. Вучетић иђаше на то, да он буде владика у Црной Гори. Не само он, него и многи други люто су се гріешили о светог владику, а и сви су зло прошли: Вучетић се отровао сам у Русіи; а гувернадур Вуко прогнат из Црне Горе умріе у Котору; а и Баицама се изврну и све им пође наопако.

много оштроумніи од Вука. Ђуза є провео више година у Грчкой, прошао и видіо доста свіета и извештіо се у многіема работама. Он се слагаше са своіем братом Вуком, да се владалачка власт пренесе са Петровића на Радониће. Ђуза є біо развіен, али и занешен, те тражаше да се и он міеша у државне послове, или іош више тражаше: да и он има право и власт у земальской управи и да є оно скоро што и млади господар, коег он сматраше за невешта и кои нема никаква знаня, па да он може ньиме управляти. Ово се недопадаше младоме господару, єр и онако већ имаше єдног, кои пньиме ту власт діеляше, а тай є біо гувернадур Вуко. Погибіом Ђузином Вуко є много изгубіо.

Млади господар стараше се, да заведе неку унутрашню управу поради одржаня мира и реда. У прве установи он „земальски кулук“, у коем є било шестдесет главара црногорскіе и брдскіе, одредивши свакоем по 12 таліера плате годишнѣ и лѣб. Док се он стараше о устройству земальске управе и о унутрашнѣму миру — дотлен є гувернадур ширіо свое замке и представляо те установе у наличном смислу. Положай младог господара біо є одвећ тежак. Он се немаше на кога ослонити, до на свою браћу Црногорце, кои су опет реченіем смутняма били подіелѣни на двіе противничке странке. Млади господар нити имаше новца, нити войске, да савлада ову велику неволю. У томе тешкоме времену дође (17. Авг. 1831 г.) у Црну

Гору из Русіе Ивановић. *) Овог долазак біо є од велике користи по младог господара. Доста є било то, да су Црногорци знали, да є Ивановић доша' из Русіе, одкуд су научили само добро добіяти, па є он и има' код ньих великога значеня. Млади господар кано и сви Црногорци гледаше у Ивановићу неку ячу помоћ, па му и разложи несрећно станѣ Црне Горе, па се шньиме и договараше, како да се поправи то станѣ и да се одклоне веће несреће. Сваки Црногорац много уважаваше име цара руског, а тако исто уважаваше и млади господар и отуд очекиваше, кано и сви нѣгови стари — предмѣстници — срећу и спасенѣ како за себе, тако и за све Црногорце. Договоре се млади господар и Ивановић те напишу грамоту од имена цара руског управлѣну на нѣга и на све Црногорце, у коіой се каже, да цар шалѣ своег поузданог чоека Ивановића у чину ђенерала, препоручуюћи Црногорцима, да вѣрую свему, што им рече и да га слушаю, а тако и ньихова младог господара, па да ће обоица у договору радити у корист Црне Горе и т. д. На ову грамоту при-

*) Ивановић є родом из Подгорице, а имаше єдног богатог рођака у Русіи, кои тамо умріе. а остави велико иманѣ преко 400.000 рубаля. Овай Ивановић обраћаше се владици Петру I. са молбом, да му даде свѣдочбу, како є од иста рођак умрлог, обећаваюћи — да. ако он добіе то наслѣдство. да ће га употріебити на ослобођенѣ свое отачбине. Ивановић добіе свѣдочбу, а на основу ове и наслѣдство реченог иманя. Међу тіем престави се знаменити владика Петар I. Ивановић дође у Црну Гору, али недонесе новаца и то зато, (кано што се сам изражаваше) што незнаваше. да ли ће што моћи предузети са младіем и неискусніем господаром за ослобођенѣ свое отачбине.

ложи се велики печат царски. (Скину велики царски печат са грамоте Петра великога и ставе га на ову измишлѣну.) Ивановић направи себи свечано ђенералско оѣело и носаше га по вельим празницима и у дневе обштіе зборова Црногораца. Црногорци су слушали Ивановића и тако се одклони она велика опасност, коя є била намѣнѣна и спремлѣна некіема себичняцима у корист другог или трећег грабителя. Ово се ніе чинило од обіести, већ управо од люте неволѣ. Ніе біо само Раде Тонов, кои прибѣгаваше под моћно окрилѣ цара руског, спасаваюћи тіем себе и све Црногорце од крайнѣ опасности, него су се тако користили и сви господари црногорски од времена Петра великога — од коег доба и брои се и постои права независимост Црне Горе. Тако се користіо и онай знаменити светопочивши митрополит Петар I. са некіем графом Вуићем (Поляком), коег є біо посла' султан Селим у Црну Гору (1792 г.) да ову склони признати право господарства отоманске порте над Црном Гором, обећаваюћи, да ће им султан зато уступити сву Зету. Владика, тай смирени богомоляц, сирак без никога, али вѣрни чувар слободе и образа свое браће Црногораца, и ако се налазаше у одвећ чемерном станю поради унутрашньіе раздора Црногораца — не само што на пречац одбіе ту тако рећи доста сяйну понуду, него ће іош рећи томе графу, да о томе ником ништа неговори, єр ако дочую Црногорци, зашто є доша', да ће га убити. Тад су били Црногорци и сувише самовольни и слободніи и од кога на свіету — па

кано такви, чинили су све, што им на памет дође — неслушаху никога, па ни самог своег светог владику (или кано што вели Симо Милутиновић за „самовольне Цуце“: „Небое се никога до Бога, а и за Бога они мало маре“) — па су били яко закрвлѣни између се. Знаюћи владика како Црногорци маре па и слушаю само ріечи цара руског — употріеби реченог графа Вуића кано изасланика цара руског, па кано са таквіем, а и од имена цара руског, умири закрвлѣне Црногорце. По свршетку овога умира, опреми владика реченог графа Вуића из Црне Горе, али не кано изасланика цара Отмановића, него кано руског.

Па и Шћепан мали появіо се у Црной Гори кано Петар III. цар руски. Само под таквіем именом владаше он у Црной Гори седам година. Тай є Шћепан ондашњег владаюћег владику Саву ставляо у затвор, глобива' га и лишіо га права владалачког.

За вріеме кримског рата очаше ћесарія да заузме Србію са войском и ћесарски полковник (родом Србин) дође у Біоград са том поруком од бечког двора, да србско правителство допушта улазак ћесарске войске у Србію, па кад ово на то непристане, рећи ће полковник: „Ако нећете допуштити добре волѣ, а ми ћемо ући силом.“ Ондашньи предсѣдатель совѣта Тенка, одговори: „А ми ћемо одма позвати Русе, да они к нама дођу.*)

*) Тад се ћесарія бояла, да Црна Гора незарати са Турском и да неолакша Русима, да ови надбію непріятелѣ не само свое, него свію Славена, па сѣвѣтоваше князу Данилу да остане на миру;

Біоградски протопоп на светог Николу на литурђіи у саборноїі цркви, кад му полако рече митрополит Петар: Да л' да споменемо цара руског? подвикне протопоп тако, да се у своїі цркви чуло: „всячески! ѡ немь би живемь, движемся и есми.“ Ріечи су кратке, али ясне и садрже у себи много, а найвише истине и свега онога, како мисле и осећаю сви они Срби, кои ніесу покварени и ніесу задоени туђіем и непріятельскіем духом.

И Стоянова буна (1844 г.) нашла е одзива у народу само зато, што се Стоян издаваше за руског ђенерала и да га е послао цар руски да спасава народ.

1848 г. кад су Ніемци пребацивали Славенима, а нарочито Чесима, да они немаю државничке способности, да су сиротиня, па само да свираю и од тога живу, рече им ондашњи чешки списатель-новинар Хавличек: „Али ми имамо богатог стрица, па кад овай засвира, онда ћете ви другчіе играти.“

ако ли би он одпочео ратовати противу порте, то да ће ћесарска войска ући у Црну Гору. Княз Даниле небѣше од оніе людих, кои се даваше плашити, већ на против бѣше такав, да од нѣга други зазираху — сміяше се на такве пріетнѣ ћесарске, па би говорио: „Мени пріете ћесаровци; али я за те њихове пріетнѣ нити мишлим, нити марим — само да е мени имат' праха и олова — заратіо би — а видіо би ондашта би ми та ћесарія учинѣла. Ваистину я могу њойзи више штете учинѣт' него она мени.“ Князу Данилу било е тешко и ядно, што ніе могао участвовати у рату заедно са Русима против непріятеля нашега народа. кано што то чиніяху сви нѣгови стари. Княз Даниле имаше она свойства, коя доликоваху владаоцу оніе горштака: бѣше одважан, правичан и родолюбив.

Било є случаева, у коіема су се користили именом рускіем у нашему народу и они, кои ніесу пріятельи Русима.

Тако Ивановић под именом царског чоека почне устроявати земальску управу у Црной Гори, те у прве установи сенат, под именом: „Сенат црногорски и брдски,“ у коем є засѣдавало дванаест главара црногорскіе, одредивши свакоему по 40 таліера плате на годину и лѣб. Он сам бѣше предсѣдателѣм тога сената. Од больіе црногорскіе кућа узме осморицу младіе людих за перянике, одредивши свакоему по 20 таліера плате на годину и лѣб. Осим тога установи гвардію, саставлѣну из Катуняна, Пѣшиваца, Комана и Загарчана — свега тридесет и два чоека, а за старѣшину те гвардіе постави чевског главара Стевана Перкова Вукотића, а за писара протопопа Николу Калуђеровића из Теклића. Ова є гвардія морала пролазити кроз сва племена и смиривати све међусобне заѣевице.

Ивановић састави и неки законик из 30 чланака. И нѣгов законик кано и Шћепана малога забранюе свѣтовніема людма плести се у духовне ствари, већ се то оставляше єдинствено надлежной духовной власти. Уз то налаже се тіем законом, да се држи ред и чистоћа у црквама и да свештеници врше строго ньихову свештену дужност. Ивановић є біо у свему строг и правичан. Он негледаше никоме по хайтеру, нити пак, што є ко главар или кућић. Та пак нѣгова строгост ніе се допала главарима црногорскіема, кои су порастли

у самовольи — па су зато єдва чекали да се ослободе од Ивановићеве управе и власти.

Ивановић, установивши земальску управу, почне мислити, како да се одпочне ратованъ противу Турака, нарочито како да се ослободи Зета испод турске власти. Ивановић, кано Подгоричанин, навальиваше, да се найпріе ослободи Подгорица на ріеци Рибници. Ово є мъсто знатно било іош у старія времена, а и средиште є за трговину у оніема краевима.

1832 г. у Окт. крене се Ивановић са младіем господаром у манастир Острог, ђе се договоре, да се изненада удари на Подгорицу, да се освои тврђава Спуж и да се сва Зета присаєдини Црной Гори. Они се крену испод Острога, а 14. Окт. ударе са маліем броем Црногораца на Подгорицу и бой траяше ціели дан, али безуспѣшно. Сутрадан (15. Окт.) ударе на ново и тога дана юришала су сва племена на измѣнице. У овоме бою найболѣ су се показали Цетиняни и Нѣгуши, а од главара гувернадур. Ніесу биле учинѣне никакве спреме зараніе, нити се ишло са већом войском, него су мало убойника, тайно, да неби осѣтили Турци, па зато се и ніе могло постићи оно, што се мислило и желило. 18. Окт. они оставе Подгорицу и поврате се у Црну Гору.

Западня сусѣдна држава, коя непрестаяше тражити уплива свога, па и надмоћности у Црной Гори, ободраваше гувернадура Вука у нѣговіема мутняма. Сваки зна, да є Црна Гора сиромашна и да се од нѣ неможе нико користити, већ на-

против само штетовати; али Црна Гора има велико значенъ у своем природном положаю. Нападати на Црну Гору найлашніе є од источне стране, од куд су Турци непрестано нападали, а Црногорци брое Турке да су юнаци; али є зато од западнъ найтеже. Од западнъ стране нигда незазираху Црногорци, не зато, што су тамо природне велике тешкоће, него зато, што они сматраю Латине слабе и да немаю издржльивости нити юнаштва. Па и кад би били услови за могуће осваянъ, опет изгледа чисто немогућіем држати силом Црну Гору, єр то би біо вѣчити црв за ону државу, коя би є присвоила, кои би є непрестано у тайноћи али извѣстно подгриза'. Сва околна племена сродна су са Црногорцима и она у свіема приликама помагаху Црногорцима, а то ће она чинити и по сад. — Црногорци су имали вазда снажне сусѣде и са истока и са запада. На истоку борише се они против варварства, а на западу против лукавства просвіештеника, кои употріебляваше сва могућа средства, да се разпрштн ово гніездо, да нема примѣра за остале Србе налазеће се под влашћу друге државе, како они у оніема горама живу слободно и за се. Било є времена, кад су Млечићи броили, да є Црна Гора ньихова, па су неке путе упражнявали и свою власт у ньой; али є све то било привремено и само нека сѣнка ньихова властништва. Црногорци мало маре за свою рођену власт, а за туђу никако.

Гувернадур Вуко упушташе се у дублъ тайне договоре па и у преписку са пограничном ћесар-

ском влашћу. Млади господар уђе у траг потайніема намѣрама гувернадура Вука, па и та преписка буде уваћена, кою овай вођаше са ћесарском влашћу. Тако гувернадур Вуко 6. Януара 1833 г. буде на Цетинѣ уваћен и ставлѣн у тавницу и предат суду и кано издайник своег отачаства буде осуђен на смрт; али ту пресуду млади господар неоћаше потврдити, већ ову осуду заміени са прогонством из землѣ и тако буде гувернадур Вуко у Априлу мѣсецу везан, под стражом испраћен у ћесарски град Котор; а сютрадан буде проћерана сва његова породица у Котор, а домови тако званіе гувернадуровића буду спалѣни, коих се зидине іош и данас виде. Тако се укину и то достоянство гувернадура, кое су створили Млечићи у доба усамлѣности црногорске, налазећи, да ће овіем начином пореметити чврстоћу любави народа к своему црковному поглавару, а да ће лакше вршити свой уплив кроз свѣтског господара, на кое да ће се лакомити и други главари и довести до найжешћег трвеня. Са чином гувернадура, Млечићи су чинили доста несреће Црногорцима, єр они давши му име гувернадура, стараху се при згодніема появима, да се свѣтска власт одузме од владике, а пренесе на ово лице, кое има веће потребе за домаћи живот, него богомоляц, кои є ограничен на пост и молитву и кои се заклео Богу, да ће вѣру и свою паству чувати и за ню сваке муке подносити, али се нигда од нѣ неодрећи. Колебанѣ и млитавило вѣре разлюлюе дріево слободе людске. Ово су знали Млечићи, па

су се усилявали да оваквіем начином ослабе горштаке — али смирени богомольци недадоше, да се отров угніезди у ньихову паству врлетног завичая.

У Котору ніе дуго живіо Вуко, већ на кон мѣсец дана умріе од яда. Тешко є лишити се свое отачбине, а іош теже имавше власти и господства. Кано први главар и прво лице до владике — владаоца землѣ, имаше он и поштованя од све браће Црногораца; — а и споляшна политика увіяше се око њега, кано око лица, кое имаше и власти и уплива. — Изгнан у Котор, ніе више ни од своіе пріятеля приман кано гувернадур, нити кано доглавна личност, већ є біо и напуштен и презрен и за њега ніе више нико маріо. То су награде спрам учинѣніе услуга! Тако ће се награђивати свака услуга учинѣна оніема, кои су наши противници. Противник обећава, дае новце, чини све, само да се дочепа онога, што жели, а кад се дочепа, или ако неиспане за руком, у оба случая презире своег любимца или болѣ рећи свою вѣрну слугу.

Послiе промашене среће воеваня на Подгорици опет се почну договарати млади господар и Ивановић како да се освои Зета од Турака. Они нађу кано ти найудесніе, да позову у прве све зетске христяне и да им кажу, како они мисле да их ослободе, кано ти и то, да ли су исти христяни ради, да се учини устанак. На овай позив дођу сви зетски главари на Цетинѣ и саслушавши намѣру црногорског господара, одзову се радостно, изявивши, да су они за такву цѣл готови жртво-

вати свое животе и своя иманя. Они даду тврду вѣру господару, да ће се они упустити не само у бой против Турака и борити се док єдан тече, него да ће они примити црногорску войску у свое домове и ранити є за све вріеме ратованя.

Увѣривши се млади господар о искрености и готовости Зећана, одма нареди, да се спрема оно, што є за рат нужно. Црногорска войска подіели се на двое: єдном да управля млади господар, а другом Ивановић; први да иде са войском преко Лѣшкополя на везиров-мост и да се окочи на Горици пред вратима Подгорице; а друга да пріеђе Блато на Вранину па Зетом у Голубовац; па уз пут да узме и Зећане са собом. И Хоти су били пристали уз Црногорце, те и они устану на оружѣ и чуваху Хотску Гору и Плавницу, да не би продрли скадарски Турци у Зету. Ивановић по наговору Цеклиняна, крене се пріе уреченога рока са 2000 людих преко Вранине у Зету. Дознавши Турци за ову малу войску, сакупе брже болѣ до 8000 людих, те дочекаю Ивановића у селу Вранѣ и ту га сузбію. Ивановић видећи, да нема куд и да ће му войска изгинути, повуче се са войском у Вранину, те ту дочека долазак остале войске црногорске у Лѣшкополѣ. Турци разярени против несрећніе христяна начну све сѣћи што им є под нож пало и опале села: Вранѣ, Говеђи-брод и Плавницу.

Господар крене се на уречени дан и дође са войском у Лѣшкополѣ. Дознавши Ивановић да є млади господар стигао са войском у Лѣшкополѣ,

крене се и он из Вранине са ріечком и црмничком нахіом и дође у Голубовац. И Лѣшняни пріеђу изпод Жабляка ріеку Морачу, те се и они упуте пут Голубовца. Хоти по учинѣном договору, устану сви листом и у Хотской Гори затворе скадарски пут, а тако и Плавницу на Блату, да спріече долазак Турака на суву и на води.

У Лѣшкополю учини се воена віећа, на кою се окупе сви главари и ту под предсѣдателством младог господара заключе, да се ратованѣ неодпочинѣ пріе, но што се са Хотима углави и увати тврда вѣра. Они призову Хоте и кажу им све, да они у ньима тврде вѣре и поузданя немаю, већ траже, да их осигураю чіем. Хоти готови на све што гоћ оће Црногорци, па положе заклетву, да ће бити вѣрни и да нигђе у бою заостати неће иза Црногораца. А да би Црногорци имали веће поузданѣ у Хоте — ови сами — Хоти понуде да даду своіе бираніе Хота стотину у таоство Црногорцима, а Црногорци толико Хотима; — Хоте пак да предводи єдан црногорски главар, па куд гоћ хоће нека их води, а Хоти да се покораваю безусловно свіема наредбама црногорскіема. Од Хота ніе се могло више ништа ни тражити. Они су овіем засвѣдочили, колико им є стало до людске слободе и братске свезе и да су зато готови жртвовати све што имаду. И господар и главари црногорски усхићени врлином честитіе Хота, те им дадоше за воћу цеклинског главара попа Андрію Пеіовића, кои се одма и крене са 100 Црногораца у Хоте. Ове Црногорце дочекаю Хоти

кано свою браћу и угосте их из найболѣ. Хоти одрже у свему свою ріеч и покораваху се безусловно црногорском главару, слушаюћи његове наредбе и заповіести.

Млади господар задоволян и радостан крене се са войском пут Подгорице и окочи се са истом на Горицу, ђе мало доцніе стигну и Брђани. Ивановић са другіем одъленъм войске дође у Голубовац; а да би се су манъ погибіе и без юришаня освоила Подгорица, он напери манъ двіе лубарде на бріег Любић, од куд да се гађа и руши Подгорица. На военой віећи било є углавлѣно, да се зором 1. Марча напане са свію страна на Подгорицу. Дознавши Турци за све ове спреме, а видећи, да су обколѣни, поплаше се яко. Ране су имали само на три дана. Те исте ноћи између послѣднѣг Фебруара и 1. Марта, повуче се Сердар Филип Ђурашковић са войском у Лѣшкополѣ, а Ивановић су неколико друга остане у Голубовцу.

Пред зору 1. Марча, крену се Турци са свом войском и лубардама из Подгорице пут Голубовца, у намѣри, да Ивановића увате живог, или да га спале. Видећи себе Ивановић у великой опасности, пошлѣ чоека младоме господару, извѣштаваюћи га о догодившой се несрећи. Господар кріяше од Црногораца овай одвеć неміо глас, па да би спасао Ивановића, крене одма войску и узяхавши на коня рећи ће: „За мном, ко є момак!“ Он напане на Подгорицу; а кад то опази турска войска — остави Голубовац, а врати се да брани Подгорицу, те се Ивановић избави од погибіе. Поп Андрія

исте ноћи остави Хоте и поврати се у Лѣшкополѣ.

Ружно су се одзивали Црногорци о одступаню сердара Филипа од Лѣшкополя. Говорило се, да є он приміо мито од подгоричкіе Турака, па да є одступіо, а тако да є поручіо и попу Андріи, да и он остави Хоте, те да су заєдно мито подіелили, наводећи іош и то, да су ньих Турци преварили: са врха, да є било злато, а долѣ све бешлуци (турски бакарни новац). Незна се у овом случаю или є теже доказати или опровргнути овай догађай. Ноћу да прими мито и да яви попу Андріи и да овай има времена исте ноћи оставити Хоте и доћи у Лѣшкополѣ, изгледа тако, да є тешко вѣровати. Да су пак обоица били лакоми на новац, то се зна; али се зна и то, да Филип такву добит ніе нигда са никим радо діеліо. Било како му драго, на Филипа є повика, да є узео мито од Турака и одступіо са войском од Голубовца. Нѣгово одступанѣ, чини се, да би га и он сам могао тешко ма чіем оправдати. То одступанѣ покварило є найплеменитію намѣру младог господара оне землѣ и желю знатног броя христяна у оніема краевима.

Послiе оваквог догађая, Ивановић біо є яко озлоеђен; али држаше іош власт у своіема рукама. Млади господар налазаше се под старательством, од коег се желіо избавити. Незадоволян господар, а незадоволян Ивановић, а незадовольни и главари, а то све ніе доносило добре плодове по ону малу и сиромашну землю. Почну се появльивати и не-

мили знаци, те неки главари почну навальивати на младог господара, да се креће што пріе у Русію и да се препоручи рускоме цару. Млади господар пристане на ово и у Унію 1833 г. крене се пут Русіе, а остави Ивановића привременіем намѣстником да он управля Црном Гором, а и иначе он є већ біо предсѣдателѣм сената. Нови положай Ивановића ніе біо лак, єр люди навикнути на стару самоволю одупираху се реду земальском тако яко, да є Ивановић хтіо и пріе повратка младог господара дати оставку на то господство. Главари га задрже, боећи се каквіе незгодніе послѣдица. Главари су од почетка узели били власт и надмоћност над младіем господаром — задржали су и клицу самоволѣ и одупираня, од чега се он доцніе отресаше, али се отрести ніе могао.

Тако Раде Томов владаше три године дана кано монах и архимандрит. То є први првосвештеник црногорски, кои ніе біо спремлѣн нити за свѣтског нити црквеног поглавара.

6. Августа 1833 г. у Петрограду, у казанском сабору, біо є Раде посвећен за архієрея. Ово є први црногорски владика, кои се посвећуе за архієрея у Русіи. И самоме цару Николи мило є било виђети овог младог господара горштака, па є лично присуствовао при освећиваню Рада за архієрея. Вальда ни єдан наш првосвештеник, од кад смо изгубили царство, ніе тако сяйно посвећиван за архієрея кано владика Раде. Почевши од цара, сви су найотмѣніи Руси указивали особиту очинску и братску любав спрам овог владике, а

посредством њега и свіема Црногорцима. У овом младом господару гледали су они владаоца малог али јуначког племена; гледаху са любави и одушевлѣнѣм у оно лице, кое представља оне горштаке, кео ће их предводити у боеве за поштенѣ людско — за вѣру и слободу; гледаху оног, кои држи огнѣвиту искру у своіема рукама, коіом подстиче Црногорце на обрану врлетног завичая и охрабренѣ осталог притіешнѣног славенства, а особито србства. Да є устати било и косовскіема јунацима, па да виде свога потомка, какве га милине окружаваю у удалѣном сѣверу од сродног по вѣри и крви а по брою найвећег народа, рекли би да се отвара срећно вріеме, у коем ће оживити и подићи се погажено србство. Млади владика своіем високіем растом, своіем умилятіем и ліепіем лицем очараваше све оне, кои на њега погледаху. У овом віеку то ће бити єдини првосвештеник наш, кои є са особитіем великіем сяем посвећен за архіерея. Он се држаше у свему достойно и показиваше да є достойни потомак своіе племенитіе праћедова. Шњиме се могаше поносити сваки Црногорац, сваки Србин, па и сваки Славянин. Овакве дивне црте младог владике очараваху племенита срца добріе и великодушніе Руса. Сам владика Раде неимаше довольно ріечи да представи тай дочек и ту неописану усрдност браће Руса. Найотмѣніи Руси носише га на рукама, кано што се владика сам са усхићенѣм опоминяше — па би говоріо: „Руски великаши са неописаном радошћу и са искреном брацком любави провођаху ме у свое бо-

гате домове и уносише ме у исте на своіема рукама. Таквіех веселіех данах више у мом животу виђети нећу. Ту ти бѣше и од оніех Србах, кои су се преселили у Русію и населили се у Малу Русію, кад их оно гоняху ћесаровци под Маріом Терезіом. Међу овіема Србима било є и ђенерала, кои се држаху поносито и јуначки и немогаху се од мене одвоити. Незнам, или є мене обузела већа радост, што тако дивне и честите Србе сретох у престолници силног славенског царства, или њих, кои гледаху у мене младога сираха из оніе сиромашніе крша. То бѣху люди живи, ватрени и поносити. Поглед и кретанѣ те браће Срба, опоминяше ме на старе србске банове и витезове, у коіема ври србска крв и дише успомена славе и величине наше. — Єднога дана — тако говораше владика — дође к мени єдан ліепо обучен чоек и предаде ми єдно позамашно запечаћено писмо, на коме бѣше написано: „Его высокопреосвященству владыки Черно Горіи.“ Па пошто ми преда ово писмо, поклони се и оде. Отворим писмо, и у истоме нађем увіеніе десет хиљада рубаља сребра у банкнотама — тражим записку, да видим од кога є, али ненађох ништа. Мене обузе стид, па одма пошлѣм момка да стигне и поврати листодавца, али узалуду! О њему не би више ни гласа ни трага. Млозину сам разпитива', да дознам, ко є, али ми є труд біо узалудан.“ Тай племенити, а за Црногорце понесени Рус, знаваше, да владика, и ако є сиромах, не би на други начин ни приміо тай и ако тако богати дар. Тай вели-

кодушни Рус знаваше и то, да є Црна Гора сиромашна; а желіяше, да учини Црногорцима ма какву помоћ посредством те и такве найпоузданіе прилике.

Овай и овакав владика могаше, само да настояваше око тога, скупити толико блага у Русіи, да би могао из оніе крша доскакивати непріятельима србскога народа. Владика пак, нити є на то мисліо, нити біо спреман зато, него он помишляше више на то: у каквом ће станю затећи свою браћу Црногорце, кад се к ньима поврати. Да є он біо за єдно 6—7 година старіи, он би и то учиніо.

Исте ове 1833 г. у мъсецу Декембру поврати се у Црну Гору, донесавши са собом писмо од цара руског на народ, коіем га овай препоручуе народу да га у свему слуша и да му се покорава кано своме закономе господару. Препорука царева оснажи владику, па и Црногорци другчіе мишляху о нъму. За Црногорце доста є било знати, да є ньихов господар біо у Русіи и да га є обдаріо цар руски, па су се они већ и потоме скланяли око нъга и слушали све оно што им каже, сматраюћи да є то све воля и желя цара руског.

По повратку владике из Русіе, Ивановић, кои управляше Црном Гором мъсто владике — преда сву власт владици, а поврати се у Русію тек 1835 г.

1834 г. появи се светац. Владика сам причаше ово: „Ноћу на сан често ми долазаше мой стриц владика па ми говораше: „„Я ніесам заслужіо, да народ по мени чеплъ, већ ме вади из

землѣ.““ Овако се он мени често являше, па найпослѣ саобштим главарима, кои ми рекоше: „„Па господару, да отворимо гроб — може бити да и ест нѣшто.““ Владика пристане на ове савѣте главара, те отворе гроб пок. владике и нађу га онаквог, каквог су били положили у гроб пріе четири године. — Они га изваде из землѣ и ставе у ћивот пред олтар, ђе се и данас налази цѣлокупан. Он нити є балсамират, нити о томе што знаду Црногорци; а и да су били найвѣштіи люди зато, опет при ономе страшноме положаю, у коем се затече земља онда, кад се он престави, не би било могуће извести то.

Владика своим краткіем боравлѣнѣм у Русіи добіо є подоста помоћи, кою є мисліо употребити на обште народско добро. Од тог добивеног новца, купи владика кньигопечатню у Млетцима (кано што су тако исто купили и Црноевићи 1490 г. и смѣстили є у град Обод) и смѣсти є у манастир на Цетинѣ. И тако послiе 343 године Русія даде новце, да се купи печатня, и єдног „штампадура“ Руса. У овой кньигопечатньи печатаху се неке црковне и грађанске кньиге, а излазаше и єдан алманах црногорски сваке године под именом „Грлица“. Овоме „штампадуру“ прида владика два млада Црногорца, те су се учили набираню слова и печатаню кньига. Кад умре на Цетинѣ „штампадур“ Рус, онда престане радити и кньигопечатня. У ньой се печатаху по неке путе неки маньи предмети све до 1852 г. а те године княз Даниле налазећи се у рату са Турцима, а

неимаући олова, даде прелити иста слова у пушчана зрна. У овой кньигопечатньи, даде владика печатати свой проглас (1848 г.) управлѣн на Бокелѣ и Дубровчане.

Турци ніесу могли никако заборавити онай покушай владичин, да освои Подгорицу и Зету, па су зато често и нападали на границу црногорску. Владика є рад біо да се опрости од непрестаног ратног презаня, а да обрати свою пажню, свой рад на унутрашнѣ станѣ Црне Горе. Али да би и Турцима показао, да их се не бои, нареди да се удари на град Жабляк. Ноћу између 9. и 10. Марча 1835 г. уђе дванаест Црногораца преко градскіе бедема у Жабляк, кое предвођаше Кеньо Станков. Црногорци увате и вежу заповѣдника града. Дознавши Турци, да су Црногорци ушли у горньи град, одма напану на ове, али све нападае и юрише одбіяху овіе дванаест Црногораца. Бой траяше од ютра до мркле ноћи. Око 6 сати у вече стигну подгорички Турци у помоћ Жабляку, водећи са собом Груде и друге Арбанасе преко 3000 людих. Дванаест Црногораца остану заточени у горнѣм граду, за кое мишляху Турци, да се мораю предати или ће сви изгинути. Исте ове ноћи стигне овіема юнацима у помоћ ріечка нахія предвођена сердаром Ђурашковићем и кнезом Лопичићем. Мало затіем стигне и сердар Мартиновић са Цетиня са своим Цетинянима. Сютра дан ударе Црногорци на град. Бой се непрекидаше за три дана узасобице. Црногорци су се борили жестоко, те найпосліе и провале градска

врата и освое Жабляк. Црногорци одушевлѣни побѣдом, нападаху на турске куле и рушаху исте редом. Найдулѣ се држала кула Перкочевића.

Црногорци освоивши Жабляк, пограбе све, што у њему нађу; поруше све градске бедеме, са коіе скину двіе гвоздене лубарде и довуку на Цетинѣ. У знак спомена, кад су Црногорци освоили Жабляк, урежу на лубарди овай надпис: „Кад оно 1835 год. 19. Марча Црногорци витешки Жабляк освоише, — мене старца заробише и на полѣ Цетинѣ донесоше.“ Црногорци оставе порушени Жабляк, коег Турци послiе неког времена опет поправе. Губитак овог добитка може се приписати оной истой причини, коя є била и са градом Спужом (Юнія 1796 г.) а то є то, што Црна Гора нема редовне войске, нити средства, да исту обдржава.

Још 1815 г. било є Грахово ни наше ни ваше — неутрално земльиште — Грахово є било разбоиште четама црногорскіема и турскіема и ту су се раздваяли ньихови мегдани. Граховски кнез налазаше се у незгодном положаю — међу два огня, између Црногораца и Турака. Видећи кнез Петар Даковић, да ніе у станю єдніема и другіема задовольити, изяви, да Грахово остане слободніем и мирніем приступом како за єдне, тако и за друге. Ово се усвои и Грахово од тад небѣше управо ничіе.

1834 г. войвода Яков Петров Даковић извуче се из таквог положая: ни ваш, ни наш, те се придружи владици. На ово се озлоєди Али паша Сточевић везир ерцеговачки, те почне употріеблявати

сва могућа средства да обрне к себи войводу Якова, а найпосліе и митіяше га. Войвода, по наговору владике, отресе се од Али паше; али овай почне пріетити войводи, а найпосліе удари са войском на Грахово и опали га; али войвода опет остане уз владику. Ово владику побуди те напише писмо Али паши, у коем му каже, да он Грахово неда и да ће га бранити од сваког турског нападая. Али паша узіогуни се и крене 20000 войске на Грахово; а владика дознавши зато, немогавши дочекати, да се више войске сабере, крене се одма са 300 Црногораца на Грахово. Неки Црногорци неоћаху чекати док се прибере остала црногорска войска, ньих 300 людих ударе (11. Авг. 1836 г.) на турски табор — успѣха ніе могло бити; али се и юнаци прецѣнюю, а тако є и било овог пута: у равном полю напане шака людих на ту грдну войску; али буду узбіени са губитком. Ту погибе двадесет найодабраніе и найвалястіе юнака, међу коіема и млађи брат владичин Іоко и син Станка Стіепова Стево. Обоицу жаляше яко владика. Мало за тіем прибере се и црногорска войска на Грахово; али су обе войске, и Али пашина и владичина, стояле дулѣ времена єдна спрам друге неупуштаюћи се у бой. Али паши досади се држати толику войску, оде са войском с Грахова.

Споменуто є, како є владика Раде завео біо земальску управу поради одржаваня мира и реда, али ніе имао средства за обдржаванѣ те управне власти, па дође на ту мисао, да би требало, да Црногорци плаћаю данак. Корак овай, код онаквіе

самовольніе людих, кано што су Црногорци, біо є тіем више тежак, што се Црногорци ніесу научили плаћати данак. Владика се договори са главарима, да се заведе плаћанѣ данка, кои ће се узимати само на цѣль обдржаваня унутрашнѣг мира и реда, па зато, да се тай сабираюћи данак има подіелити на оне люде, кои врше те народске послове. Данак се узимаше са дима — дома — а домови се подіеле на три врсте, од коіе прва плаћаше девет, друга шест, а трећа три цванцика на годину. Овакав данак сабран од све Црне Горе и Брда износаше на годину око 6000 таліера. Племена су подіелѣна на братства, па свако братство имаше своег капетана или кнеза, а уз то и гвардію. Капетани са гвардіом сабираху тай данак и доносаху га на Цетинѣ, па су га опет ови исти односили у свое плате. Свако племе кано и братство разабираше, колико кое дае данка, колико ли прима плате, држећи се у праву, да ньима, кано представницима племена и братства, припада сав тай данак, коег они сабираю и доносе и да од њега у државной каси нетреба ништа да остане. Обично су таква схваћаня о земальском благостаню код оніе людих, кои се користе већіем правом слободе.

Ове године учиніо є владика превелику погріешку. На тавану у цетиньском манастиру бѣше много различніе артія, али су биле понайвише разсуте, па владика нареди да се прегледа таван, а артіе да се избаце и спале, да се неби те артіе запалиле и да неизгори манастир. Владика незнаваше, шта се налази у тіема артіяма, а ніе могао ни

знати у његовіема младіема годинама и кои се ніе бавіо каквом озбильном науком до єдиніе пѣсама, чему га од почетка учаше Симо. При избациваню тіе артія опази Ђорђіе єдну повелику прляву артію, узме у руке и види, да є то грамата Милорадовића, коіом се дае право дворянства свакоему Црногорцу, кои би дошао у Русію — он грамату ову остави. Ту є тад морало пропасти много важніе артія, а то се опажа и у самом архиву цетиньском да нема писама до 1740 г. а и далѣ ріетка су до 1770 г.

Новембра 1836 г. пође владика у Русію, а главари црногорски испрате га у Боку до Пунте Остре према Новоме. Између свію главара, кано ти найстаріи по свему а и предсѣдатель сената, Саво Марков, рођени стриц владичин, кои знаваше ђе коег Црногорца боли, па му рече поради данка ово: „Господару! Тако ти овог твог пута, на кои се у добри час кренуо и да ни се здраво врнеш — немой узимат' данак од ядніе Црногораца, єр сиротиня яко пишти и невиди већег зла до тог сабираня данка, а учинѣћеш им, божа ти є вѣра, найвеће добро, ако им ништа неузимаш. Неучини, господару, од юнака фукару, кои су се навикли живѣт' и умират' слободно. Ово ти, господару, предаем на велики и тешки божій аманат!“ Владика са опуштеніем лицем слушаше ове ріечи, па одговори: „Надам се у Бога, да ће овай мой пут не само олакшати него и доніети добра свой Црной Гори.“

Одатлен се крене владика на єдном манѣм тр-

говачком броду пут Тріешћа, а оданде у Беч, од куд є мисліо путовати у Русію; али му ондашньи руски посланик Татишчев неоћаше дати путни лист пріе но што о томе запита грофа Неселрода. Владика чекаше мѣсец дана на одговор. Бавећи се владика у Бечу ніе стаяо скрштеніе руку, већ є моліо цара руског преко посланика у Бечу Татишчева, да му даде помоћ за издржаванѣ правительства на десет година — уздаюћи се, да ће у току тога времена моћи увести ред и тврду земальску управу у Црной Гори. На томе є найвише тад радіо владика са ондашньим савѣтником посланства князом А. М. Горчаковим. Цар Никола одобри, да се она свота, за кою є владика црногорски моліо (8000 дуката) издае сваке године Црной Гори, нерачунаюћи ту они 1000 дуката, кое є цар Павле (1799 г.) одредіо Црной Гори на „обштеполезне цѣли.“ Међу тіем стигне и одговор из Петрограда од графа Неселрода, да ніе сад вріеме да владика путуе у Русію, него да се он поврати у Црну Гору, а за тай повратак да се даде из касе владици 1000 дуката. Владика є овіем бавлѣнѣм у Бечу учиніо и познанства и запао у руке кривіе апостола, кои га учише, да се прође Русіе и да иде у Париз, да ће тамо срећу наћи. Шньиме се біо удружіо єдан ћесарски маіор, али западняк, кои се у Бечу неодваяше од њега, и тако владика по туђем наговору, узевши од Руса 1000 дуката — неоћаше да се врће у Црну Гору, него се ріеши да иде у Париз, у надежди, кою му даваху люди, кои не желе добра ни њему ни Црной

Гори, да ће му та краљевина учинити найвише добра. *)

Ова намѣра, да оће владика да иде у Париз, дочуе се у Црной Гори, што Црногорцима ніе било по ћуди, а и данак им се недопадаше, те почну свакояко одзивати се о владици, па найпосліе пошлю тужбу рускоме цару противу владике.

Пріе, но што ће стићи ова жалба, Татишчев изда владици путни лист за Русію, куда он пође у Марту 1837 г. Дошавши владика у Велике Луге, стигне заповіед, да се владика поврати у Псков ђе и остане до мѣсеца Мая исте године. Іош из Црне Горе пошао є Ђорђіе са владиком па су тако свуда били заедно. Владику смѣсте у манастир, у коем добіе пространи стан, даду му ку вара и сву потребну прислугу. Али при свему томе удобству владици є било досадно живити у манастиру — нѣму є било миліе да живи међу свіетом. Он є одвеђ млад приміо тай духовни чин на себе, за кои он нигда ніе маріо, што є много

*) Налик на то савѣтоваше Хекар, француски консуо у Скадру. князу Данилу, да ноће у Париз, па да ће му цар Наполеон III. учинити добра и свой Црной Гори и учинити є независном. Княз послуша те савѣте и пође 1857 г. у Париз, али се врати празніе шака. Истина, да су га непріятельи славенства наоружали били против Русіе, али то ніе дуго траяло, єр набрзо увиди у томе свою и свега народа пропаст, те се опет обрати к Русіи, доказуюћи да он ніе біо нигда против Русіе, него да су то изніели на нѣга нѣгови непріятельи. Па се већ 1858 г. виђело како узкликну княз Даниле: „Тешко свуда своме без своега!“ єр и тад послiе знамените битке на Граовцу, кою одржа княз Даниле противу Турака, били су едини Руси, кои подвикнуше, да є Грахово црногорско па га и одржаше.

шкодило и њему и њговіема Црногорцима. У Псковy се владика облачіо у грађанско оћело, яшіо сваки дан коня и шета' се са ћерима ондашњг губернатора. Ђорђіе му чиняше примѣтбе, да то Руси нерадо гледаю; али младост у найвећем єку развитка необзираше се на никакве примѣтбе; а кад се опет строжіе суди, тешко є било и замѣрити му.

Жалба Црногораца упућена преко посланика Татишчева на цара учини то, да є владика морао остати шест нећеля у Псковy. На ову жалбу буде одређен руски консуо у Дубровнику Гагић да пође у Црну Гору и да извиди у чему є ствар. Гагић пак могаше само оно дознати, што му є говоріо Перо Томов, брат владичин. И тако се Гагић поврати онаквіем, каквіем є и пошао, явивши, да тамо нема ништа против владике. Иза тога владика се крене из Псковa у Петроград и ту изиде пред цара. Овай дан біо є знаменит и чудноват по владику, кога се он добро сѣћаше па и причаше њгово виђанѣ са царем: „Цар има одвећ оштар поглед — и управо немогаше му се погледати у очи, па ће ми рећи: „„Ви сте хтѣли да идете у Париз. Ако оћете — можете ићи и одавђе — я ћу ви дати пасапорат. Немислите, да є мени стало до Вас, него до оног юначког народа, коем сам рад добра учинѣти.““ Ту ти немогах — причаше владика — да ђаволю прозборит', већ остадох кано ти ніем.“

У Петрограду остане владика 17 дана, па се поврати преко Беча и Трста у Црну Гору. Іош

првог владичиног бавлѣня у Бечу, ћесаровци су одредили били некоег маіора Орешковића, да уговара владику на међашенъ између Ћесаріе и Црне Горе. Владика се већ біо тад на то склоніо; па кад се почну діелити границе, біо є опет одређен Орешковић.

При повратку владичину руско министарство одреди Я. Н. Озрецковског, кои є біо при бечком посланству, да иде у Црну Гору. Озрецковски имаше налог да сазна потребе и желъ народа; али се он на то слабо осврташе, већ провођаше веселе дневе са владиком. Из обхођеня истог Озрецковског могло се заключити, да руско правительство ніе марило да се плете у унутрашнъ послове Црне Горе.

Повративши се владика са пуном руком из Русіе у Црну Гору, бъше задоволян и почне се старати за больитак своіе Црногораца. Сенаторима повиси плату те имаше сваки по стотину таліера на годину; капетанима одреди по 30 а перяницима по 40 таліера на годину. Он сагради велики дом на Цетинъ за себе, сенаторе и за секретара. По петорица сенатора морали су на измѣнце бити на Цетинъ, кои суђаху у ладу илити на трави, ђе нађу згодніе мѣсто за сѣђенъ. — У овом новом дому бъше 25 одъленя, од коих имаше владика за себе само три: билярду, ђе се судило и засѣдавало, кад се ніе могло у полю, и ту имаше приступа сваки Црногорац; до билярде имаше єдну собу, у коіой му бъше библіотека; а у трећоі малоі са єдніем прозором спаваше владика. Он оснує двіе

основне школе: єдну на Цетинѣ, а другу на Добрско Село. Он кроз многа племена поправи путове, коіех пріе ніе било. У оніема племенима, ђе є на сушне године нестаяло воде, даваше новаца да се копаю убли (бунари). Сагради млин на ріеци Црноевића, у коем се правляше прах.

У гладніема годинама обраћаше се владика руском цару за помоћ, кою вазда добіяше. Цар Никола бѣше наклонѣн Црногорцима, па є біо рад да сиротиня у вріеме гладніе година има лѣба, те даде у готовоме новцу 30.000 таліера, да се из те суме купуе жито у вріеме гладніе година. За рукованѣ са овіем новцем узимаше се нека добит, коя припадаше секретару; али кад пріеђоше ови новци у руке Пера Томова, узимаше се и више. Ова главница за живота владичина нити є била окрнѣна нити упропашћена.

Іош у доба Млечића бивале су често пограничне зађевице између Црне Горе и Приморя. Оне землѣ, кое су у доба Иванбега биле црногорске, неоћаху их Црногорци ником уступити. Земљописну кано ти и топографску карту знали су вазда Црногорци у прсте, зато и неоћаху ником нигда ни єдне стопе свое землѣ уступити. Често су Црногорци западали у велику неволю од турске навале, па су у таквой невольи уступали и свое землѣ млетачкой республици на извѣстно вріеме, кано што су уступили били Маине, Браиће и Поборе зато, да им се може ньихова неяч у вріеме нужде склонити у дуждеву землю. Али Млечићи и ту поступаху вѣроломно: задржаше оно, што су од Црно-

гораца по уговору добили, а црногорску неяч предаваху Турцима — у немилостиве руке, кои су их сѣкли, турчили и у робство одводили. Црногорци су били притіеснѣни са двіе стране, а неимаху снаге нити узданя у какву помоћ са стране, да се томе одупиру са већіем успѣхом, већ су се морали задовольити са саміем сузбіянѣм. На право овіе Црногораца неосврташе се ни єдна од сусѣдніе држава, већ сваки тражаше да од овіе сиромаха што више закине. Тако су остале границе црногорске са оба сусѣда неомеђашене, а Црногорци памћаху добро, шта є ньихово било.

И запад и исток иђаху на изтріеблѣнѣ овіе горштака, а да им помогу, да буде држава и да стече свою природну снагу, томе не само да су се противили, него су и радили на уништеню ньиховоме. Єдан сусѣд навальиваше да турчи, а други да латини Црногорце, али се они одупираху обоици. Са вѣром су живили Црногорци и за ню гинули и да им ніе те вѣре било, кою они данас вѣрую, одиста не би ни ньих било, или, ако би их и било, не би били юнаци, већ обични низки подложници. Све є ово заслуга нашіе богомоляца и наш нараштай нема довольно начина да им благодари за ньихова превелика добра учинѣна нашем народу.

Иван Црноевић біо є означіо и утврдіо границе црногорске и по нѣговой топографичной карти (од 1481 г. а од сатвореня свіета 6990 г.) коя є потврђена Иваном и сенатом млетачкіем, било є црногорско од Троице све Приморѣ до Паштровића. На ову топографичну карту Ивана Црноевића

позиваху се сви господари црногорски, а тако и св. владика Петар I. (1817 г.) кад имаше спор са ћесарскіема властима у Боки Которской поради Лозине. Сва ова приморска племена задржала су све до сад оне обичає и начин зборова и поставляня међусобніем договором главара исто онако, кано и они у Црной Гори. Они имаду и войводе и кнезове и сами се суђаху до долазка ћесароваца у Боку. Они носе ођело кано и Црногорци и у свему скоро се ничіем неразликую од осталіе Црногораца.

Још 1816 г. ћесарія є покушавала, да присвои неке землъ црногорске на приморской страни налазеће се, о чему се водила дугачка преписка, па найпослiе и прилагала споменута топографична карта. Мѣсто Лозину уступи владика Петар I. Шкалярима 1818 г. али само да уживаю. Много су се опоріе обходили ћесаровци него Млечићи са Црногорцима, у чему се одликоваше окружни началник Боке Которске Пайтони, кои често „рекидаше пазар црногорски пред Котором и затвараше многе Црногорце. Подобни притисак чиняше се по найвише на Црногорце онда, кад су ови били нападани од Турака; али Црногорци ніесу ником остаяли дужни, већ чинили за свашта освету и упадали често у Приморъ против волъ владичине. Да су Браићи, Маине и Побори били црногорски, доказуе и то, што су они били властници манастира Маине близу Буцве, а тако и Станѣвића. Станѣвићи имаду найдивніи положай одкуд се виде обале неапольске преко синѣг мора. Све то знаваше ћесарія, па и настане да свако право и власт

црногорску из Приморя Бокельског изтисне. Она навальиваше на владику да се шньоме омеђаши. При діоби граница запану оба споменута манастира у ћесарску границу, а уз то и многе землѣ пограничніе Црногораца. Оба та манастира Маине и Станѣвиће уступи владика Ћесаріи за 35.000 таліера. Оптали су Црногорци іош онда, док є владика біо у Бечу, да он нешто о томе глави, па им то ніе било право. У манастиру под Маине саранѣн є біо владика Даниле, основатель владаюће куће Петровић Његош у Црной Гори. И поради овог ніе требало да се тай манастир прода.

И на саму подѣлу граница ніесу радо гледали Црногорци; а што су ньихове неке землѣ по той подѣли запале у ћесарску границу, неоћаху они ништа да знаду. Ћесарске власти іош више мрзіяху Црногорце зато, што се мало или ни мало осврћаху на учинѣну углаву између ћесарског и црногорског правительства, па се удесе од стране ћесаріе нека изазиваня, те у Августу 1838 г. убіе ћесарски солдат єдног Црногорца. Ово Црногорце яко огорчи и скоче одма, да се свете. Ово є било на Паштровской Гори, а убіени біо є Црничанин. Ћесарске власти, да би то одклониле од себе, подкажу кано из потае, да су то убиство учинили Паштровићи, *) неби ли се ови и Црногорци поклали

*) Паштровићи су Срби, кои имаху и повластице од найстаріе времена, а западня политика гледаше да ове єднако завађа између се. Они су били чврсти у своіой вѣри, те су се ньихови богомольци бочили са Латинима за Ртачку цркву, па у єдном извѣштаю вели се за Паштровиће: *Vi sono tutti del rito serviano, che però i loro Calogeri formentano de contradi-*

(а Срби су єдни други) и да остану у непріятельству. Ово лукаво намѣштанѣ пође им добро за руком, єр Црногорци одиста ударе на Паштровиће, ђе са обіе стране остане мртвіе и ранѣніе. Ћесарія покрене сву войску из Боке и Дубровника, а крене и све Приморце, те дође на границу црногорску. У то исто вріеме разтрубе ћесаровци, да є ћесарія пропустила турску войску преко Суторине, а коя да иде на Црну Гору. Они намѣштаху тако, да заплаше и омету Црногорце, како ће их лакше склонити на ньихова захтѣваня и да сатру то име црногорског юнаштва, надаюћи се, да ће их са своіе 9000 людих надвладати и побити, тіем пріе, што ће им бити снага раздвоена, єр се мораю чувати и од Турака, а наївише од сѣверне стране. Владичин положай ніе біо ни лак ни пріятан; али се опет недаваше заплашити, већ се ріеши, бранити се док се може, па ако се погине, да се погине юначки.

Владика пошлѣ своег братучеда Ђорђія Савова су дванаест перяника у Црницу те да брани границу од нападая ћесароваца. Ђорђію дочекаю

---

tioni al possesso temporale della chiesa di Santa Maria di Rosazzo, della quale al presente è abbate l' illustrissimo et Reverendissino Monsignor Almoro Bragadino.

Латини су отели ову цркву од Срба, кою є саградила краљица Єлена на измаку XIII. віека. Краљ Милутин потврђуе све оно, што є нѣгова мати оставила той цркви: Светому храму, єже єсть у Рьтьчька светой Богородици ртчкой; а за међе вели: „от Ластве како є обладала госпођа ми мати краљица Єлена.“ У податцима о нашой цркви од Ястребова налази се много што нам до сад ніе било познато. Срби мораю му бити за то дѣло благодарніема.

Црничани радостно и он нареди да одма иду сви Црничани на Паштровску Гору, ђе се била окочила ћесарска войска. Послiе одлазка Ђорђина бiо є владика узнемирен; боећи се, да сама Црница неће бити у станю одолѣти толикой ћесарской войсци, нареди, да се креће и сва рiечка наiя. Међу тiем Ђорђiе већ є бiо прикупiо Црничане и отиша' шньима на Паштровску Гору. Ђорђiе размѣсти тако вѣшто свою войску, да є ћесарска била скоро обколѣна. Заповѣдник ћесарске войске Штерн (ћорав у єдно око) предложи Ђорђiю, да се учини примирiе, на што овай пристане. Кад се учини примирiе, Ђорђiе пошлѣ одма све Црничане да се врате дома; а владици яви да обустави Рiечане, да се люди не ломе, єр є примирiе углавлѣно. Владика рад, што є све на миру пошло, пошлѣ другу наредбу, да се войска креће дома. Црногорци без велике неволѣ немогу дуго стаяти изван своiе домова, єр сву рану и цебану носе на своiема леђима; ако остану дулѣ, онда им мораю све то доносити из дома ньихове жене.

Ђорђiе остане су десет перяника, сердаром Филипом и 200 Подгорана и Брчеляна под Космачом. Дознавши ћесаровци, да се црногорска войска разишла, непазећи на учинѣно примирiе, iош исте ноћи ударе вѣроломно на границу црногорску, палећи куће и сiена по ливадама и по гори, поплiене што нађу и заузму све оне положае, кое имаху Црногорци у своiема рукама, па се упуте Космачу и обколе Ђорђiю, да њега и његове заробе. Ђорђiе одма ово све яви владици, како су ћесаровци по-

газили вѣру и преко исте учинили пустош на црничкой граници, него да што пріе пошлѣ войску у Црницу. Ђорђіе позове сву Црницу да иде на границу и да се брани, а біо є яко озлоеђен овом пріеваром.

18. Августа зором удари ћесарска войска на Космач и заузме главицу у намѣри да Ђорђія зароби и да остану Црногорци без воће. Ђорђіе се ріеши пріе погинути, него бити ичіем робом, па тргне саблю из кора а повиче: „Юриш на главицу! да ђавола преженемо и отмемо наше метеризе, или сви да изгинемо, само да неостанемо под срамотом! Ако освоимо главицу, онда є наша рука; ако ли не, онда за нас поштеня нема; — сад юриш, соколови!“ Юрише на главицу и освое, на кою попере црногорски баряк. Озлоеђени Ђорђіе ніе се задовольио са овіем юнаштвом, већ намисли іош окушати срећу са ћесаровцима, па повиче своіема юнацима: „Сад се не бойте, сад са помоћу Бога можемо учинѣт' да се за довіек прича: поломили смо непріятеля — сад за ньим — а неће нам се нигђе обрнут.“ Овіе 200 момака натисне се за осталом ћесарском войском, кое є било, кано што є речено, 9000 людих. Црногорци юрише на утврђенѣ Кропац налазеће се на сред Паштровске Горе и освое га. Иза овог приме ћесаровци єдну ватру, па окрену плећа бѣжати, оставивши 70 мртвіе стріеляца. Црногорци тргну ножеве да сіеку, али им то Ђорђіе недаде. Ћесарски заповѣдник войске нађе се у чуду и боећи се да ће га Црногорци шћерати у море, (кано што су тако учинѣли са

Французима 1808 г. на Браићима) развіе біели баряк и заиште мира. Црногорци неосврћаху се на біели баряк, док им Ђорђіе заповіеди, да се бой прекине.

Ђорђіе пошлѣ сердара Филипа Ђурашковића да се састане са ћесарскіем заповѣдником войске, кои при састанку упита сердара: „Колико ли є, сердаре, погинуло Црногораца?“ Сердар одговори: „Од нашіе ніе нико, до што є неколико момчади предрло (лако ранѣни) — а да у тебе, аманати?“ Припита сердар. „У мене нико,“ одговориће Штерн. Сердар се радо шаляше па и подругиваше, па ће сміюћи се рећи: „Ругаш ли се — аманати? — а да єво их, божа ти вѣра, пуна долина — я нежнам чіи су, али наши по чисто ніесу, єр су обучени у уске гаће кано дудуци!“ Заповѣдник замоли сердара, да ли може да их види, и кад виђе рећи ће: „Наши су,“ па замоли сердара, да их може преніети; али ће додати: „Не би ли могли твои люди да пренесу мртве у казерму, єр се мои плаше од мртвіе.“ Сердар се окрене к своіема, па ће рећи: „Айте, момчади, узмите оно месо, те им пребачите!“ Црногорци пренесу све мртве и предаду их ћесаровцима. Кад су били све преніели, онда ће извадити кесу ћесарски заповіедник, да плати оніема, што су мртве преносили; а сердар, кои иначе бѣше лаком на новац, али се ту држаше високо и да покаже дух кичельивости црногорске‘ одговориће са призиранѣм: „Нећемо ти, божа ти вѣра, за то месо да ђаволѣ паре ни динара, него ето ти га цабе.“

Ћесарски заповједник састане се са Ђорђіом, па му се извиняваше, да є то све против његове волѣ учинѣно; али Ђорђіе неће више да вѣруе, него остави своіе 200 Подгорана и Брчеляна на мѣсту; а напише писмо владици, да нетреба слати войску, єр є он непріятеля саломіо и принудіо га да моли за мир и да се ніе бояти друге пріеваре, єр су се ћесаровци увѣрили, да им є доста било и овіе 200 Црмничана. Дубровачки бригадіер ђенерал маіор Турски и окружни бококоторски началник Іов. Ивачић, кои су дошли били у Будву, позову и Ђорђію тамо, да се заключи мир. Ђорђіе не пристане на тай позив, него тражаше, да се и оно разбіене, а наново сабране войске ћесарске уклони са границе. Ћесаровци пристану на ово и тако Ђорђіе самотрећи пође у Будву, ђе се заключи и подпише мир. У овом бою ніесу се одликовали Бокельи; а особито Новска Краина, Тивляни и Луштичани (браћа латинске вѣре) бѣжаху безобзирно са ратног мегдана, бацаући са леђа струке и торбице да брже и лакше измицати могу.

При разграничаваню између ћесаріе и Црне Горе присуствоваше и руски повѣреник штабни офицер Е. П. Ковалевски, кои є ходіо у Будву и пребацива' ћесарском заповѣднику, што є напада' на Црну Гору.

1839 г. на Видов дан — удари спаія Лекић су 2000 Малесіе на село Ястріеб; а Асан Хот су 3000 войске и са лубардама, те заузме єдно мѣсто код ріеке Ситнице. Бећир бег Бушатлія окочи се са 4000 Арбанаса у селу Косићи. Ово нападанѣ

било є изненада како за Брђане, тако и за Црногорце. Турци насрну на брдска села; а Брђани, у колико их се на брзу руку скупити могло, дочекаю Турке огнѣм из пушака и сломе им єдно крило. Хасан Хот и спаія Лекић, видећи се у невольи, побѣгну са ньиховом войском. Али се зато примицаше све ближе и ближе Бећир-бег Бушатлія и окочи се са своіом войском у Косовом-Лугу. Чуући остали Брђани за бой, потрче одма своіема у помоћ, те ударе на Бећир-бега Бушатлію. Брђани шћераю Бећир-бега у густе драче, поврзу пушке, а тргну голе ножеве, па ускоче у турску войску. Брђани посіеку 50 Арбанаса. Видећи Бећир-бег свою погибію, побѣгне и он са войском преко Зете. Мартинићи пак дочекаю Бећир-бега на ріеци Зети, те се ту заметне жестоки бой, у коем погине преко 500 Турака; а Кезун Груичин увати живог Бећир-бега Бушатлію, па му посіече главу. Маліић ћехая, гласовити арбанашки юнак, да покаже свое особито юнаштво, заигра се на коню са голом сабльом у руци, па се нагоняше за єдніем момчетом по полю — родом из села Калежића — да га посіече. Момче бѣше од 16 година, али се вѣшто увіяше испред турске саблѣ, па се найпосліе савіе испод коня, увати ћехаю за ногу, свали га с коня, убіе га из мале пушке, узме ону голу саблю ћехаину, те му са истом одсіече главу. С нѣга узме све оружѣ па довати коня у єдну, а Малићеву главу у другу руку, те тако дође на Цетинѣ. Владика се радоваше овом ріедком юнаштву и обдари ліепо овог младог юнака, а он даде вла-

дици саблю и оружъ Малійћа ћехае. Кано узор юнаштва овог младог момка радо причаше владика и чуваше за спомен то оружъ Малійћа ћехае. У овом бою погинуло є свега више од 2000 Турака, а 80 их се у бѣгству подави у ріеци Морачи. Брђани посіеку 80 турскіе глава. Ранѣніе Турака бѣше преко 3000. Од Брђана погибе 15, а рани се 35 людих. Брђани донесу на Цетинѣ владици много баряка и другог турског обилѣжя, што су били задобили у овом бою.

Турци ніесу могли заборавити ову њихову грдну погибію, па су се спремали како да се освете. 8. Септ. 1840 г. дођу три турске вође под село Слатину и то: Асан Хот, Мехмед спаія и Мехмед капетан су 7000 Арбанаса. Дознавши за ово Црногорци, сабере се њих 200 друга, кое предвођаше Мрђен Јанковић и Вук Лѣшевић. 9. Септ. ударе Турци на Салковину; али их у два пута сузбію Црногорци и потисну их до града Жабляка. Али по несрећи придође іош Арбанаса, те са свом силом ударе на овіе 200 Црногораца и разбію их. У єдно кућиште близу Салковине затвори се 26 Црногораца. Знаюћи Арбанаси, да є мало Црногораца у овоме кућишту, навале са свом силом на кућиште у намѣри, да их све живе поватаю. Кућиште имаше двое врата, на коя юришаху Турци и просипаху силни огань. Заточени Црногорци бѣху у крайньой невольи, али су се били ріешили пріе сви изгинути, но се живіема предати Турцима у руке. Жестоки однор заточеніе Црногораца іош жешће раздражи Турке те насрну

сліепачки на кућиште и примакну се до саміе зидина истіе, па су голіема рукама кано помамни ватали за грлиће црногорскіе пушака. Арбанаси су показали велико юнашаво, али и заточени Црногорци освѣтлаше образ. Арбанаси трзаху за грлиће од пушака, мислећи да им изтргну са свіем пушке из рукух — а Црногорци опет недаваху. Ту се толико напрезало са снагом звѣрски око пушака, да су се пушчане ціеви изкривиле, а єдна є ціев на пола сломлѣна била, од кое однесу половину Арбанаси, а друга остане у рукама Црногораца. Тако ови Црногорци остану без пушака вельие, єр су све биле изломлѣне и искварене, па онда се почну бранити из маліе пушака; а найпосліе, кад дође ђебана до нестаяня, почеше бити Арбанасе са каменѣм, кои су били заязили врата са своіема мртвіема. — Видећи Арбанаси да немогу ништа учинити, домисле се, да ове заточенике спале, и почну приносити сламу и сіено око кућишта. У то доба стигне ріечка нахія у помоћ овіема юнацима и док се попримакне, проспе огань из пушака на Арбанасе, кои се поплаше, оставе бойно полѣ и утеку. У овом бою од оно мало Црногораца погине и спаія Лекић и 120 Арбанаса кое мртвіе кое ранѣніе. Од Црногораца погине Вук Лѣшевић и другіе 6 Црногораца у кућишту, а рани их се 15. Ово є біо знаменит и ріедак бой, да се мало людих усуђуе борити против онако велике силе. Овако су се єднако клали Црногорци, али немаше ко да описуе ньихове неволѣ и ньихово юнаштво, већ и оно, ако што о ньима напи-

саше, представише у наличном виду, непризнаваући ни њихову храброст нити слободу. Нико се више нерадоваше него владика, да и у његовом времену има оніе юнака, кои достойно свете Косово и показую, да юначка србска крв іош ніе престала тећи — да умію и да оће да бране образ и славу србску. Изломлѣне и изкривлѣне пушке донесу на Цетинѣ, кое владика прими кано спомен сиромашніе горскіе юнака, а њима даде нове пушке и обдари их кано отац свое синове. Изломлѣне пушке нареди владика да се обѣсе у биліярди за узор юначке врлине сваком ко тамо долази, а нарочито браћи Црногорцима.

Гатачки забит Смаил-ага Ченгић біо є на гласу кано први юнак на Ерцеговини и задаваше страх своїй краини, а нападаше и убіяше валястіе Црногорце. У боевима біо є срећан, али иначе у свему необуздан и грозан за све христяне. Све то владика слуша, па га є то и узнемиравало, мучило и доводило на све могуће мисли, како да се избави сиротиня тога злога чоїка. Овай зликовац бѣше главніем виновником те владици погибе и брат и братучед на Граову, а обоица бѣху юнаци и дивнога облика. Владика найпосліе доће на ту миса', да треба Смаил-агу убити. Само є тешко било то извршити: єдно, што є юнак, а друго, што он никуд не иде без веће чете наоружаніе людих. Новица Церовић, Дробнячки кнез, коег є біо помрзіо Смаил-ага, па га хтіо и убити, почне се укланяти и стаяти на опрезу од Смаил-аге. Дознавши за ово владика, желіо є да Новицу

спасе од предстоеће му смрти, а рад да се сиротиня христянска избави од своег угнѣтача, склони Новицу на свою руку. Новица єдва дочека, да се може радити о глави Смаил-аги, па и настане да га убіе. Владика смисли, да се олакша ово предузеће Новичино, те нареди да приступе Новици у помоћ Морачани и Ускоци под управом морачког войводе Мине Радовића. Они се договоре, да при првом долазку Смаил-аге у Дробняк напану на нѣга и да га убію. Да би пак олакшали то предузеће, пошлю Шуя Караџића, — кои є біо велики лакрдіяш — под шатор Смаил-агин, па да замеће шале и да одбацуе подозреня. Мѣсеца Септ. 1840 г. дође Смаил ага у Дробняке и заустави се у Млѣтичку више Борове Главе. Пред зору крене се Новица са Морачанима и обколи Смаил-агу, кои, док то опази, скочи на коня и утече са своіема Турцима. Кад се мало поизмака', заустави се и погледа у натраг — бѣше магла — и учини му се, да ту има мало войске — обрне коня — тргне саблю, па повиче: „Ха! ко є Турчин, за мном! кога да се боимо!“ Он пође напріед, у то пукну три пушке и Смаил-ага погине. Остали Турци кад виде, да є погинуо Смаил-ага, сви се разбѣже кое куда.

Новица скине са Смаил-аге оружѣ, узме му два коня, Брняша и Гаврана, па то све преда владици. Владика обдари ліепо Новицу, учини га сенатором и даруе му єдан млин. — Владика задржи оба хата и оружѣ Смаил-агино: штуц, двіе мале пушке и саблю; а Смаил-агин сат поврати

Новици. Тако сконча и тай найзнаменитіи юнак у Ерцеговини. Неки тврде, да є владика спѣва' нѣсму „Смаил-ага Ченгић.“ Ово се неможе вѣровати по томе, што є владика єдва чека', да избави сиротиню од зликовца, а друго, да се за свою браћу освети на Грахову 1836 г. Да є владика што написа' о Смаил-аги, он би то неком показа' кано што показиваше остале свое пѣсме, кое читаше зато, да чуе, како и други мисле о његовом умном производу. Ако не би ником другом показа', то би одиста учиніо пред Новицом, коме є найболѣ познат тай догађай. Има іош живіе людих, кои ће знати, да є владика чита' у рукопису своя дѣла: Лучу Микрокозма, Горскій Віенац и Шћепана Малога. И кад би пѣва', то би заиста найпріе пѣва' Новици, кано своме юнаку и Србину, а не Смаил-аги, за кога єдва чекаше чути му пусти глас и да се сиротиня избави од найвећег зликовца у Ерцеговини.

Погибія Смаил-агина огорчи Турке, кои тражаху и освету, те мало доцніе догоди се бой под Боровом Главом, ђе погибе и рани се до 80 Црногораца.

Владика се стараше, да обезбѣди свое Црногорце, па є принуђен біо употріеблявати она средства, коя су сходна цѣли и непріятелю његовіе Црногораца. Турци су често убіяли мучки биране Црногорце, кое є владика яко жаліо. Владика неимађаше ни весела ни задовольна живота, већ само стаяше непрестано на опрезу — на мртвой стражи, чекаюћи ма какве появе: или є ко напа' на Цр-

ногорце, или ови на кога. Да би задовольио владика кичельивости своіе Црногораца и храбрости у освети, он озиђе више цетиньског манастира на Медовини таблю (округла па висока зидина) по коіой набіяху Црногорци одсѣчене турске главе. — У свему доста є яда видіо владика са своіема Црногорцима; али ніе жаліо труда нигђе, само ако их могаше од зла избавити. Єдном дошавши владика с мора на Цетинѣ и тек што є улѣга' у кућу — посвађаше се Донѣкрайци и Баице; а владика одма изтрчи са засуканіема рукавима, па потрчи она сила людска у сав мах на крчме (у трку спаде му капа са главе за кою се он неосврташе) па улеће кано ора' међу пилиће, те поче развађати завађену и опаку гомилу людих, те неког за главу, неког за врат, неког за перчин, неког за руку, неког ногама, неког шакама разбаца их на све стране, па ће онда онако уморан рећи: „Што сте се помамили, найзадньи скотови — а ево ми недате ни да починем — рђа ве била!“ Из овог се види, како є владика желіо да се непроліева братска крв нѣговіе Црногораца. Он ускаче међу голе оштре ножеве, ђе међу разпалѣніема могаше лако да и он погине.

1841 г. сврши се разграничаванѣ између ћесаріе и Црне Горе. Састави се протокол, коем се приложи и топографска карта свію пограничніе села и мѣста. О овом разграничаваню имало би се много говорити. Добро є то знати, доклен су чіе границе; али да се потисне црногорска граница од мора, то є штетно. Лазо Пророковић вели, да є

граница црногорска била на вратима града Котора. То є много. Он то каже у очи владици и ћесарском окружном началнику. Истина од Котора к Пестин граду и Праћиштима нема земаля, до самог каменя, али су Црногорци били властници свега тога и град Котор мораше више зависити од Црне Горе. И данас с ким се гоћ удруже Црногорци, тай добія сву Боку. Црногорци немаю довольно средства за обдржаванѣ морског устройства, а они могу у свако доба заузети Боку. Ако ли би наступило непріятельство између ћесаріе и Енглезке или ћесаріе и Русіе, онда би могли Црногорци ласно заузети сву Боку. — Разграничаванѣ могло би се узети да оно има и свою важност у томе, што є оно извршено између ћесаріе и Црне Горе и прва є признала тіем дѣлом Црну Гору независном. Владика є тражіо, да при овом разграничаваню присуствуе и руски повѣреник, кано заступник црногорског покровителя, цара руског, па є и он о том саставлѣно писмо подписа'. По овоме ћесарія и Русія іош онда признале су Црну Гору независном. Али против такве, опет ћесарски министар граф Бул Шауенштайн на паризком конгресу 1856 г. одрицаше право независности црногорске. Али паши ніе се ни чудити, што он држи да є Црна Гора саставни діо отоманског царства, єр тако є сматраху у старіе доба и Млечићи. Црногорци су слабо могли разабрати и оно, што є србски написано, а некмоли оно, што є на таліянском и латинском єзику. Ћесарски министар несѣћа се, како є Метерних обиграва' владику и

свршио шньиме државну трговину. Ћесарія нити би смѣла нити могла свршавати овакве уговоре, да ніе знала, да є Црна Гора независна. Ту се продавало државно добро, па кад би біо господар Турчин, онда се то без њега неби могло извршити, и он би мора' да наіпріе овласти владику, па да се продая изврши. Ћесарія пак показиваше се вазда неком пріятельицом Турака, али є знала шта є право државно, па се ніе могла ни упуштати у преговоре са отоманском државом, кою она иначе спріед любляше, за ню се заузимаше, па се држаше у праву да є само она позвана да іой опѣва опіело. Владика є учиніо са діобом граница велику услугу ћесаріи; али га Метерних опет зато презираше, єр виђесмо и његово писмо управлѣно на владику са надписом: „Његовом благородію владици црногорском.“ Оваку ће благодарност сваки постићи, кои се туђину удвара и од њега очекує ма какву срећу. — За два манастира ніе има' владика никакву нужду, нити државну корист да их прода. Он их продаде за ништаву своту. Да су му дали и єдан миліун таліера, па опет неби било много спрам оног права, коег є владика изгубіо, а ћесарія добила. Овом продаіом изгубіо є владика свое право над Браићима, Маинама и Поборима. За ову продаю іош онда било є незадовольства у Црной Гори. И Ђорђіе осуђиваше яко владику зато. При діоби граница участвоваше и владика, а кад пође тад на границу и у приморѣ, остави мѣсто себе Ђорђію свога братучеда. У то вріеме неки Шпадіери учине убиство, па оћаше

владика да ове побіе, али ови утеку у планину. Међу овіема бѣше и таквіе, кои ніесу ништа криви, па се обрате к Ђорђію са молбом, да их прими на вѣру и да му се исповѣде, а он то да представи владици. Ђорђіе пристане на то, прими люде и саслуша их и дозна, да су неки међу ньима прави. Владици є много било криво на Ђорђію, што он неодобраваше продаю манастира, па ово є била прилика да владика може пребацивати и корити Ђорђію. Ђорђіе се од иста противіо у обште свакоем уступаню црногорског земльишта, а за манастире найвише. Владика вративши се из Приморя на Цетинѣ почне нападати жешће на Ђорђію, што он Шпадіере ніе повата' или поубія'. Ђорђіе му одговори, да он неможе газити вѣру нити народске обичае, а осим тога — рећи ће Ђорђіе — ти люди, кое ти гониш, ніесу ништа криви. Владика у своіой наглости напише писмо Ђорђію, у коем му каже, да се он поради спокойства землѣ уклони из Црне Горе а да ће му давати плату. Ово писмо налюти Ђорђію, па му одговори писмено и пребаци му за продаю манастира и за неправду, кою є учиніо Црногорцима и да из тіе нѣговіе поступака може зло дочекати. На краю писма вели Ђорђіе: „Можеш ме уклонити са Цетиня, али из Црне Горе никад, коя є колико твоя, толико и моя.“ Док є владика свое писмо написа', већ є біо наредіо попа Николу, капетана перяничког, да Ђорђію силом изаждену из Црне Горе. Поп Никола ніе се сміо усудити да насрне на Ђорђію. Кад владика прочита писмо

Ђорђино, не би му мило и остаде дулѣ замишлѣн а найвише га тиштіяше оно: „Црна є Гора колико твоя, толико и моя,“ — єр знаваше, да се Ђорђіе добровольно одрека' од своег законог права наслѣдства владалачког, да га народ люби и да има повѣреня и да би могла произиѣи и каква несреѣа — одма се покае, поѣе к Ђорђію, тражаше опроштеня, да он ніе све тако мисліо. Тако се они ту помире и живили су у любави. Само є Ђорђіе біо чудновате нарави, па би вазда чиніо гласно примѣтбе на оно, што ніе праведно и умѣстно, а владика опет немараше за такве примѣтбе.

Ѣесарія є била заузела Боку први пут 1797 г. па од тог доба ніе престаяла тражити, да се колико є могуѣе далѣ потискую Црногорци и да се закида ньихово земльиште. Владика Петар I. неоѣаше под никаквіем условом и за никакве новце да уступи ни педаль црногорске землѣ ѣесаровцима. Док су били Французи сусѣдима, истина и они мрзіяху Црногорце, али ніесу тражили да им се уступе землѣ црногорске. По други пут заузме ѣесарія Боку Которску 1814 г. Нашло се єдно писмо цара Александра I. из Париза, у коем пише црногорском митрополиту Петру I. да остави Боку ѣесаровцима. Ово писмо од оног времена, врло є важно, само є тешко вѣровати у његову истинитост.*) Могуѣе є, да є писмо подметнуто, да се ослаби вѣра у руског цара. Црногорци вазда слушаху ріечи цара руског, а особито ньихов овай свети

*) У цетиньским артіяма налази се само копія, а ориѣнала немогох нигде наѣи.

владика, па би га и у овоїи прилици послушали; али є оће било са свіем противно: ђенера' Милутиновић дошавши са войском у Боку, напише писмо владици у коем га позива да му преда град Котор, єр є европски конгрес ріешіо, да сва Бока припане ћесару бечком, — па ако владика неуступи, то да ће є он силом узети. Митрополит неоћаше нигда уступити Боку, него се одупре и наступи бой, и оваїи неби уступіо Котор нигда, да ніесу ноћу Латини заглавили лубарде на граду Котору, те є онда митрополит мора' бѣжати из Котора у Црну Гору. Ђенера' Милутиновић много є писама писа' владици на нѣмачком єзику, коя се налазаху у цетиньским артіяма. Іош пріе конгреса, радили су сами жительи Бококоторски на томе, да се Бока опет поврати под власт ћесаріе. За времена уєдинѣня Боке и Црне Горе, постояше неко „централно правленіе", у коем засѣдаваше половина црногорскіе главара, а предсѣдаваше владика црногорски.

Црногорска неограничена самоволя и неправилно обхођенѣ са Приморцима са єдне; а са друге стране стара мржня Латина, а особито Срба латинске вѣре, учини то, да се залеже она стара наша неволя, неслога и братска мржня. Владика пошлѣ Пламенца у Париз к руском цару Александру I. са молбом да прими уєдинѣну Боку и Црну Гору под свое покровительство; али Срби латинске вѣре, пошлю свое люде у Беч ћесару, преклиняюући га да прими Боку под свою круну, єр иначе — говорише они, да ће пропасти под

црногорском управом. Кесар ово радо прими, а іош радіе настане око овог, да се та желя изврши. Срби латинске вѣре чинили су све могуће, да изтисну црногорску управу из Боке Которске, наводећи, да они немаю у ньой законіе основа нити емства за одржанѣ мира и реда у реченоме Приморю. Међу овіема Србима латинске вѣре бѣше и Срба србске вѣре, кои учинише найвише, да се на конгресу даде Бока ћесаріи, а тако исто, да се заглаве лубарде на граду Котору, онда кад є ђенера' Милутиновић доша' біо са войском под Котор.

Поради Грахова прегонили су се непрестано Црногорци и Турци. У Грахову живили су сами христяни, кои се радіе нагиняху црногорском владици, него ли турском везиру. Ово се овако повлачило іош од 1815 г. Владика намисли, било ма како, да одбіе Турке од Грахова, те сагради кулу на Умцу 1842 г. Ове исте године састане се владика са Али пашом Сточевићем у Дубровнику у лазарету. При преговараню присуствовали су и ћесарски окружни началници из Котора и Дубровника. Владика и Али паша уговоре, да границе црногорске остану исте, а за Грахово како цареви ріеше. При овом случаю бѣше важан разговор између владике и Али паше. Кад є река' Али паша: „Да почекамо и да видимо, шта ће наши цари рећи!“ Али паша несматраше другчіе, него да є Црна Гора у оном истоме одношаю спрам руског цара, у коем се нѣгова Ерцеговина налази спрам Отмановића — па се владика на то налюти и срдито му рече: „Ако ти имаш цара и мораш

га питати, а ти га питай — а я сам сам цар у моіой земльи и непитам никога, шта ћу чинити у корист мога народа.“ 14. Септ. поврати се владика из Дубровника преко Котора у Црну Гору.

За ону погибію на Грахову (1836 г.) жаляше владика непрестано, па желіяше, да се за исту освети и Никшићкіема Турцима. Он се договараше са главарима, како да домами биране никшићке Турке под Острог, те да их ту побіе. Главари су одвраћали владику од тога, али он остане при своме, па се крене са Цетиня под Острог у Юнію 1843 г. од куд поручи по именце првіема никшићкіема Турцима да дођу под Острог на састанак. Дванаест Турака дође под Острог, а Стеван Цикнин запане код Башине воде, да ту дочека Турке, кад се ови поврате испод Острога. Дошавше Турке под манастир, неоћаше владика примити, говорећи, да их он ніе зва'. Турци се поврате невесело и кад дођу к Башиной води, запуца Стеван са дружином на ове Турке, од коих деветорица погину, а троица утеку у кућу єдног Црногорца, кои их држаше и чуваше у своіой кући, док є улучіо прилику, да их испрати пут Никшића. Била освета или ма што, оће се владика огріешіо о Турке.

Али паша Сточевић, везир ерцеговачки, бѣше яко озлоеђен поради ове погибіе, — тако зване Муяге Мушовића — на Башиной води, па се поче спремати да удари на Грахово. Осман паша, везир скадарски, родом из Скопя — стараше се, да помути Црну Гору и да отме од владике острова у скадарском блату, Вранину и Лесендру. Црно-

гореке чете доядиле су биле Турцима, єр ове допираху до Скадра. Црногорци имаху свое фркете (чамце) на коіема пловіяху до Скадра, а Скадрани несміяху ловити рибу у блату. Тако владика само од Приморя на западу бъше миран, иначе рат са свію страна. Истина, да се он налазиіо у миру и са Арбаніом; али Скопяк Осман-паша, ніе се много обзира' на уговорени мир, већ прежіяше, како да уграби острове Вранину и Лесендру. Али-паша се спремаше да напане на Грахово и да уклони кулу са Умца, кою є владика саградіо, да шньом спріечава продиранѣ Турака на Грахово и далѣ у Црну Гору.

Два везира, а єдан владика: први грабе за туђина, а потоньи свое за свое. Оба су везира Срби и слабо су знали турски. Али-паша личіяше у свему оніема старіема Србима — србской властели: говораше чисто србски са изговором ясним и чистим — говораше мудро и са достоинством. Он писаше србски и са србскіема словима, али старински — стереотипно — тако да су потези са свіем кано што су стари били — тако, да се владика зачудіо у Млетцима, кад му показаше єдно писмо неког паше из Рисна пріе 240 година писано, кое є овай писа' Млечићима, а оно є одвеђ наличило на Али-пашин рукопис, те є река': „Гле писма Али пашина!“ А кад му нѣгов ађутант примѣти, да є писмо писано пріе више од двѣсти година — а Али-паша ето живи сад. Тако є єдноолик рукопис біо, да га владика ніе могао разликовати, и ако имаше множину Али-пашиніе писама код

себе на Цетинѣ. Ово значайно писмо даде владика да се скине онако како є (факсимиле) и пошлѣ га библіотекару Миклошићу у Беч, а то є било у пролѣће 1848 г. кад є буна обузела била сву ћесарову државу, те се то дивно писмо изгубило. Владика се радоваше свакой лѣпшой србской успомени и желіяше да се пробуди народна свіест, али да є та свіест основа на тврдоћи вѣрозаконской — єр ако ове нема, онда ће све пропасти — па онда, да се ради заєднички на обштой користи. Два великаша србска у туђиновой служби, а од србске крви, што су само друге вѣре, крве се са господаром србског племена, кои є уєдно и поглавар србске цркве, у коіой негда и њихови стари примаху и свѣтило и науку врлине и истине небеске. Отимаю од сиромаха, по крви браће свое, кору лѣба, да наране туђина, а да уцвіеле сирочад браће свое! Туђа сила, варварство и богаство очарало их є и засліепило. Учили су и примили само науку суровства, мржнѣ и освете, гоненя и убіяня. Све то осѣћаше тай владика, тай цетињски пустиняк, кои паляше и држаше свіећу србске успомене у оніема врлетніема горама. Њему бѣше мука гледати те заблуде — те яде и те неволѣ.

Али-паша намисли да поруши кулу на Умцу, па се крене су 20.000 войске на Грахово (у Септ. 1843 г.) и утабори се на Засклапу. Чуући за ово владика, одма пође су неколико войске на Грахово и заузме кулу. Обе войске стояху дуже времена єдна спрам друге неупуштаући се у бой. У то доба стигне несрећни глас владици, да су Арба-

наси заузели Вранину и Лесендру; али по срећи у писму, у коем се являше о той несрећи, било є погрѣшно написано — да су Црногорци одржали мегдан — те за знак веселя нареди владика да сва войска меће из пушака. Чуући Али-паша ово веселѣ, поплаши се, мислећи да су Црногорци од некуд добили помоћ, те одма пошлѣ свог поузданог чоека владици са понудом, да се на ліепе измире. Ово владика єдва дочека, и пристане на предлог Али-пашин. Али кано први услов, ставляше Али паша, да се кула на Умцу поруши; а Граховляни да даю од турскіе земаля нешто одсіеком Корѣниѣкіема Турцима. Владика и на ово пристане, али и он од свое стране стави услов, да Али-паша подмири све воене трошкове и да плати како рушенѣ тако и граѣенѣ куле, а и накнаду за напуштанѣ своег права. И Али-паша пристане на све владичине услове и уговоре, да се састану у Дубровнику, и ту да учине писмени уговор. Заслуга є Ѣорѣа Срдића, што се ово овако срећно свршило и одклонила велика несрећа, єр он є біо тай, кои є то писмо написа' владици.

Осман-паша знаваше да се владика кренуо са войском на Грахово, он одма спреми мале бродиће и напуни их са войском, извезе се на острове и исте заузме. У Вранини лагумаю и до основа разоре Турци стари србски манастир св. Николе, у коем є основа' св. Сава митрополію србску. Са Грахова поити владика да брани Вранину и Лесендру. Владика не имаше нити брода нити икаква водена превоза, да свою войску превезе преко воде,

те да на юриш отме острове, на коіема су се Турци већ били утврдили и исте окитили лубардама. Владика се заустави са своіом войском на Танком-Рту; а са Међеђега гађаше са малом лубардом кулу на Лесендри, али едно што е мала лубарда, а друго што е одвећ удаљено, ніе се могло ништа учинити. Оће у мало што ніе погинуо владика: растом висок, а пригрнуо кратки црвени ћурак (ћинтерац), уоче га Турци на дурбин, те окрену лубарду управо на владику и гађаху непрестано. У оном тренутку, у коем приступи едан Црничанин владици, да му целива руку и само што е владика пружіо руку, долети лубардено зрно те погоди Црничанина у врх главе и ту му се проліе мозак. На то повичу главари владици: „Мичи се отолен. кумимо те Богом, — е ћеш погинути!“ Владика да им покаже свою неустрашимост и да е он што и остали Црногорци, одговори: „Я не мичем да ђаволю — већ ћу стаят' на билѣзи кано и ви; а и мени ніе ништа миліи живот него вама.“ Владика е біо у свему Црногорац и ніе маріо да се закланя и да буде међу ма коіема, него међу првіема, кано што е то од вазда било у кући Петровића-Његоша. Немогавши владика отети острове, поврати се са войском на Цетинѣ. Он е яко ружіо попа Вукала, што е напуштіо Турцима Вранину, ер му е біо река' владика да узме више войске, те да чува тай важни остров; а поп Вукале бѣше оста' само са 60 людих.

У Окт. 1843 г. пошлѣ Али-паша двоицу доста невалѣліе людих: Мехмед-агу Зворничанина и Алію

Брлова, да предаду владици по уговору 7000 таліера. Ови дођу у Котор, донесу новце и предаду владици. Владика се држаше старог обичая и вѣроваше ономе, што му се рече, па ніе ни броіо новце, већ их прими онако у кесама; али доцніе показало се, да є само одозго било сребро, а далѣ сам бакар.

Порушена кула на Умцу отвори пут ерцеговачкіема турскіема четама, да продиру у Црну Гору. Владика се чешће обраћаше Али-паши, опоминяюћи га да обустави чете и да се одржава погранични мир. Али паша се изговараше, да су то одметници, и да им он неможе ништа. Видећи владика немарност Али-пашину и кано да оће навалично да се плячка и убія, досѣти се одма да злу нађе ліека, те он допусти своіема Црногорцима, да могу и они четовати и враћати заям Турцима. Чете црногорске тако се осиле да су продирале свуда по Ерцеговини, што найпосліе стави у бригу Али-пашу, те се он обрати са жалбом владици наводећи како су се яко умножиле чете црногорске и да се управо од ньих живѣти неможе. Владика му одговори, да су те чете изазвали нѣгови люди, кои продираху са четама у Црну Гору. Али-паша предложи, да се єдніема и другіема четама стане на пут и да се утврди мир. Владика пристане на то и предложи, да се ставе пандури на граници, кои ће обуставляти чете, али да се подвеже Али-паша да ће годишнѣ плаћати владици по 2000 таліера за обдржаванѣ пандура. Али паша пристане на ово. Ове новце прими владика само

прве године, па се онда прекине. Црногорци у своіой кичельивости почну се изсміявати над Турцима, говорећи им у очи, да су они рая црногорска и да им они плаћаю арач и да се ніесу кадри бранити сами, „већ вас ми чувамо и бранимо.“ Чуући све то Али-паша, нађе да то има нешто што наличи, а не желећи да га називлю црногорскіем подложником, одустане од уговора и неоћаше давати више новаца. И сам владика имаше те кичельивости и при уговору иђаше на то, да му Турци плаћаю арач, а да их он чува, што му є и пошло за руком, али не на дуго.

Много є горіи и опасніи біо по Црну Гору Осман-паша Скопяк — везир скадарски, кои непреставаше уносити смутнѣ у Црну Гору. Он є осим Куча *) и Брђане примамльива', па и саме Црногорце, наговараюћи их, да се одбію од вла-

*) У ратовима бѣху Кучи вазда уз Црногорце. У Кучима найзнатніе є племе Дрекаловићи, и код кои стои прича, да су они потомци Црноевића, владавшіе у Црной Гори. Вріедно є навести то ньихово причанѣ. Иван-бегов Црноевића синовац или рођак именом Никола. у вріеме рата кад Турци освоише Зету, одђера од себе свою жену, коя є била ђетиня. Та Николина жена оде у Хоте и у Селцу породи се и ту крсте діете у латинску вѣру, одкуд она пође у Затріебач, а одавђе побѣгне у Безіово и ту се уда за Наказа Марина, а діете узме к себи Ция Пералова те га покрсти у србску вѣру и даде му име Дрекале и остави на нѣму войводство.

Дрекале имаше сина Лала, а Лале четири сина: Илика, Чея, Вуіоша и Міу. Од овіе посташе братства: Иликовићи, Чеіовићи, Вуіошевићи и Миіовићи. Сад да наведемо само како стое пасови Дрекалови: Дрекале єдан, Лале други, Илико трећи, Вуксан четврти, Вуко пети, Лазо шести, Станое седми, Станко осми, Ђуро девети, Станое десети, Богдан єданаести. Дрекале є оставіо аманет, да се нѣгови нигда између себе нежене.

дике и од његове власти, обећаваући лѣпше живованѣ у турскоїи царевини. Ни єдне прилике непропушташе Осман-паша, коіом би само мога' да науди Црноїи Гори. Он є оне Куче и Брѣане, кои су к њему долазили, дарива оѣелом, оружѣм, новцем, житом и свачіем, само да их засліепи и помути међу собом. Ово су биле велике неволѣ за владику, ово му сметаше да утврди мир, ред и послушност у своіой земльи. Он мишляше, да прикупля и остало погажено србство, али туђа рука, туђи новац труе и найпоштеніи свіет. Сви народи у Европи уживаю спокойно свою тековину, али Црногорац нема мира, него стаяше непрестано са запетом пушком, да се од нападая брани. Они се бране од исте негдашнѣ браће, коя служе туђина и руше найкрасніе врлине своіе праѣедова. Они нити знаду, нити оће да знаду, ко су и шта су, само су знали и имали волю да уводе зле и изтріебляваюће обичае. Погранична крвопролића и заѣевице неимаху края. Неродне године принуђаваху сиромашни народ, те се потуцаше на све стране; освета є била уватила дубоки коріен у свему народу и ніе било могуће да се изкоріени. Найвећи злочинци имали су не само утѣцишта, него примаху и награду за крволочна дѣла од турскіе паша и забита.

Сваки црногорски ускок, ускочивши из Црне Горе у Турску, мораше по постоећему неваляломе обичаю турском четовати дотлен, док посіече бирану главу брата Црногорца, или онога, коег му именую Турци. Кад овакво зло учини, онда му

вѣрую, да ніе црногорски пріятель. Ови ускоци задаваху много яда Црногорцима и од ньих кукаху многе црногорске майке. Они су били и калаузима турской войсци и турскіема четама, да могу лашніе продирати у Црну Гору и убіяти прве црногорске юнаке. Они су грабили стоку и арали сиромашне домове, палили и сіена и колибе, а оне, кои би допали живи у турске руке, вѣшали би о ченгеле, те су у найлюћіема мукама изпуштали свою душу. Оваки грозни поступци наћериваху крв сваком Црногорцу на очи и мораху да траже освету, коіом да зауздаю непріятеља, да нечини іош већа зла. Црногорци стаяху еднако са запетом пушком у руци, да бране и образ и оно сиромаштине ньихове. Турци су често па и у овом владичином времену из освете односили род са баштине, или, ако немогу одніети, они су онда палили или сѣкли, само да Црногорци остану без ништа. Овакво станѣ и кварежа народа од моћніе сусѣда морало би затріети сваку врлину людску, морало би ослабити и уништити юнаштво.

Црногорци бѣху бедемом против навале турске; а и остали Срби чинише исто по могућству своіе сила. Србска и славенска крв зараньиваше и забавляше ове страшне и ненаситеме крволоке христянства. Тешко да би и еден народ мога' издржати овакве муке, страданя, вараня, подплаћиваня и кварежа од сваке руке, кано што су Црногорци, па да остану на мегдану и да су свои, а већ ничіи. Нема никог, ко им признае ове врлине, ову издржльивост и заиста врло юнаштво — до

єдиніе Руса. И Млечићи су патили доста од Турака, а и више би, да их небранише ови Црногорци, а и они Срби у Далмаціи. Па ти Млечићи радоваху се, кад Махмут-паша Бушатлія 1785 г. продріе на Цетинѣ, па се поврати преко млетачког приморя у Скадар, те попали све куда прође и одведе многе люде, поданике принципове, у робство; па та република — сила на мору, сношаше све то трпѣливо, или зато, што то бѣху све Срби, или зато, што ніе смѣла пред Турцима ни да зуба обіели. Доказ є пак ту тай, да кад Црногорци немогаху одолѣти сили турской, нити є сузбити, одма осѣтише и страдаше оне землѣ, кое су биле дужда млетачког. А Црногорци неосташе турскіема робовима, него на брзо изкочише опет из оніе крша, те се бише па и након 11 година и тог найсиловитіег пашу разбише — побише му силну войску и њему живоме главу посѣкоше. Тако Црногорци сами се одупиру големой сили турской; а владика, коег све то люто тиштіяше, уздише и вели:

„Сирак тужни без нигђе никога —
Суза моя нема родителя.“

А на кога се могаше ослонити? Зар на Латине, кои непреставаху из потае ломити врат овіема усамлѣніема горштацима?

Са оном новчаном помоћи, кою даваше цар руски Црной Гори, утврди владика земальску управу. Видећи да нема потребе за издржаванѣ правительства, он одустане од сабираня данка, па би са поносом говоріо: „Я бих мога' и 100.000 фіурина на годину изціеђивати из ове сиромашне Црне Горе;

али онда не би били више слободни јунаци, већ права фукара. Ваистину, нећу ништа да узимам, већ кад су у свему слободни, нека су и у томе.“

Руски синод даде владици наслов митрополита (1845 г.) али се он са овіем насловом ніе нигда служіо.

1846 г. сиђе владика у Боку да се купа и настани се у Перасту. На другоїі страни залива под Столивом бѣше мѣсто за купанѣ, куд се превозаше на барки из ютра и послiе подне. Из Котора узме єдног кадета, да га учи пливати. Ту бѣше шньиме и єдан аѣутант нѣгов, па ће му рећи владика: „Виђи, Медо, како я пливам!“ А оваї ће му рећи: Ту є ласно, єр є пличина, па се опирете ногама у піесак. Владика да покаже, да се научіо пливати, пружи се на море па сѣкну и рукама и ногама пут морске дубльине, па потону. Аѣутант позове одма кадета, а оваї одма повиче за барку, те увати владику за перчин, коег є већ два пут било избацило море, те га са барком изведемо на пличину. Сютра дан каже му аѣутант, како ніе требало да се упушта на дубльину морску кад незна да плива. Владика неоћаше признати, да он незна пливати, већ се изговараше, да се біо незгодно окренуо. Он затіем састави стихове своме аѣутанту, коег зваше вазда „Медо“.

„Стан’ путниче, те погледаї мало
„На пучину разпростртa Меда,
„Ка’ колѣнма пучину міеси,
„А раменима волне уздиже!
„Устави се, смѣли плавателю!

„Е си ми се уморіо лито:
„Ко ће златно руно дочепати,
„Ко л' пучину морску пребродити!“

Пераст є стари славенски град на мору и имаше негда и трговину и богаство. Од како се подигла Грчка, сва є далматинска трговина пала, али Бокельи неприписую опаданъ томе, већ пропасти млетачке республике, па Пераштани непрестано чуваю негђе у подземном скровишту баряк светог Марка, коег су (1848 г.) били изніели, држећи, да є млетачка республика опет васкрсла. Пераст є знаменит, у коем живу и данас Срби латинске вѣре; жительи су валяни и они су били обрана и одбіяху нападаня Турака са сува и са мора, за кое примаху од млетачке республике по 300 цекина на годину. Имали су повластице од дужда млетачког, да неплаћаю никакву царину на ньихове домаће потребе. Сваке друге године бираю себи капетана, кои шньима управля. Тако пише окружни началник из Котора Зарія Соранцо од 17 Дек. 1614 г. дужду млетачком, па наводи ово, што є одвећ знаменито: „Лѣта господня 292 почествовани су истіема повластицама Пераштани од цара Діоклеціана.“ Тако є овай град знаменит и имаше повластице іош при свршетку трећег віека, а налази се под гором Глоговац, коег Таліани оног времена ніесу преводили већ и они тако звали: Sotto il Monte di Glogovaz. *) Улице су по ста-

*) Проведитор которски Зах. Соранца у своем извѣштаю дужду од 4 Дек. 1614 г. вели: „*Sono antichissimi habitatori del luogo, dove al presente del Monte detto Glogoraz; et alla riva di mare poiche vi erano secco al tempo che Risano era in fiore, furono*

ринском обичаю узке. Владика сједећи у своіой соби, по своем обичаю или читаше или писаше што; а како є у другой кући била єдна ђевоїка, коя погледаше на њега или из любопитства или што се загледала у владику — сва є прилика да се ньоїзи владика допадаше, а заиста имала се у што и загледати, єр то бѣше єдан од найлѣпшіе людих — па често бацаше своїй поглед на владику; а оваїй іош у младіема и найснажніема годинама непрезираше ове умиляте погледе. У таквіема пріятніема часовима, ђе природа све надмашуе, ђе се сва чувства покрећу, а поетична сила лети по висинама, напише владика, тай пѣсник, пѣсму любави. Ову пѣсму носаше владика єднако за коланом, па кад се поврати на Цетинѣ, єдног дана извади є иза колана па є прочита ађутанту. Та се пѣсма одликоваше од свію његовіе пѣсама; она представляше живу силу любави, у ньоїй су се окупиле све милине и дражести и та би се пѣсма морала назвати круном његовіе пѣсама. Искаже му є ађутант, да му є даде; а он се насмія умилято па ће рећи: „А како да ти дам? Зар да печаташ у новинама?“ Заслужуе да се свуда печата, одговори му оваїй. „А како би то изгледало: владика па пише пѣсму о любави? — недам!“ Опет ађутант моли да му даде, да є препише, а владика ће рећи: „Нећеш да ђаволю!“ — Сміюћи савіе пѣсму

---

detti Perastani et il l' anno del 292 furono da Dioclesiano Imperatore honorati delli medesimi privilegij, et immunità che havevano le città d' Italia.

Trattá della insserta nella filza marcata — №. 8 da 1553 fin 1640.

те є опет зађене за колан. Незна се шта є шньоме учиніо, али є сва прилика да є изгоріо.

Близу Пераста имаду два мала острова: остров св. Ђорђіе и св. Госпође — владика пође да види ове острове. У цркви свете госпође дочека єдан фратар владику и начне му све показивати, па га найпосліе поведе у олтар, извади єдну ве лику кньигу писану глаголитиком, из кое читаше фратар лако и брзо, па ће рећи владици: „Нама є папа жестоко забраніо, да ове славянске кньиге не држимо и да се неучимо познаваню славянскіе слова; али ми кано Славяни непазимо на то, већ се єдан од другога учимо и знамо читати.“ Владика ће на то рећи: „То є ліепо и племенито од вас, да незаборавляте на нашу старину, нити на єзик наш. Мило ми є свуђ виђети наше тако добре люде, кои се не стиде ни имена ни єзика свога, већ то бране и чуваю, а особито свештеници, кои су вазда са народом!“ Фратар остаде задоволян, благодарећи владици, али нескидаше шнѣга очи — чудећи се, какав є то владика, кои се радо разговара о народніема дѣлима и како радо прима срцу све оно, што се клони срећи и слави нашега народа.

Ове исте године 20. Септ. крене се владика пут Беча. Тад се путовало на пароброду. Владика носаше црногорско оѣело, а на глави велики фес. Он овог пута понесе са собом 20,000 дуката, да их даде на добит у Беч. Он нареди, да његов аѣутант узме коня Пера Томова (брата владичина) те да яши и да новце носи, а за пратіоца

даде му перяника Сава Перићева; али аљутант нареди да нигђе несврће, већ да иде управо у Котор. Саво — Његош — изостане код куће, па га стигне теке на врх Праћишта. Владика є ноћіо код которског властелина Србина Нетовића, кои владику примаше са разширеніема рукама. Сутрадан навезе се владика на пароброд. Владика носаше са собом и свой штуц, са коіем он радо гађаше билѣгу и имаше тако добро око, ђе нанесе тамо и погоди. Мало се налазаше Црногораца, кои болѣ гађаше од њега. Вѣштину стріеляна показиваше он и на пароброду: баци му се наранча колико се може више у висину, а он опали из штуца и зрном погоди наранчу. Сви путници, што су на пароброду, радо гледаху на владику, на господара црногорског и сваки желіяше, да што проговори са владиком — он опет неодбіяше никог, већ се са свакіем радо разговараше, али му є наймиліе било разговарати се са людма од знаня и науке. На пароброду бѣше међу осталіема и свештеника и богослова латинске вѣре, кои приступаху к њему и разговараху се шньиме о свему; а кад би му ови примѣтили, да су и они Славени и да дишу за славенство и ако су латинске вѣре; а владика хитро на то одговори: „Сви смо ми браћа — и — брат є міо ма он кое вѣре біо.“ Владика своіем владанѣм, кретанѣм и своіем говором бѣше у станю да очара люде, па да их поведе за собом куд гођ хоће. Владика представляше Црногорце тако, да су они, кои непознаваху Црну Гору и Црногорце, мислили, да су и найвећи и

найлепши люди у свіету. Владика бѣше дика србска, он бѣше понешен за браћу Србе и за све Славенство. Далматинци гледаху у њему єдинственог првосвештеника у нашему народу, кои є поглавар у цркви и изван ове, кои ни од кога независи; виде чувара людске слободе и имена српског у оном врлетном завичаю. Сваки честити Славенин дичаше се овом србском узоритошћу.

У Спліету уставляше се пароброд по 18 сати, и док стигне овай пароброд, кои носи владику, дођу на исти двоица страніе людих да посѣте владику. Єдан се каже, да є А. А. Пайтен Скоцез, археолог из Инглешке; а други таліянски списатель Карара. Владика док чу име Пайтена, погледа га и рече: Ви сте били у Црной Гори! Молим Вас, кажите ми, шта сте тамо знаменитог виђели? Кад є Пайтен изговоріо његова казиваня, онда ће рећи владика: „Ништа ніесте виђели, кад ніесте нашли и виђели владику, будући є владика у Црной Гори све.“ Пайтен настави говорити достоїно о великом владичином духу. — Владика се држаше скромно држећи руку на колану; али од єдном сине, па ће рећи: „Vous Monsieur Payton vous appartenez à la plus libre nation d'Europe; savez vous ou existe la vraie libérté? C'est à Monténégro dont je garde les clefs!“ Т. є. „Ви господин Пайтен принадлежите найслободниіой націи у Европи; а знате ли, ђе є права слобода? У Црной Гори, а я іой држим ключеве.“ Овай састанак у Сплѣту, кано и онаї доцніе у Хицингу, ліепо є описа' исти Ка-

рара таліянски списатель (1852 г.), из коег описа вріедно є нешто навести. Карара починъ овако о владици:

„Петар II. Петровић, владаоц, митрополит, войвода и поета Црне Горе, не живи више. Нѣгове су струне покидане; а мач нѣгов іош стои извучен. Дѣло є повѣстнице да о нѣму изрече суд.

„Сваки путник, путуюћи паробродом кроз Далмацію и Боку — одма би походіо и Цетинѣ, описива' би владику, представляюћи устмено или писмено нѣгов лик; праведно є сваки Европеац опажа' у нѣму стріеловито око, умиляти поглед, племенити стас, ліепо обхођенъ и лѣпоту оѣела. Али ни єдан ніе сазна' нѣгово срце, нѣгов разум и характер: он є біо кано и нѣгова земля, познат али неизпитан. Неки су држали, да є біо у вѣри и ріечи православни; други искреніем и велиликодушніем; неки геніем, а неко варваром; неки су увеличавали нѣгову библіотеку, неки су називали нѣгову трпезу локанѣм; представляху га у исто вріеме пѣсником, дипломатом; напредняком па и разбойником.

„Из кньига ніесам га мога' нигда познати, нити из другіе извѣштая; али вѣруем, да сам га из некіе нѣговіе разговора упозна' и проціеніо. Сад, почем он спада у повѣстницу и ніе више владаоц, него пепео, мило ми є, да означим оне прилике, кое су ме довеле да га познам.

„1846 г. нађем се шньиме у Сплѣту заедно са Скоцезом А. А. Пайтеном, кои є у оно вріеме кад владика ніе біо у Црной Гóри, долазіо на Цетинѣ, описа' Црну Гору и изда' у Лондону. Тек

што владика чу име Пайтена, погледа га, па рече: Ви сте били у Црной Гори, па ми кажите, шта сте тамо знаменитога виђели? Пайтен му разказиваше све; а владика ће додати: „Ви ніесте ништа виђели, кад ніесте виђели владику, будући є владика у Црной Гори све.“ Пайтен є говоріо достойно о владичином великом духу, па онда се владика обрне к' мени: „А ви, кои описуете Далмацію, зашто недођете да посѣтите и опишете Црну Гору? Кад узможете, и што скоріе, учините то; али ми найпріе явите, да вам у Котор пошлѣм коня и моя два вѣрна момка; а я ћу вам бити на руци, да упознате сву землю; показаћу вам старинска мѣста — мѣста найглавніи боева; саобштићу вам све, што сам до сад скупіо и колико знам и колико є било описано страніема путницима. Ви ћете виђети и дознати оно, што ніесу виђели ни дознали ни Инглези ни Ніемци; — а биће те у стању упознати ону землю са Европом, коя є са свіем непозната. Наћи ћете у мене приличну библіотеку, неколико новина, добріе коня и добра дувана, умѣреног єла, кою ботилю шампанског и срдечног гостопримства и виђећете, да Црна Гора ніе варварска.“ При растанку изговори ове ріечи Пайтену: „Мило ми є, да сам Вас позна'. (Нека ту іош налазећа се лица поведоше разговор о єзику славенском, француском и таліянском са коіема се он служаше.) Ако се кад повратите у Далмацію, немойте пропустити да непосѣтите цетинског пустиняка. Упознаћете землю, коя неће нигда угинути, єр живи са вѣром и надеж-

дом.“ Ове су ріечи биле спроведене са якіем ру кованѣм и заиста много срдечніе него бившег министра Луї Филипа.

„Мѣсеца Юлія 1851 г. нађем се са владиком у Хицингу. Он се біо измієніо. Дуга црна коса и брада окружаваху бліедо и измршавлѣно нѣгово лице; очи му бѣху мутне и умртвлѣне, глас мукли са тешкіем дисанѣм: он сѣђаше, а біяше сам себи теготан. Са мном є біо тад и Наїгебауер, други путник и описатель Далмаціе и Црне Горе, кои є іош 1850 г. посѣтіо владику и біо на Цетинѣ са великіем угошћенѣм примлѣн. Господар говораше о стању своег здравља, али га ни мало не држаше опасніем. По очима, по изгледу и по ріечима познавало се, да є болестник изнемога'; али кад поче говорити о Неаполю, ђе є ради поправляня здравља последню зиму провео, и стаде описивати нѣгов очарателни положаї, нѣгов балсамски и дишаюћи (мирисави) ваздух, прекрасно поднебіе — глас му постаяше ясніи, а образи почеше оживлявати, душа, тегота, све то чиняше се кано да га ослобођава из окова нѣговог болестног тіела. У томе часу познадо га кано поету.

„Пріе неколико дана изиђе у Лайпцику штампано дѣло: Die Südslaven von Neugebauer, у коем описуе свое путованѣ по Далмаціи и Црпой Гори, па тако и господар поведе разговор о томе дѣлу и рече, да ту кньигу іош ніе добіо, али има и особиту желю, да є прочита, надаюћи се по изявлѣноїі любави списателя, кад є у оніема мѣстима біо, и начин, коіем є оно говоріо, да ће

кньигу ту издати — да ће бити удаліо сва нападаня и увріеде, кое су нѣмачки путници са великом лакоћом Далмаціи и Црноїі Гори намѣньивали. Питаше ме, єсам ли добіо и чита' дѣла Вилкинсона и Пайтена: У колико сам чуо, по моем суђеню, мораю Далматинци и Црногорци бити обвезани умніем и дубокіема мислима инглеског археолога за сиїна и користна изясненя скоцког списателя — обративши се к' Наїгебауеру рече: Слушаїте — чудна є и замѣчателна работа: Инглези, кои долазе к' нама, мотре сваку работу, изпитую пажльиво и све ставляю на ціену и ако их ко непревари, точно описую. Французи у час промотре и понаївише ясно; али више пута промаше и много поетизираю. Ніемци напротив задоволяваю се да саставе само велики волум, па он ма какав біо, па ако ће бити и преписан из другіе; а будући да є нуждно о владици и његовом мѣсту казати, што други казали ніесу, то купую из сваког измишлѣног духа за мали новац, какву ни буд басну. Још смо до душе са земльописном картом у оскудици — продужи господар — обративши се к' мени: „Є ли вама позната коя нова?“ Рекох му, да є била єдна од Вилкинсона и іош єдна новія издана географскіем друштвом Ваїмарскіем од Киперта, кои є исту извео из граће Буеве, Вилкинсонове и Карачаеве. „Поезія — поезія“ — дода господар — „без мѣреня неправи се земльописна карта,“ и рече ми како є намисліо и наредіо, да се єдна изради и да ће бити од наїбольіе.

„Запитам га, да ли є скована она медаля, кою

є он, како листови пишу, намисліо за спомен славне косовске битке 1389 г. установити? — Одговори, да ніе, него имаше код себе образопис, коег є изреза' наївештіи напульски умѣтник, и даде ми, да га видим. Чуући, да я много из повѣстнице означавам характер Срба, хитро рече: „Єзик треба држати са вѣром везан.“ И заиста, Срби православни држали су се вазда Кирилове азбуке и кирилска има єднако значенѣ яког изражая.“

„23 Юлія видіо сам послѣдньи пут владику, када пође преко Трста у морска купатила; ту се дуго задржасмо. Из дугог и различног разговора спазіо сам господарево дивленѣ хитроумію лорда Палмерштона, характеру Томазеа, занешености за Млетцима и Напульом, лаку мржню против неправедніе насртаня на Црногорце, па би говоріо: „Црногорци не сіеку главе христянске, већ само турске.“ Иза овог проговори: „Вѣра и храброст двіе су стихіе за мой народ: храброст видим живу у осветама противу Турака и у томе нуждно ми є служити се са словом библіе: Єюже мѣрою мѣрите, тоюже да возмѣрится вамъ; — него то є, што ме ожалошћуе, да чувство к вѣрозакону починѣ хладнити.“

„Онда, кад ми є говоріо о Косову, упитам га, да ли є у послѣдним временима зарза' конь Краљвића Марка? Разумѣвши ме, одма одговори: „Не, Бога ми — али ће зарзати!“ А има ли — рекох я — кои би мога' прочаћети на знаменитой

сабљи име Вукашиново и Марково? одговори: „Таї се іош ніе родіо.“

У свіема пристаништама радо гледаху на владику; а кад стигне у Трст, ту остане неколико дана. Ту проміени половину оніе новаца, што са собом носаше, у банке. Ту владика прода тад напрсни бриліянтни крст, коег му бъше дарова' ћесар бечки у знак спомена за омеђашенъ граница 1846 г. изговараюћи се, да му треба новаца за купованъ жита, єр є била глад у Црной Гори. Владика куповаше жита за Црногорце и даде наредбу при свом полазку Перу, да га раздае сиротиньи. Нъму є одиста тешко било гледати, како се сиротиня пати. Та успомена кано да ніе била наймилія владици и опажало се неке путе каянъ, што є оно онако учиніо; али оно бъху младе, а ово зреліе године. Тад біяше у Трсту губернатором граф Штадіон, кои воліяше владику и бъше му у многоме услужан, а граф брояше се да є Славен, а то є за владику доста било, па є отуд и потекла она владичина пъсма „Три дана у Тріесту“ а намънъна графу Штадіону. — Онда небъше іош желъзнице него само од Целя и тако путоваше владика кроз сву Краинску на засебном делижансу. Словенци, док би дочули на станици да є доша' владика црногорски, сви люди од науке и отмъни люди трчаху да виде владику. Сваки біяше срећан, кои могаше виђети владику, а іош срећніи онай, кои могаше шньиме говорити. Они високо уважаваху владику, господара слободніе горскіе юнака, кои су од славенске крви; у владици гледаху они

нешто више и нешто миліе — да є то независни владаоц, кои є и шньима сродан. И у овой прилици показиваше се владика у свему како треба и любавніем и предусретльивіем — он се радо разговараше са Словенцима и по своему обичаю понуди госту своме по єдну цигару од правог црногорског дувана (лѣшанског). Они, кои су добіяли цигаре од владике, ніесу є пушили него су сѣкли на више комада па діелили међу собом, кано ти неку светиню за спомен од владике црногорског. Чувство ове братске любави осѣћаше яко владика и радоваше се од свега срца. Словенци су добри и поштени народ, у ньима є чисто срце а племенито осѣћанѣ. Код ньих се неопажа никакво лукавство — они су тако занешени за владику да би за њега све заложили. Из Целя одвезе се владика на желѣзници до Мирцушлага, а оданде опет на колима преко Семеринга до Малог Беча (Wiener Neustadt), па одавђен опет желѣзницом у Беч и настани се найпріе код црног орла (Schwarzer Adler) па онда пређе у град Zur Kaiserin von Oesterreich.

У Бечу проміени и остале новце и стави их на добит. Тад бѣше у Бечу обичаї, да се свакоем странцу дає нека дозвола од полиціе, колико ће остати у Бечу. Такву су били дали и владици. Єдног дана позову владичина ађутанта у полицію и да понесе ону дозволу са собом — па му рекоше: Дайте ту дозволу, єр то владици кано независноме господару (суверену) нетреба.

Владика намисли да остане дуже у Бечу, па

тражаше стан у каквой кући, а бъше повѣріо єдном Доброћанину, кои дуљ времена живи у Бечу, те и нађе стан на Грабену, па погоди и рану У овоме стану остане владика само десет дана. Живописац Кнежевић израђиваше велику слику владичину у томе стану. Єдног дана за обѣдом рећи ће владика своме ађутанту сміући се: „А видиш ли ти, да є ова наша оњена домаћица отекла, кано да є уєла нечесова веља чела?!“ Овай му одговори: „Може іой бити — а шта се нама мари зато!“ Владика се заценуо од сміеха, па ће проговорити: „Божа ти вѣра, я ту стаят' нећу; а шта ће ріеć', кад се она раздріеши? — рећи ће: виђи ђавола, а и владика є ту!“ Ађутант му на то примѣти: Та ми смо є затекли натечену, а ніесмо ни доніели никакве челе из Црне Горе, да су є могле убости. Владика остане при своме, те плати сав рачун какав є представила натечена домаћица бароница и пресели се у гостіоницу звану Лондон, а одатлен у Леополдштат више кафане Штирбек. Владика плати мѣсто сто три стотине фіорина бароници. Владика є біо честолюбив и пазаше на свое морално владанѣ и ако бароница ніе била ружна па и доста млада. Други заиста не би оставля' стан, већ би оста'; али владика пазаше и на то, шта ће свіет да рече и било би му тешко, да му се што неприлично наметне. Владика є біо кано и остали људи; али се осврташе на свой положаї и на образ, па се чуваше од свега, што недоликуе не само њему него ни другоме саобразноме Црногорцу.

Вук Караџић *) долазаше често код владике; а у то доба бѣше Вук спреміо да печата своїі превод Новога Завѣта, па тражаше од владике, да му даде благослов архіереїски; а владика нежелећи да прима на себе оно о чему ніе наїболѣ обавѣштен, па ће му одговорити: „Ніе то, Вуче, за мене, нити су то мои посли, него ето у Унгаріи доста наученіе србскіе владика, кои су учили и познаю сва црковна правила и каноне, па се ти обрати к њима кано ти правіема архіереима, да ти даду благослов; а да иштеш од мене благослов за ослобођенѣ браће Срба испод несносніе ярмова

*) Вук є долазіо више пута на Цетинѣ и стаяше тамо по дулѣ, и сипаше піесак у пукотине дасака, боећи се од сквозног вѣтра, или кано што он говораше, од цуга, па доцніе напечата књигу: „*Montenegro und die Montenegriner,*“ у коіой опише судницу владичину, да сѣде сви око огня, уз кои крклаю лонци са варивом, да владика има за престол єдан камен, на коем стаяше єдан біель — да у той судници и стока живи. Осим свега наведе, да владика има єдног магарца, кои му вуче воду и т. д. У Трсту састане се Вук са ђорђіом, а ту бѣше и другіе Срба Трстанаца, па се целиваше са ђорђіом — па онда ће приступити и Вук. А оћемо ли и ми, господине ђорђіе? упита Вук; — а ђорђіе му одговори: Вала я и ти од иста нећемо. А зашто, господине ђорђіе? упита Вук — а ђорђіе одговори: „Ето зато, што за онога владичина магарца не би нико знава', а сад у здравлѣ твое зна сва Европа. Зар немаше што лѣпше и паметніе написати, него нѣгова магарца? Видим, да си сакат у ногу, ма си и у мозак — и од иста кад дођеш други пут у Црну Гору, и ту ћу ти другу ногу сломити, да неможеш никако ходити.“ И заиста 1852 г. пође Вук са князом Данилом преко Трста у Црну Гору, па кад кренуше из Котора у Праћишта, рећи ће Вук: Ваша Свѣтлост! оће Бога ми ђорђіе да ми сломи и ову здраву ногу, па се боим! — А княз му рече: „Не бой се, чоече, а ето си ка' да те Латинка родила!“ Вук, кои се яко поплашіо, опет ће рећи: Ваша Свѣтлост! Я идем на Вашу ріеч.

и за набавку оружја иђеня у рат, у томе сам ти я прави владика, па би ти и да' благослова колико оћеш; али ти, Вуче, ніеси зато, колико ни я за оно прво."

Умрла є била велика княгиня Марія Михаиловна и донешена у руску капелу. Владика є желіо, да и он буде на опіелу, па у вече пође пѣшице преко бастая до Валфишгасе, али є войска била затворила све улице. Са владиком иђаше његов ађутант, обоица обучена у црногорске альине, и онаї Доброћанин, кои изтискиваше ађутанта, да говори са официром, єр он зна нѣмачки — да пропушта владику. По обясненю ађутанта пропусти єдна и друга стража, али кад дођемо на врата куће, ђе є капела, ту улази први владика, за њим ађутант, а за овіем Доброћанин — али Доброћанина обустави вратар рекавши му: „Je vous préviens Mr. que vous ne pouvez pas entrer." А да шта ћу я? мене непуштаю — рећи ће Доброћанин, кои знаваше добро французски говорити — а ађутант му одговори: Ви знате французски, па непитаїте мене, већ се обясните сами — али га непусте.

(Многи наши Срби, кои се у то вріеме бавляху у Бечу, говорише, како би владика учиніо по вольи цару руском, кад би он при опѣлу чинодѣйствова'. Кад му то напомене његов ађутант, намршти се и одговори лютито: „Зар я! — ніе то за мене!" У обште владика ніе маріо за црковна дѣла, коя се њега кано архіереа

тичу. *) Ушавши владика у капелу, оде одма у олтар, ђе остаде за вріеме опіела. По свршетку опіела пође владика са ађутантом опет пѣшице, па да се уклони од велике колске хуке пође ліевом страном иза Кернтнер-улице, али изгубе правац, те некако преко Грабена дођу у Леополдштат.

Владика є посѣтіо великога княза Михаила; а кад дође наслѣдник да прати смртне остатке велике княгинѣ, пође владика и к њему. Великоме князу наслѣднику Александру даде владика у ліепом повезу дѣло: „Србско Огледало“, црногорске юначке пѣсме, кое є владика сам скупіо, а доста и сам спѣва' и штампа', те пошлѣ по своему ађутанту да поднесе наслѣднику.

Поніо є біо владика са собом из Црне Горе свое ново дѣло: „Горскій Віенацъ“ у рукопису и

*) За вріеме моег боравлѣня у Црной Гори — за четири године, владика є само єдном служіо литурђію и да ніе било да попи и ђакони не би ни тад. Он є на єдной литурђіи зађаконіо 72 а на другой запопіо 70. Пріе но што ће то учинити, я сам му напоменуо да є то против црковніе канона, а да се он при хиротонисаню заклео, да неће више на єдной литурђіи рукополагати до єдног за ђакона, а другог за свештеника. Он то неће да схвати, него позове ондашнѣг архимандрита Петронію, кои бѣше обично пян, а тога пута десило се да є біо тріезан, те се несміяше противити. Пита га владика, како иде са рукополаганѣм. Архимандрит тріезан незна како жели владика да му одговори, а да є пян, одговоріо би одма и то по канонима, па дуго муцаше, те му я найпосліе поможем: Кажи онако, како у канонима пише: єдног зађаконити, а другог запопити; али владика одма на то дода: „Я сам слуша', да є свети Петар ньих више на єдной литурђіи рукополага'.“ Онда одговори архимандрит: „Истина, да по канонима може єдног за свештеника, а єдног за ђакона рукоположити, али впрочем зависи од произволенія архіереа.“ На то ће рећи владика: „Кад зависи од мое волѣ, онда ћу я све од єдном.“ Я сам пак

печата' га код Мехитариста у Бечу. Он сам држаше друго поправлянѣ и потонѣ прегледанѣ. Он то дѣло посвети князу Милошу, кои се тад бавляше у Бечу. Они одлазаху єдан код другога; а на дан св. Николе (6. Дек. крстно име княза Милоша) позове княз Милош владику на ручак, кои се састояше из саміе постніе єла. Из неког манѣг неспоразумлѣня то се поквари, те владика окрене ту посвету Карађорђу, из кое се види, да су остала нека мѣста односећа се на подвиге княза Милоша.

Владика помишляше єднако, како да поврати Вранину и Лесендру. Поради овог говоріо би он тад князу Милошу да му даде помоћ за извршенѣ те намѣре нѣгове — на што би овай и приста',

---

желіо и єдва сам чека', да видим ту архіерейску службу, ер сам мисліо, да такво што више нећу виђети у православной цркви: Владика, кои бѣше од найвишіе люди, у лицу ліеп и кад обуче оне богате окруте, што му их дарова цар Никола, мораше се помишляти да се то тешко дае виђети. Владика нареди у радне дневи, да се сви спреме, кои оће да се попе и ђаконе, па у два сата послiе поноћи дође владика у цркву, (а сви спремници, кои ту ноћ лежаху у стобору манастирском да незакасне) па нареди да ови улазе у цркву и да се црквена врата затворе, да више нико неможе ући у цркву. Међу тіем већ є доша' біо и ђорђіе. Владика се поче облачити, али я чекам са нестрплѣнѣм кад ће се обући, да видим тога великог горског орла, да видим особити украс у нашой цркви. Владика се исправи, али се види, да он осѣћа на себи велики терет, па бѣше сагнутіем и невесео и читаше одвеђ тихо са полугласом. При рукополаганю кад рече владика: „Достоин" а ђорђіе одма одговори: „недостоин." На што му я примѣтих да неваля то чинити; а он дода: „Како да не говорим, кумим те Богом! попи ђецу! Свети Петар рукополагаюћи люде од слаба знаня говоріо би: „Овамо недостойни сине, ко ће ми пасти стадо христово!" Владика є ово све чуо, али се чиняше да нечуе.

да му ніесу друге политичне околности сметале; а осим тога, не бъше неком ни право, да се ова два прва србска лица удруже, єр би то било од велике користи по сав народ србски. Разріешити ову велику тайну само су били ньи двоица у станю, а и то, кад би одкріо єдан другоме све оно, што є коме што ко на по се донаша'.

Бъше се примака' рок оной новчаной помоћи од 8000 цекина, кое дае цар руски Црногорцима, те се том приликом обрати владика са молбом на цара руског, кою пошлъ преко руског посланика у Бечу барона Медема. Цар уважи молбу владичину, па онда весео почне се спремати, да се креће из Беча. Док се владика бавіо у Бечу, іош у Јануару добіе писмо од његовог брата Пера, у коем овай явля, да є Маркиша Пламенац невъран владици. Владика нареди аћутанту, да напише писмо Перу, да Маркишу затвори. Кад є било писмо готово и прочита га владика — замисли се — па ће рећи: „Бачи то, а напиши друго и кажи да Перо нетиче у Маркишу до мога повратка.“ Маркиша бъше јунак, виђен и крупан чоек и њега любляше владика, али га Перо мрзіяше.

У Фебруару пође владика из Беча у Трст, ђе остане неколико дана. Вучетић, трговац — родом из Грбља у Боци Которской, даруе владици двіе гвоздене лубарде са коіема мишляше владика да гађа и освая Лесендру и Вранину. Из Трста пође владика у Млетке и настани се у гостіоници „Даніеле“. Оће даду владици єдну велику собу, кое су зидови били свилом застрти. У сали бъше

одаклія, а поладно, па владика нареди да се наложи огань. Обоица сѣду око огня, а обучени у црногорске альине, па се разговараше владика о свачему са своіем аѣутантом, а понайвише о сміешніема работама. Аѣутант растом мали, а владика спрам њега страшно велик — па ће онда владика сміући се рећи: „Вала, Медо, имамо велю одаю, а у њой то ђаволѣ; а знаш ли, зашто ни дадоше ову грдосію? Они мисле да си њеки персидски шах — и одвећ богат; а узео овог велѣг са собом (њега) да ме показуеш ка' нечесово чудо — а за тебе помишляю: ала ти тай мали мора да є богат много — виђи га како є вас обучен у злато, а овог велѣг води да га само показуе свіету, па є и њега богато обука'.“ Аѣутант одговори владици, да ће Таліани са свіем противно мислити. Ту остане владика само 4 сата, па оде са цицероном — єдніем Ришнянином — те нађе стан, у коем становаше док смо се гоѣ бавили у Млетцима. Обрати се владика на ондашњег ћесарског намѣстника за Млетачку, да му се дозволи уђи у архиву (тад се морало тражити нарочито допуштенѣ). Не само да се то допушти владици, него се даде налог, да му се све покаже, што би он затражіо. Аѣутант мораше ићи сваки дан у архиву и по жельи владичиной преписиваше руске грамате, кое писаху руски цареви млетачкіема дуждевима. Неколико грамата препише владика своіом руком. Старѣшина у архиви бѣше неки Солари, чоек стар, али вѣшт у старинскіема писмима тако, да му є требало казати у коем віеку и о коме жели што са-

знати, па би он то одма доніо. Између осталіе писама, каже да има и писмо Ивана Грозног на єдной малой обичной артіи; али како свако писмо, писано на страном єзику, има и приложен превод на таліянски, па прочитавши га Солари и увидивши, да се пише против папе, начне се изговарати, да є писмо негђе забачено и да га сад наћи неможе. То се тако повлачило 25 дана и тек на дан пред наш одлазак из Млетака, кад владика даде добре руке Солари и осталіема 200 фіорина — онда показа писмо, кое є написано са скраћеніема знацима, а владика желяше, да буде преписано са истіема знацима. Ађутант то тако препише са муком; али у путу на пароброду или излазећи у градове по Далмаціи негђе изгуби то писмо. У Млетцима стараше се владика да све сазна, што є знаменитіе, а особито радо дознаваше за све догађае у Црной Гори, кои су описани, а налазе се у архиви. Прегледаше Млетке споля и изнутра — дивляше се негдашнѣм млетачком богатству и како су ту и србске течевине улагане. Он се возаше у гондоли, да види све канале, а єдном одвезе се под онай велики — дугачки мост куда иде желѣзница и стаяше под єдніем сводом, да слуша каква є тутнява, кад желѣзница пролети. Иђаше и у оперу „Фениће“. Али є само єдном біо, налазећи да владици неприличи ићи у такво збориште, коя немогу найболѣ дѣйствовати на людска срца, коя су навикнута на озбильности, а не што се зове стид и срамота. Учини познанство са породицом Оріо, са коіом су били Црноевићи

срођени. Он се често саставаше са рускіем консулом, кога оваї зваше често себи на обѣд. Види владика, да га и Латини лѣпо дочекую, а нико лѣпше и искреніе од Руса. Он є све вріеме бавленя у Млетцима провео задовольно. *)

Из Млетака поврати се у Трст, ђе остане само четири дана, а то бѣше велѣ нѣђелѣ, кою строго постіяше владика. На велики четвртак, кано дан одлазка, бѣше владика за обѣдом са ађутантом и єђаху ориз са спужевима — а у то дође и граф Штадіон, да се опрости са владиком. Владици небѣше право што га затече за таквіем обѣдом. Послiе три сата крене се владика и дође на пароброд, нѣга прате многи Срби живећи у Трсту, кои иђаху поносито, дичећи се што имаду єдног Србина са оніе високіе и врлетніе гора, кои є независан владаоц, кои своіем погледом, своіем величественіем ходом очараваше свакога; а у Србима разиграваше срца од радости. Он се прашта са Србима, кои се разстаю шньиме са сузніема очима, молећи Бога, да синѣ море, али невѣрно полѣ преброди срећно. Вріеме се натмурило — а

*) Док се владика бавляше у Млетцима долазаше к нѣму и Н. Томазео, коег уважаваше владика и ходіо є више пута к нѣму. Я сам се обширно разговара' са Томазеом, па кад є била ріеч о Црной Гори, рекох му да имаде міеста у Црной Гори кано што бѣше Морача, ђе люди незнаду ништа за новце, већ се у свему служе са трампом. Онда ће на то рећи Томазео: Болѣ є, што нема, и камо срећа, да нигда ніе унашан новац у Црну Гору — єр новац квари и срце и душу людску. Новац наводи люде на свако зло. Са новцем може се покварити и юнаштво у Црногорцима; могу постати туђи измећари, а презрети свой найплеменитіи значай, коег имаху, а іош ће чини ми се имати.

южни вѣтар бѣше се осиліо. Брод є іош у пристаништу — іош се не креће — али се ніяше маньим подмукліема таласима. Кад се брод отисне, оће владика да ніе чаї — а аѣутант му примѣти, да неће бити добро, ер ће топлота чая разгріяти и покренути да се поврати и онако неприставшу постну рану; али владика мишляше, да ће му чаї помоћи и олакшати, па рече: „Нека, нека — да піемо, па како ни Бог да.“ Служитель носи два ибрика, єдан са мліеком, а други са чаіом, па одєдном поче сипати у єдан суд — а владика повиче: не! не! али би доцкан, довати онаї чаї са мліеком, па понуди аѣутанта: „Оћеш ли ти?“ А њему даде сам чаї. Море се валяше све више и више, а наїпосліе побѣсни у сав мах, а набрзо пропаде што се поело и попило. Ноћ є била одвећ тешка. Капетан брода даде владици свою постелю, али се у ньоїі немогаше пружити, него му висаху ноге. Владика шаље служителя, да зове аѣутанта, да дође к њему — а оваї с муком пріеђе преко каюте, те ће упитати владику: „А што сте ме звали?“ — Сѣди, чоче, ту, погибох! спопала ме нечесова мука — немогу да трпим — одговориће владика. А аѣутант и сам у невольи и ако непати колико владика: „А шта ћу вам я помоћи, кад и мени ніе ласно; а опет є лашніе лежати у постельи, него сѣђети.“ — „Знам да ніе ни теби ласно, али є лашніе и мене и тебе, да смо єдан код другога — а видиш да више никога немамо.“ Он говораше, па и прекидаше, зато што га мучи узлућено море, па ће му рећи аѣутант:

„Знате, господару, како кажу, да є море невѣрно полѣ и ко се незна Богу молити, нека иде по мору се возити, па ће се тамо научити.“— „Благо теби, кад можеш да збориш и свашта ти на памет доходи.“

Требало є да смо у петак у Задру, а ми то, га дана теке стигнемо у Лошин. Владика се извезе из брода на барки у Лошин и шећаше се по њему, да се одмори од оне морске треске, па найпослѣ дође му воља, да піе чай. Сврате се обоица у єдну крчму и заишту чисте вреле воде — па направе чай, — али кад поче владика да піе, — остави и рече: „Є ово се пит' неморе — лонац има нечесову тоню!“ Дигне се отолен владика у шетню, па онда у пароброд. То є біо прави велики петак, єр тай дан не єде владика ништа. Послiе онаквог страшног вѣтра са плюском и урнебесне єке помамлѣног мора, ђе се више и небо невиђаше, указа се тишина и дан бѣше чист и ясан, ваздух лак и прозрачан, а зраке сунчане дивно огріяваху лошинско пристаниште. На велику суботу крене се пароброд из Задра и стигне у Шибеник. Тога дана капетан од брода знаюћи, да є владика србске вѣре, па да на велику суботу не мрси, нареди те се готовіо сав обѣд постніем єлом. Међу осталіем постніем єлом донесу и приганіе (прженіе) жаба на улю — али владика пазаше на све, па пріе но што ће узети кое єло, коему ніе вѣшт, упитаће: „А шта є то?“ Одговоре му, да су жабе. — „Нећу.“ У Шибенику преноћи брод и ту дочека владика свіетло ускрсенѣ. У Дубровнику дође на брод руски консуо

Гагић да посѣти владику. У уторник послiе подне стигне владика у Котор, одкуд одма узяши своег коня и изиђе на Његуше и нђи код своег оца Тома.

Док се владика бавiо у Бечу и Млетцима, смутльиви Осман паша уплеташе се и подпаљиваше раздор црногорски — направи буну и пошлѣ свою войску у Црмницу. У то врiеме бiо є Перо заступником владичинiем, кои є и бiо своiем неразборитiем поступком повод овой буни; а кад се несрећа догодила, он незнаваше како да є савлада, нити се смiяше кренути у Црмницу; а неимаше се на кога ослонити, да га онамо пошлѣ до своега братучеда Ђорђiю. Ђорђiе є знава', да є буна произишла Перовом несмишлѣношћу; али да неби Црногорци пали у већу неволю, коя им се тад спремаше — пође у Црмницу, ђе га са радошћу дочекаю. Ђорђiе са своiом войском изтисне сву турску войску из Црмнице и добiе рану на ножном палцу од турског лубарденог зрна. Послiе ове побѣде, главари дарую єдну лiепу саблю, коя є задобивена у овоме бою — Ђорђiю, за његову войничку вѣштину и юнаштво.

Преноћивши владика на Његушима, сютра дан крене се на Цетинѣ и одма позове ранѣног Ђорђiя, да се врати из Црмнице. Многи Црмничани побѣгну к Осман паши, а неки се затворе у кулу Ђуришића и Кнежевића. Владика се озлоеди на Црмничане. Неке Пипере и друге даде владика погубити, кои су ишли за дарове Осман паши у Скадар. Тако пођу и браћа Тодора Мушикина из Пипера Осман паши у Скадар. Тодор бѣше сенатор,

али он ніе ходіо к паши. Владика пошлѣ єдног свога слугу Радована, родом Пипера, те их овай доведе на вѣру на Цетинѣ, ђе их сву троицу даде владика мушкетати. Овай поступак владичин ніе біо правичан ни по томе, што и остали Пипери неналазаху за право да се и Тодор погуби. А то є исто чиніо и Ђорђіе онако ранѣн, па напише владици писмо ноћу, у коем му каже, да є чуо да ће дати ноћас подавити Мушикиће у тавници; он га заклинѣ да то не чини код свеца (тавница є у манастиру, ђе є близу и црква у коіой почива свети Петар), найпосліе вели Ђорђіе: Ако си игда мисліо, да ми учиниш какву братску любав, учини ми є овог пута и непогуби Тодора Мушикина, е ніе крив; ако ли се од њега боиш, а ти га остави на Цетинѣ и нека арчи на мой конат. Владика се од иста бояше Тодора, єр то є река' и главарима пиперскіема, да ако га оставим он ће се светити, и тако сютра дан буду сва три брата мушкетана пред влашком црквом. Са друге стране навальиваше на Црну Гору Али паша, везир ерцеговачки, а особито кидисаше найвише на Ускоке на Яворю, Сировцу, под Струг и под Малинско. Ове исте године (1847 г.) опреми Али паша Рустен бега Ченгића, забита гатачког, су 7000 людих на црногорске ускоке налазеће се у реченіема мѣстима, да их са свіем затре. Управ онда, кад знаваше Али паша, да су се ускоци разишли по четама, и да нема ко бранити оно њихове сиромаштине, пошлѣ толику воїску против њих. На дому затекло се само 42 чоека ерцеговачкіе ускока, те

опет браћа Срби из Ерцеговине докажу ускоцима, да на њих иде велика турска войска; ови одма се затворе у чардак Алексића под Стругом. Турци наїпріе обколе чардак, па онда позову Ускоке на предаю. Ускоци се ріеше, да ће пріе сви изгинути, но се живіема предати Турцима у руке. Турци отворе жесток огань из пушака на Ускоке — а ови одговараху из чардака и убіяху Турке. Видећи Турци, да се ови неће да предаду, почну приносити сіено да спале чардак и у њему Ускоке. Турци су били доніели и двіе мале брдске лубарде. Бої є бива' све жешћи и од пушчаног праха направ.и се такав густи дим, да више друг друга немогаше познати. Ускок Беган покаже наївише юнаштва, кои и повиче, да се изскаче из чардака, а да се юриши на Турке. Први Беган, а за њим остали изскоче из чардака и кроз ону маглу од дима напану на Турке. Турци се поплаше, мислећи, да су Црногорци стигли Ускоцима у помоћ, пачну бѣжати безобзирно, а Ускоци натисну се за њима, те су многе Турке живе поватали. Многи су се Турци спасли частніем крстом вичући: „Не, кумим те Богом и светіем Іованом — я сам ришћанин!“ Ускоци ніесу били задовольни нити вѣроваху овом преклиняню, већ повичу: „Прекрсти се, да видим, да ли си ришћанин!“ Такви Турци налазивши се у невольи, знали су склопити три прста и прекрстити се по закону србском. Да се ніесу Ускоци бавили са сіеченѣм глава и са плячком, могли су и хиљаду Турака погубити. Сам ускочки поп Мићо уграбіо є три

коня и посѣка' три турске главе, па є сам поп говоріо владици: „Да ніе било граблѣня, мога' сам я сам посѣћи више од 40 глава; али док сам одсѣка' двіе главе, уграби ми єдан из дружине коня, па се прођох главах, а гледах мой мал.“ Ускоци задобію много коня и оружя и сву комору Рустенбегову. 19 глава турскіе донесу Ускоци на Цетинѣ, за кое им даде владика медалѣ и дарове, то у оружю, то у новцу; а Бегана учини сердаром Ускока. Попу Мићу за оног коня, што му одве доше, док є сѣка' главе, даде владика десет таліера.

Кад владици дође први глас, да су 7000 Турака ударили на Ускоке, біо є яко ожалошћен и немиран. Наредіо є біо, да им одма иду Ровчани и Морачани у помоћ; али кад ће ови да стигну! Владика се ніе мога' никако смирити: у кућу не улази, а све се по полю шета и од куд гоћ кои Црногорац долази, свакоег питаше, да ли є што чуо за Ускоке. Владика любляше уобште свакоег юнака, а особито Ускоке, кои су крило на краини. А кад му стиже глас, да су Ускоци побили турску войску, обузе га радост, заигра се у њему срце ка' да є царство задобіо. Овако ціеняше и любляше владика добре и валясте юнаке и за његова живота подраньивало се юнаштво а и уважавало првом врлином людском. Бой у Црмници и у Ускоцима 1847 г. изазва у владици чувство уваженя славніема борцима, ђе мала шака людих поби тако велику войску тако „да се прича“ — те опѣва дивна дѣла своіе и свога времена витезова под насловом: „Кула Ђуришића и чардак Алекси-

ћа“. Владика уміяше, а имаше и волю да разпали юнаштво у людма, а знаваше то и уважавати. Он добре юнаке награђиваше чіем могаше и да могаше те би одабране синове носіо у своіема нѣдрима. При свакой прилици, владика се стараше по примѣру дивніе своіе предмѣстника — богомоляца — да се юнаштво шири, имаући то убѣђенъ, да се само са юнаштвом и са чистом вѣром у Бога може бранити име и образ людски.

Желећи владика да се умире Црмничани и да се бѣгунци поврате на своя огњишта, а да не буду вршители зліе турскіе умишляя — концем Юнія (30-га) 1847 г. пошлѣ свога брата Перу, сердара Мила Мартиновића, сердара Филипа Ђурашковића и іош друге, да иду у Црмницу, да се они люди умире. Аѣутанта свога одреди за азнадара и писара. Ова чета дође у прве у манастир Брчели, ђе остане неколико дана договараући се, шта да се ради са оніема у кули, — међу тіем стиже глас, да су противници оставили кулу, те ће Перо предложити да иде неко у Болѣвиће и да види, да ли су они заточеници у кули или су изишли, па ако су изишли, да се кула заузме. Перо предложи, да иде сердар Мило, али се овай тога одрече; онда се понуди сам сердар Филип, коем Перо недаваше, што є слаб са здравлѣм; за тіем понуди се азнадар, али и овом недаде Перо говорећи: „А шта би владика шнама учиніо да ти се што догоди? Нећеш тамо да ђаволю.“ Из Брчели крене се та чета у Сотониће и ту ноћи, а

сютра дан у Болѣвиће *) Шалѣ Перо люде да зову побунѣнике да дођу на станак, али ови неће пріе, но што им се пошлю двоица у тайство. За таоце одреди Перо Ива Ракова и Вида Новакова (обоица перяници). Дођу двоица побунѣника, међу коіема бѣше єдан син попа Михаила Пламенца, Перо, па ће их Перо Томов предусрести са опоріема ріечима: „А што се ви неврћете? мишлите, е ко мари за вас?“ Азнадару би ово криво, видећи люде, ђе се веру по оніема странчинама без лѣба и крова, па ће рећи: „Болѣ вам є, да вас и половина погине, него да се тако потуцате по туђему свіету.“ На то ће рећи син попа Михаила, коег азнадар непознаваше: „Е, господине Медаковићу, да сам я сам, лашно би то било; али мени виси о грлу стотинама душа, кое немаю ни лѣба ни крова, па сє я морам за ньих старат', а я могу вазда наћи у моіех пріятеля колико гођ мени треба.“

Из Болѣвића врати се ова чета преко црничког поля и дође у Глуви До на конак код глуводольског войводе, кои є ходіо у Скадар код Осман паше. Перо неоћаше ноћити у кући, већ на гувну, око коег стави страже, да га неби ко убіо. Азнадар остане у кући да спава, па легавши,

*) Кад се крену из Сотонића, азнадар яшаше на єдной младой масци попа Луке из Брчели, а разапео кишобран, па кад се спушта из Сотонића у полѣ — угледаю их они Црничани, што су заузели кулу, па почну метати из пушака, а ови им одговарати. Како пукоше пушке, сѣкну азнадарова маска, а кишобран у том скоку пане на главу маске, те се ова помами и скочи преко плота у єдну ньиву, те азнадар на єдну, кишобран на другу, а маска на трећу страну. Ту се учини велико веселѣ и сміех.

метне двіе мале пушке под главу. Воївода леже у свой одар, а азнадар на сламу на земльи, у коіой бъше више бува него сламе. Дође к воїводи єдан његов сусед па шапћући пита га: „А кои є то, што ту лежи?“ Воївода одговори: „То ти є онаї, што држи аспре код себе.“ Код њега се налазаше тад само 60 таліера, а владика му даде кад пође са Цетиня, свега и на сву дружину 250 таліера. Азнадар добіе друге мисли у главу, па помишляше, да ови држе, да он има много новаца, па га могу и убити, тіем пріе, што од свое дружине нема никог код себе. У саму зору неко залупа на врата, а азнадар довати у руке пушку испод главе. Воївода отвори врата, а онаї ће рећи: Добро ютро! па кад ово чу азнадар, умири се. *) Кад се поврате на Цетинъ, азнадар причаше све владици, па и за новце; а владика ће рећи: „Ваистину Божу, каквіех има скота, могла те и та несрећа снаћ'. Перо ме моляше, да идеш и ти, а я небъх зато.“ Владика опрости свіема, а сиромасима даде жита да се изране, те се тако сви

*) Кад устану сва господа, дођу у кућу и поседаю око огня На веригама виси єдан котлић, у нему мліеко. Пече се и кава. У кући войводиной нашле су се само двіе чаше, у кое успе слуге каве и мліека, те єдну даде Перу, а другу азнадару. Ови други погледаю и ніе им право, што и они непію, па ће у єдно доба скочити сердар Филип, те нађе некакав котлић, па сміући се трчи к момку, те ће сміући се рећи: Дай, чоче, те црквице и мени! Сердар Мило довати лонац, а поп Никола некакву кргу од тикве, па сви приніели преко ватре око котлића, да им даде; али момак заваћа кутлачом и дає тамаш онолико, колико чаша прима. Ніе њима толико стало до каве, колико до господства, да іи ту не би ко претека'.

поврате на своя огньишта, осим Маркише, коег даде владика убити.

Мѣсеца Юлія 1847 г. намисли владика, да се зближи са везирима од Ерцеговине и Скендеріе, па их обоицу почне убѣђавати, како су и они Срби, али да се не боре за свое име, поштенъ и славу, него за туђу. Он им доказиваше, како су се ньихови стари послiе пропасти србског царства на Косову силом морали потурчити и постали найвеђи гонительи имена свога и браће свое. Владика их опоминяше, да се сѣте найзнаменитiе турскiе воїсковођа, да су понайвише све потурчени Срби, у коiема на ратном мегдану кипіяше србска крв и чиняху велика юнаштва, али по несреći, вели, све за туђина. Опоминъ их владика, да су шньиме од єдне крви и да међу ньима никакве друге разлике нема, до што они вѣрую Мухамеда, а владика у Христа. Сви су люди, кои говоре єдніем єзиком и имаю истоветне обичає, то су све єдна браћа и єдна крв и они треба да рву за своїі образ и за свою славу, а не за туђина. „Я сам се сабіо у ове голе и крваве крше и сносим свачесову неволю — само нећу да се борим за туђи образ и за туђу главу ни да хулим име нашег дичног народа!“ Владика є развіо на дугачко свое племените мисли и нежаляше труда, да заблуђену браћу поврати у крило србско, да им покаже, ко су и каква их слава чека са своіом браћом; а иначе да биваю на поругу себи и своіема и да ће их разумни свіет вазда осуђивати и називати их туђинском подлогом, кои су засліеплѣни привидніем богаством и

господством. Он им напоминяше, да є богаство. што и ютреня роса; али слава дивніе витезова трае кроз све вѣкове, коіом се ньихови потомци поносе и диче се пред свіетом, а овай их уважава и милуе и уступа им прво мѣсто. Може бити да ће се іош и наћи таквіе владичиніе писама, єр ова надмашую нѣгове пѣсме — представляюћи велике мисли и дух нѣгов, кои тежіяше за уединѣнѣм и величином србства.

Скопяк немогаше разумѣти племените мисли владичине, али га се опоминяше доцніе (1861 г.) у Цариграду. *) Єдно сам Осман пашино писмо преписа' кое писаше 6. Юнія 1847 г. из Скадра, зато, што ми га даде владика и што се оно понайвише тицало мене за то, што є владика біо одредіо мене да идем у Скадар Осман паши. То писмо гласи овако:

---

*) Княз Михаил посла' бѣше Илію Гарашанина да преговара са портом о државніема пословима, па дознавши за нѣга Осман паша састане се шньиме и рече му: „Од овіе Турака нема ништа, све ће ово пропасти и да ми ніе ове біеле браде, знам я, шта би учиніо — преша' би у србску вѣру. — Поздрави ти мени мога синовца — княза Михаила — нека неита, а Бога ми, све ће бити нѣгово. Ніемац оће Босну да узме, али то неће моћи бити.“ Ово є онай Скопяк, кои бѣше у тѣшньой свези са князом Милошем. Гарашанин могаше у то вріеме много дознати од овог Осман паше, али се немогаше упуштати у то зато, што Гарашанин бѣше тад званично послат, па говорити са Осман пашом о томе, мога' би довести княза у незгодан положай, єр овай наша мога и казати Турцима, шта є Гарашанин говоріо. Кад сам Гарашанину обясніо све поступке Осман пашине и да се требало упуштати шньиме у обширни разговор о нашіема стварима, рече ми: Да сам я ишао своіем послом, а не княза Михаила, я би се упуштіо біо са Османом у обширни разговор.

„Од нас Осман паше везира од све Арбаніе владици црногорском и брдском Петру Петровићу каваліеру русинскоме поздравле.

А по томе даем ви на знание да сам твою книгу приміо и разуміо што ми пишеш на конат већіе работа, да смо на мир и у дослук и да смо пріятели. Ако си кахил, да се боле уразуміемо, а ти ни пошли чойка твога, кои тебе близу срца, ка' кошула тіела, да се самном уразуміемо и я бих томе біо кахил, ако си ти кахил и да сте здраво.“

Други дан рећи ће владика своме ађутанту: „Знаш ли, Медо, коя є? Я сам єднако од юче мисліо, да ли да те пошлѣм у Скадар, па нађох за добро, да те нешалѣм и да с тобом неризикам, већ да пошлѣм каквог галіота, па ако и погине, да га нежалим. Право да ти кажем, я вѣре у онаквом чойку, кано што є Осман паша, немам.“ Владика пошлѣ од иста єдног галіота из ріечке нахіе, али га знаваше и Осман паша кано и владика, па се неоћаше шньиме о ничему разговарати. Скопяк се изясни, да би он желіо да се састане са владиком и да се они на само разговоре, а са оніем, коег є посла', да се о таквіема работама неможе разговарати. Владика избѣгаваше лични састанак, наводећи, да би то мучно било и да би се могли отуд изводити свакояки разговори и мисли, кое би осуетиле главну цѣль. Скопяк остане незадоволян са овіем одговором и напише му оріятски: „Я сам Турчин, а ти ђаурин па се сложити неможемо.“ А напише му много и коекаквіе пребациваня. Видећи владика, да є Осман паша

сувише занешен; али опет немогаше отрпити, да му на његова пребациваня не одговори и да га у кое чему обавѣсти убѣђаваући га да є и он Србин, па му у Окт. (1847 г.) одпише:

„Дошло ми є до руке твое писмо од 17. Септ. о. г. у коему неке ствари сміешно напоминѣш. Прво, што кажеш, да оперемо своя срца, па да учинимо сваки ліепи начин и слогу на наше границе: кое є срце за люде, оно є вазда чисто и опрато, а с нелюдма принуђен є чоек да се нелюдски влада, єр иначе неможе све да би хтіо. Што се хвалиш, да имаш код мене пріятеля, кои ти доказую мое намѣреніе, — добро, кад их имаш — мени их неказуй, да од мене непострадаю. — Ову и другу овакову ствар ти можеш казат' оніема, кои свіет кроз чибук гледаше, а не мени, — мое є намѣреніе явно и чисто и кога и како валя пазити онако са мном у сусѣдству и да живуе.

„Ти говориш, да я све нешто тражим; а што би я тражіо и с киме ћу га тражити? Кад є Боязет (Илдерим названи) Босну покоріо и кад су дивлѣ орде азіятске, наше малено, но юначко царство разрушили, онда су мои предци и іош неке одабране фамиліе, кое ніесу ту погинуле од Турака, оставили свое отачаство и у овіем горама утекли. Я сам инокосан, я сам сирак — помисли: ђе су ми браћа славни и гласовити кнезови и войводе нашега царства, ђе є Црноевић (Бушатлія), ђе є Обрен Кнежевић (Махмут Беговић), ђе є Кулиновић? ђе є Скопяк? ђе є Видаиħ? ђе є Филиповић? ђе є Градачевић? ђе є Сточевић? ђе є Лю-

бовић? па ђе су многи остали? Камо господа и цвіет нашега народа? да свое отачаство и свою славу заєдно потражимо! Да смо сви на єдно, онда бих я с ньима нешто велико потражіо.“

Бог сам знаде, када ће се они свое славе споменути и до када ће се ова моя браћа од свое рођене браће туђити и називати се Азіятима и до када ће за туђу корист работати, несећаюћи се себе ни своега. — Од онога несрећнога дана, од како є Азіятин наше царство разгнявіо, са коим се ова шака горштака за обште поштенъ и име нашега народа бори? Све са своіом рођеном браћом изтурченом: брат брата біе, брат брата сіече — развалине су нашега царства у нашу крв огрезле — ево наше обште несреће! Ова є несрећа и обшта вражда братска више но сила туђа учинила, те є наше юначко племе постало туђим надничаром и служительима, како што си и ти туђи надничар. — Кукавну є Црну Гору овай разур нашега народа готово удавіо, но и опоштіо; ово є учинило, те є данас Црна Гора и биће довіек алмаз у витешку круну. — Я бих радіе но ишта на свіету виђети слогу међу браћом, у коіема єдна крв кипи и кою є єдно мліеко одоило и єдна коліевка одньихала; што се пак мене тиче самога и ове шаке народа, я поштеня више ни мало не желим, но га имамо пред великіем и опамећеніем свіетом; но се нешто друго жели, єрбо є крвава рана и голо поштенъ. Я бих рад, да сам се мало доцніе родіо, єр бих видіо свою браћу, ђе су се себе и своіех споменули и явно пред

свіетом казали, да су они достойни праунуци и потомци старіе витезова нашега народа. Када се ова света ріеч изговори, благо ціеломе нашему племену, онда ће име црногорско, босанско и прочи витезова србскога народа како свети талисман чествовати и у нѣдрима носити.

„Я чуем, да ти Црногорце хайдуцима називаш; то име ни мало срамотно ніе: хайдук значи Chevalier, Ritter, на примѣр: каваліери су ови хайдуци: Марко Кралѣвић, Реля Омучевић, Гергелез Алія, Тале Орашанин, Скендер-бег, Стоян Янковић, Илія Смилянић, Баіо Павлянин, войвода Драшко Поповић, войвода Вук Мићуновић, Никац Томановић, Црнац Карамахмут, Карађорђе, войвода Велько Петровић, — ово су само неки од нашега народа, кои ніесу данас у животу; а ови су троица и данас живи: Абделкадер, Шамил и наш войвода Мина Морачки. — Истина є, да су неки Црногорци убиваоци, грабительи и мамительи, али их необуздана и дивля сила турска нагони, па и юначка неволя. — Помисли, мой драги земляче! оволико народа, сабило се у овим горама, готово од свуда затворен! Кад є година неколико родна, може се прилично проћи; али кад дође година, ка' што є ланьска била, жива мука од ньих бива. Я сам се лане неколико мѣсеци мака' у Беч и у Млетке, навластито зато, да ову муку очима негледам; а друго: я сам срца жалостива, па би све свое разуріо, а свакояко мало ми є шта и остало. Када са мном говориш, како мой брат Бошняк, я сам твой брат, твой пріятель; али кад говориш

ка' Турчин, како Азіятин, како непріятель нашега племена и имена, мени є то противно и свакоме би благородно мислећем чоеку противно било; а знам, ти ћеш рећи, кад ово мое писмо видиш: шта овай чоек коешта пише и сніева; али се надам да ће наши потомци, кад било да било дати достойну ціену отачаствoлюбивим мислима и писму владичину, на коега се данас виче са сваке стране како на біелу врану."

Другчіе є владика проша' са Али пашом Сточевићем, кои говораше и писаше своіом руком србски. Овай схвати владичине мисли, призна да є Србин и да треба заеднички да раде у корист србства. Ту ньихову намѣру и зближаванѣ осѣте Турци, те Али пашу пошлю у сургун, а намисле да напану и на Црну Гору, те да и ово прво и найчвршће србско гніездо разкопаю. Владика добіе о том писмо из Неапулѣ, те се одма врати у Црну Гору.

Али паша непрестано одзиваше се ліепо о владици, па би говоріо пред своіема Турцима у Стоцу: „Ви Турци непознаете, ко є и какав тай владика; а Бога ми мога и дина ми мога, то є онай прави србски бан од Косова."

У таквіема работама, у буђеню народне свіести бѣніе владика неуморим и тражаше свуда свезе и пріятельства, само да види србство ослобођено и уединѣно. Владика се бѣше и побратиміо са Али пашом, кои у писму починя' би овако, али своіом руком читко написано старіема потезима србскіема:

„Од мене Али паше Сточевића Ризванбего-

вића, везира ерцеговачког моему побратиму Петру Петровићу владици црногорском и брдском и каваліеру русинском, драги и мили поздрав.“ Али паша говораше чисто и лако србски. Штета, што владика ніе іош раніе покуша' срећу, да изложи оваке племените и родолюбиве мисли Али паши, кои бѣше у свему Србин и наслѣдан паша у Ерцеговини іош од Косова.

Кучи задаваху много бриге владици, кои узимаху новаца од Осман паше, а тако и од владике, кои се стараше и трошаше новце, само да то юначко србско племе уедини са Црном Гором. Кучи ніесу нигда воевали са Турцима против Црне Горе, него напротив помагали често Црногорцима против Турске. О ньима пише Болица, которски властелин (1612 г.), да є то храбро племе и разбіяю веће турске войске, купе се у празничне и нећелне дневи те се обучаваю у оружю и праве швадроне. Они се діеле: на Братоножиће, Дрекаловиће, Брцкут и Затріебчане; а села су им: Фундина, Сѣница, два Медуна, Косор, Ліешће, Убли, Момче, Безіово, Кржанѣ, Ораово и Коће. Коће и Затріебчани су латинске вѣре, али су задржали србске обичае, па Затріебчани и сад славе светог Николу.

Много жаляше владика за Вранином и Лесендром, овіем важніем мѣстом, кое имаше значеня и у доба Неманића, па непреставаше мислити, како да се ти острови поврате и седине са Црном Гором. Он имађаше двіе велике гвоздене лубарде, али немаше за ньих цебане. Зато он пошлѣ

своег ађутанта у Трст и Млетке, да потражи у арсеналима од старіе зрна, коя би се подударала са величином реченіе лубарада. У Млетцима нађе много зрна и ціене, али се неподударише са мѣром, коя му є дата била зато. Владика бѣше дао препоруку своме ађутанту на Вучетића у Трсту, да му нађе чоека, кои ће му помоћи, да набави све те ратне потребе, а у случаю ако му узтреба новаца, да му и то даде. Овай му опет даде препоруку на єдног Француза у Млетцима, кои га є свуда водіо, ђе зрна имаде. Кад се ніе могло наћи, он се поврати опет у Трст, ђе одма наручи, да се праве картечи за оне двіе лубарде. Тек што є майстор почео да прави, стиже глас из Котора, да су Црногорци ударили на Доброту, исту похарали и попалили и учинили штете на стотину хиљада таліера. Ово су опет послѣдице граниченя са ћесаріом од 1841 г.

Осим продата два манастира запале су биле и многе црногорске землѣ у границу ћесаріе, али Црногорци неоћаху знати нити за међашенѣ, нити за продаю, нити пак за пасишта, коя су вазда била њихова и допираху до у само приморѣ. Владика би говоріо Мирчанима, коіех су скоро све землѣ запале биле у ћесарску границу — да оне землѣ продаду: „А што ви, Мирчани. непродаете оне землѣ, што су ви запале у ћесарову границу?“ А Мирчани ће опет упитати владику: А што, господару, да продаемо ми наше землѣ? „Зато, што су у ћесарской граници остале, па уверан оће да прода све те землѣ на инканат“

— одговори им владика. А ко ће, господару, да купи те наше баштине? „Купиће Приморци“ — рећи ће владика. Мирчанима би то криво, па ће са живошћу рећи владици: „Нема данас, господару, Божа ти вѣра, тога Приморца, кои ће ту нашу баштину брез наше добре волѣ купити; єр ако є купи — у сто є зліе часа купіо и ню нигда ралом ударити неће. Оно су, господару, наше баштине, па ако ко у ньих такне, убићемо га, Божа ти вѣра.“ На ово владика нерече ништа.

У то вріеме често є оглашавано у бечкіема и задарскіема званичніема новинама, да Црногорци, кои имаду свое землѣ у ћесаріи, да их продаду; али Црногорци за такве обяве неоћаху ништа знати, већ уживаху оне землѣ, кое су уживали од старина. Нѣгушки чобани пуштаху свою стоку да пасе близу Доброте, кано што су то од давнина чинили. (Доброћани су све сами Црногорци, кои су се іош под республиком млетачком населили у Доброту, па примили латинску вѣру.) Ти Доброћани мрзіяху яко Црногорце и ради су били да им свуд науде, ђе гођ могу. Они се стараху да опану Црногорце што више код ћесарске власти, па док виде да є црногорска стока прешла границу, оду у Котор и яве окружном началнику, а овай опет велики мрзитель свега онога, што се србско зове, пошлѣ 50 солдата, да дођераю стоку. Црногорски чобани неоћаху пуштити стоку, те опале огань из пушака и убію неколико солдата, а од шесторице чобана рани се троица. Чуюћи за ово Нѣгуши, потрче одма чобанима у помоћ; али

док су ови стигли, солдати су били умакли са стоком у град.

Од Његуша дође єдан на Цетинѣ и яви владици, како су ћесаровци одћерали стоку Његушку. Владики би ово и немило и тешко, запрвени се, устаде и рече: „Ако почесмо отимат' єдан у другог, неће остати у Приморю да ђаволя, али ви сѣдите с миром, я ћу то свршити с циркулом.“ Ове владичине ріечи, кое є изговоріо у ватри, имаю значая и види се, да се владика не бои ћесаровца, єр каже, да су у отиманю на силу больи, одважніи и юначніи Црногорци; а што ніе дава' да Црногорци нападаю на ћесарію, то є било само зато, што владици ніе било право, да се говори, да су Црногорци грабительи, а особито уважаваше владика уређене државе. Иза тога удеси владика са циркулом, те се стока поврати, али задрже два брава. (Брава зову овцу, овна и козу.*) Ово Црногорцима би тешко, сматраући да су они тіем понижени, кад им ма ко што отме, а они немогу то да поврате или управо да се освете. Црногорци се спремаху да ту нанешену срамоту освете, а и да покажу, како им нико ништа неможе узети без своег „велѣга чуда и грдила.“ Дозна владика, да се црногорска чета спремила да удари у Боку, владика одма претече то, по славши свое перянике, да их поврате, інто и буде. Али Црногорци непрестано претіяху згоду, па се

*) Кано што пѣваше Црногорац Милован:
„Док су мени неки козіи брави,
„Не боим се ючеранѣ глади!“

опет почну из потае спремати: узму џебане, лѣба у торбице и дођу на Ловћен: али их владика и овог пута претече и поврати. Црногорци већ су били люти и на владику, што им неда, да се за свой мал освете. Да ніе біо владика, коег они поштоваху кано богомольца, и би шньима зло проша'.

Увате Црногорци згоду (у Фебр. 1848. г.) те ньих 200 упану єдне ноћи у Приморѣ и опале много кућа у Доброти и Лютой. Они пограбе све, што по кућама нађу, и за ту єдну ноћ учине грдну штету у та два мѣста. Извршивши Црногорци свою освету над Доброћанима, пођу уза страно, па се уставе на врх Праћишта, наложе огнѣве и ту подіеле оно, што су уплячкали, а тога є било доста.

Па и ово ніе било доста Црногорцима, него намисле, да се освете и власти, коя є слушала Доброћане и узела глобу (два брава) од црногорске стоке, па се обрну са Праћишта пут укріеплѣня Троице, да и то раскопаю Они неимаху другог оружја до своіе пушака и ножева, а Троица є била наоружана и са лубардама, па се крену и напану на укріеплѣнѣ са голіема рукама, са кое опале солдати из лубарде картечима, од коих троица Црногораца погине на мѣсту и неколицина их се рани, па онда узму мртве и ранѣне са собом и однесу их у Црну Гору. Сютра дан, кад се ово чуе, уплаши се сва Бока од Котора до Рисна и Верига, те почну одма све, што є од валѣ, носити у Котор; а саобраштай између Црне Горе и Приморя прекине се.

Овај глас кад стигне у Трст, полиція пође одма да тражи она зрна, што су наручена за Црну Гору, и узапти све што нађе; а майстор кои є то израђива' од стра избациваше крв. Владичин аћутант нађе се у чуду, узме у Вучетића новаца у намѣри, да се поврати у Црну Гору. Он се крене и њга испрате трстански Срби на пароброд, па ће му іош рећи, да се чува, єр има Доброћана на истом вапору, кои се врћу дома у Боку. Владичин аћутант біо се преобука' у узке альине; али су га опет познали Доброћани и пребацивали му и пріетили, чинећи се пред њим, да га непознаю: „На овоме вапору носи се муниціун за Црну Гору, али ће платит' главом, кои є купова' и кои носи,“ говорише они.

Тад є већ била букнула буна. У Задру каноник Вучић, родом из Босне, найвише разтруби, да є на том вапору чоек владике црногорског, и овай немогаше у ни єдном приморском граду дуго остати, знаюћи да може бити нападнут од занешеняка — тако є било шњим у Шибенику и у Сплѣту. Он є біо узео мѣсто на пароброду до Дубровника, знаюћи да тамо има руски консуо, те да ће тамо имати сигурности. Стигавши у Дубровник, одма пође код руског консула Гагића и тек што поче пити каву, док ето ти барона Рознера, дубровачког окруж. началника, па ће рећи Гагићу на таліянском єзику: „У овоме граду раз простро се глас, да є амо дошла' секретар владике црногорског, па како є овдашња свѣтина раздражена против Црногораца, то я немогу ємствовати

за његов живот ни за єдан сат.“ Гагић се обрне па ће рећи владичину ађутанту: чусте ли, шта вели? — па како сад мислите? Овај одговори: „Ако може бити, да ми се подпише путни лист за далѣ путованѣ и да ми се ствари однесу на пароброд — я ћу се кренути далѣ пут Боках.“ Барон онда рече, да ће он све то уредити и тако се овај крене и тога истога дана стигне у Котор у 4 сата послiе подне — рѣшивши се: ако не би могуће преко Котора у Црну Гору, то опет да плати пароброд до Трста и да се поза по мору дотле, док се то све стиша. На пароброд дође дубровачки дивизiони ђенера', кои є одређен бiо са войском за Боку, а кои познаваше владичиног ађутанта, па ће приступити к њему: „Мило ми є, господине, да вас оће видим. — Ви ћете на Цетинѣ?“ одговори: Оћу. — „А оно Вас молим, представите ову несрећу владици, коему знам, да є тешко, што се ово догодило.“ Овај примѣти: Я знам и увѣрен сам, да є то све против волѣ владичине учинѣно и да є владика то зло до сад већ више пута претѣца'. А ђенера' ће рећи: „Греота, да се тако ре и єдна иста браћа међу собом колю и разураваю.“

Овај догађај бiо є врло немiо ћесарiи и она га сматраше опаснiем за ню, држећи, да Црногорци па и владика имаду свезу са буном французком, коя се у час разшири и по ћесарiи. Тад є владика мога' єднiем махом освоити сву Боку.

Владичин ађутант настани се у Котору у крчму, а позове га на вечеру єдан которски Србин

П. Нѣгушић, и док су сѣђели за трпезом, зачу се тутнява лубарада са военіе бродова на мору — стаде звекет оружја кроз град, и на питанѣ, шта є? одговорише, да су наново ударили Црногорци на Приморѣ и то опет на Доброту. Аѣутант пође на конак у крчму, ђе му кажу, да су га неки Доброћани тражили. Овај се осѣти, да му ти Доброћани иду о глави, па метне двіе мале пушке и саблю поред себе, да се брани, ако до неволѣ дође. У 11 сати ноћу ето их опет, лупаю и питаю: да ли є доша'? Одговори им се: „іош ніе.“ Доброћани су навалично били разпострли глас, да су Црногорци напали на Боку, само да у таквой забуни могу убити владичиног аѣутанта, те да и они учине неку освету; а незнаваху, да би их то іош скупљѣ стало, єр би се онда сам владика за њега свѣтіо. Сютра дан крене се владичин аѣутант из Котора, и ако су му многи говорили да не иде, єр да ће пуцати на њега са града солдати, кои преже свакоег, кои є из Црне Горе, и да на врх Праћишта стои 7000 Црногораца, кои оће да упадаю у Приморѣ. Он затече на врх Праћишта 7 Црногораца, те их упита, што ту чекаю? а ови одговоре: „Како се ова зла срећа догодила у Доброти, посла не господар, да чувамо, да не би опет коя чета црногорска упала у Приморѣ.“ Тако є то, кад се увати страх, онда се страшно умножава брой оніе горштака!

Дошавши аѣутант на Цетинѣ, па кад га угледа владика, чисто се развесели и као да му се свали велика тегота са душе, па ће рећи сміюћи се:

„А да ево нашега Меде — а мишлях, Божа ти вѣра, да те више нигда виђети нећу! Виђе ли, шта они скоти починѣше! Ти знаш, колико сам браніо и претіеца', али се ето ђаволима доскакати неможе. До два дни систићу и я у Приморѣ, да ту злу срећу смирим, али ћеш и ти ходити са мном.“

Послiе два дни крене се владика са главарима пут Приморя, па ће при полазку рећи своме ађутанту: „Медо! Ево ти сабля Смаил-агина, па є припаши, и двіе мале пушке зађени за колан, а његов штуц, носи о рамену, али кад дођемо пред Котор, међу Латине, немой стоят' далеко од мене, него нуз мене — незнам я шта Латини мисле — ако ли мисле што на пріевару, кано са Ђорђіем на Паштровску Гору, ти ми само додай саблю Смаил-агину, па ћеш виђет', како ће им лећет' главе.“ И заиста би владика, она сила людска, многе погубіо, док би њега убили. На Његушима заустави се мало владика код своег оца Тома, па се упути преко Крстца, док ето ти од єдном искрсну и Лазо Пророковић, капетан његушки на своем вранчићу. Лазо се умути у владичину пратню. Чуе владика по гласу, да є ту Лазо, па се осврне мало и рећи ће Стевану Перкову: „А куђ тай ђаво иде? „Нежнам я ништа, господару, него ето, па га ти питай“ — одговори Стеван. Лазо є біо главни управитель и учитель оне осветне чете, што почини штету по Приморю, и њему дадоше Црногорци старѣшинства найлѣпшіе работа задобивеніе тад у Приморю, па є било тешко владици, да се Лазо покаже на томе умиру — а и иначе

владика му несміяше ништа. Лазо є рођени уяк владичин, али и „біешни“ Црногорац. То бъше чоек крупан, висок, са великіема брковима, а у лицу црвен.

Кад се укаже владика пиз Праћишта, поврве сви из Котора люди, да виде владику, кои носи мир, благосов и спокойство свіема Приморцима. Долази владика — долази спасенъ, єр сва Бока бъше у страху, очекуюћи сваки час, кад ће у ню ускочити Црногорци и починити чудеса. Свіет є прекриліо црногорски пазар пред Котором, а и у Табачини бъше доста челяди. На пазару дочекаю владику окружни началник, заповъдник тврђаве са чиновницима и официрима све у свечаноме руву. Дивно ти є било погледати владику, кад се спушташе на пазар; а іош дивніе кад овай горостасни владаоц, узор дивотніе србскіе юнака, господар найвећіе юнака, од єдном скочи са біелог коня свога и стаде на пазару на землю, иде великанскіем кораком, крећући се поносито, а лак кано крилат, надмашуюћи своіом горостасном висином сав окуплъни свіет, погледаюћи своіем оштріем орловскіем оком на све стране око себе; али се држи величаствено, озбильно и са достоинством. Све є упрло очи у дивног владику, али га се нагледати немогу. У нъму се оличаваю дивни косовски юнаци найузоритіема людскіема врлинама. Од оног валястог србског царства, остаде іош овай єдини крвави крш засебан, слободан, независан и узором юнаштва. Бококоторски началник позове владику у град, ђе му є стан спремлън; али вла-

ЛАЗО ПРОРОКОВИЋ.

дика некћене рекавши: „Нећу у град, већ у Доброту, у оно мѣсто, ђе се несрећа догодила.“

Владика пође у Доброту и стане у кући Крсте Јозова. Ово є и добра и поштена кућа. У вече сѣде владика у барку и оде у Котор, ђе заключи и мир. Сютра дан дођу главари приморски и црногорски у велику собу Крста Јозова — па дође и окружни началник; али уђе и Лазо Пророковић, ма се он неоћаше міешати са главарима, већ остане близу врата. Владика даде своему аћутанту да чита уговор, коег прва точка овако изговара: „Владика сажалѣва, што се ова несрећа догодила, и обећава, да ће од понешеног колико є гоћ могуће повратити.“ Сви ћуте, док подиже свої глас Лазо: „Неврћемо да ђаволю, него, што ко маче — маче!“ Владика поцрвени па рече: „Ћути, Лазо!“ — „Не ћути, господару, ово се не чини мир између двіе куће, ного између двіе провинціе; па ако оће мир — добро; — ако ли неће: на вѣру дошли — на вѣру пошли, па нек не чине што могу, а ми ћемо ньима.“ Сви косо погледаю на Лаза, али Лазо зато ни абера нема. Прочита се друга и трећа точка: Да є пазар за Црногорце отворен само у Котору; да силазећи Црногорци у Приморѣ мораю имати пасапорте. Опет повиче Лазо: „Нећемо тако, не! него да су сва мѣста, ђе су од заманде била за пазаре, да буду и по сем сега; а Црногорци да слазе у Приморѣ без пашапораца, єр су Црногорци и Приморци єдан народ, па смо ми и срођени и опріятелѣни међу се и окумлѣни, па ко ће за сваки ручак или обѣд

или за чашу ракіе да тражи пашапорац? Не! не! Сваки Црногорац море без пашапорца долазити у Приморѣ; а само кад оће да иде преко Понте од Сштре (излазак из Боках) онда валя да има пашапорац.“ Опет повиче владика: „Ћути, Лазо!“ а Лазо: „Не ћути, господару! Ако ћеш ти, да главиш такав уговор мира за Црну Гору — може ти бити, — али я за мой сенат (край) нећу!“ Па онда упре прст на окружног началника и рече: „Све є ово твое масло! свему си ти овоме крив!“ Началник ћесарски изговараше се, да ніе и почне се закланяти за владику; али Лазо држећи єднако упрт прст на началника почне далѣ говорити: „Ништа се не кри! ово є мѣсто, да кажемо „шћето“ єдан другом у очи, што имамо, што є праведно и истинско. Жнаш ли ти, да я већ тебе трнѣт' немогу. Твои жбири (латови) траже нечесове контрабане нашіема женама по нѣдрима; а твои солдати ватаю и бію праве Црногорце кундацима у леђа. Ніесу Црногорци ничіе курве, да ти ньих біеш кундацима по леђима, нити наше жене, кано ваше, да ти тако шньима чинѣт' можеш; — а жнаш ли ти, да ћу я теби пролити мозак на сред пяце зато, па нек ти онда поможе твой ћесар! Да нам ніе поради владике, Божа ти вѣра, за три дана, одавѣе па до Дубровника, све бисмо под мач и огань окренули, па нек ти поможе твой ћесар. Ти оћеш да твое гаће разтресаш над Црногорцима; али бѣше и већіе гаћа, него што су твое, па нам немогаше нико ништа учинѣт'. Ніе нам іош нико ништа, Божа ти вѣра, оста' дужан,

од ка ни се траг у ове крше закона', а нећеш ни ти. Него сваки, кои ни є што уграбіо, врћаше ни га са вельіем ђаволом, бруком и грдилом. Нежнаш ти — ядове! — іош, ко су Црногорци, ма ћеш их пожнати. Наша є граница била на плочи портуна — врата — од града Котора, — а сад..... како му драго.“ Оће є мисліо Лазо да пребаци владици, што є прода' оне стране ћесаріи и потиска' високо црногорске границе. Лазо пак са своіем заступанѣм учини то, да се мораше измієнити сав уговор, па остане све онако, како є Лазо означіо. Лазо и ако є уяк владичин, ніе біо шньиме задоволян, а найвише зато, што попушташе ћесаровцима. Исти Лазо писаше єдно писмо Приморцима од имена Црногораца, у коем их позива да се удруже са Црногорцима; али Лазо неоћаше, да се зна, да є он то писмо писа', него причаше, како су Црногорци писали писмо Приморцима коє овако гласи: „Од нас браће Црногораца, нашой браћи Приморцима драги и мили поздрав.“

„А по томе, да ви є на знанѣ, од како се опріятельи ћесар ваш и владика наш за велику нашу злу срећу — погибосмо и ми и ви! ного, браћо, да устанемо слошки, да се од овіе ђавола бранимо и онога циркула, што носи главу кано диви вепар, да се од њега и ви и ми избавимо.“ Лазо є біо у свему Црногорац, речит и слободан, па се и заузимаше свуда за Црногорце и иђаше често у окр. началника заступаюћи се за оне Црногорце, кое ћесаровци затвараху у њихове тавнице. Оне пак Црногорце, кои би допали тавнице,

вештіем начином подилазаше до тавнице, зваше Лазо по именце брата Црногорца и учаше га у свему и за сваку работу, како да се пред судом брани — и његовом науком многи су се Црногорци спасавали из мрачніе тавница.

Французка буна потресе яко ћесарію (1848 г.). Млечани се побуне, а та се разпростре по свой Далмаціи, па допре и у саму Боку а и све є то било готово, да се отргне испод ћесаріе и да се ставе под заштиту св. Марка. Млечићи су били разапели яке мреже по свой Далмаціи и Боки; а неколико млетачкіе бродова укажу се око залива бококоторског; а сви Бокельи бѣху вольни да се придруже новой млетачкои республици, негдашньой царици на мору. И Бокельи и Далматинци очекиваху, да ће се они са том республиком обогатити. Ова буна затекла є владику неспремна.

Оно нападанѣ Црногораца на Боку, догоди се у исто вріеме кад и буна французка и изгледаше, кано да су се договорили, или кано да их є нешто тайно и невидльиво потресло и покренуло. Код Црногораца лежи и неко тайно предчувство и они покренуше свой ратни знак у часу, кад се могаше много учинити. Ньих више руководи и упућуе сама природа.

Речено црногорско нападанѣ на Боку чиніяше неко упечатлѣнѣ на Латине, а особито су се били разпалили на освету Дубровчани, кои почеше явно говорити и тврдити оно свое негдашнѣ зло, кое су до тад вазда одрицали, да ће дубровачке Србе србске вѣре све спалити кад се окупе у цркву.

„кано што смо то іош єдном шњима учинѣли.“ Ово дирне яко владику, па да предупріеди зло, изда проглас на Бокелѣ и Дубровчане, кои се печата на Цетинѣ у 500 комада, и разшалѣ га кроз которски и дубровачки округ. Владика ніе маріо ни за Млечиће, нити му є било право да се они поново угніезде у оніема краевима, те мишляше да одбіе єдно и друго. Владика желяше да славенске землѣ и народи остану свои, а не да прелазе кано стока из єдніе трговачкіе руку у друге. У прогласу жестоко пріети владика Бокельима и Дубровчанима, да се ніесу нипошто усудили примати Млечиће нигђе на своіема обалама, већ да се они имаю за свашта обраћати и слушати рватскога бана Єлачића; ако ли непослушаю, што им владика говори и савѣтуе — „онда“ — вели владика — „я ћу систи са моіема Црногорцима у Приморѣ, ђе ће и већина Приморацa пристати уз мене, па ћу све окренути под мач и огань.“ У том прогласу наводи владика и то, да су неки люди у Боки и у другіема мѣстима примили мито од Млечића, са коіема они пріятелюю; али их опоминѣ, да незабораве, да є сва снага у славенскіема рукама, коя ће се томе сложно одупирати, па да у свака доба могу бити жртвом ньиховіе занешеніе мисала. Овай проглас владичин порази, потуче све появивше се пріятелѣ Млечића, те се више ніе нико усудіо имати икакве тайне договоре са Млечићима. Ово небіяху чете црногорске, кое пріеђаху своіем ненадніем нападанѣм, — већ ово бѣше сам господар горштака, кои пріети са свом

снагом Црногораца, а уз то каже, да ће уз њега пристати и остали Приморци. Црна Гора мора вазда играти велику улогу у югославенскоме питаню и многи ће се преварити, кои мисле, да могу и да имаю неко право, да причепе славенска племена.

У овой истой години почну долазити и Бокельи на Цетинѣ, молећи владику, да их прими под свою власт и да им он буде господар, наводећи, да су они под ћесарском управом осиромашили и да им є одузето све, што су имали: одузео им є ћесар сва стара права, коя су негда под влашћу Црне Горе и под млетачком республиком уживали. Не би се да' владика дуго молити да уєдини Приморѣ са Црном Гором, кано што є то и пріе било, али се узтезаше из двіе причине: єдно, што є ћесарія у савезу са Русіом; а друго што су Рвати изтакли троєдну кралѣвину под кою спадаше и Далмация, па владика се радоваше да Рвати и Далматинци буду уєдно, а у томе ужива' би владика исто кано да є то споено и са Црном Гором. Владика сматраше Рвате кано браћу, па и упућуе Далматинце и Бокелѣ бану рвацкоме. Ово треба да Рвати запамте, па да се и опоминю, какве су у обште владике црногорске, како ніесу мрзительи ничіе вѣре, него само любительи слободе и обште братске любави и слоге — па нек се и рвацки првосвештеници, ако имаду истините родолюбности, угледаю на овог знаменитог владику, кои є біо више него обични владика, кои имаше по положаю неку подєднаку власт са папом римскіем, о коіой

и сами Црногорци имаду обичаї говорити, или управо ушло є у пословицу, те веле: Папа римски и в~адика цетински. По овоме Црногорци сами знаду, да су само два владаоца у цркви и изван нѣ, или двіе найвеће власти у єдном и истоветноме лицу.

Люди, кои тад окружаваху владику Рада, говораху му, да є згода и вріеме, да се нешто одпочне, и то у прве да се покрене Ерцеговина; али се владика изговараше, да нема чіем и да се без новаца неможе ништа учинити. Нѣгов аѣутант, кои є біо шньиме (1846|7 г.) біо у Бечу и носіо шньиме новаца 20,000 дуката, кои су дати на добит, па му говораше, да за 6 мѣсеци одкаже, те да узме свое новце и да шньима одпочне, а да он на име тіе новаца може наћи новаца у Трсту, па и у самой Боци Которской. Владика се ніе мога' ласно ріешити на таї велики поса', на коем є он дуго мисліо, па ће на речени предлог одговорити: „А да ако се ништа несврши, а толики новци да пропану?“ Овай му обясняваше да люди ризикаю са миліунима и у маньим предузећама; а ово да надмашуе сваку стварну ціену, да є то дѣло благородна и велика задужбина; да є то билѣга вѣчнога спомена у повѣстници — а найпосліе вели: Ваше кретанѣ изазваће многу нашу браћу на такав юначки мегдан. Владика шеташе се по билярди дуго, и дуго ћутіяше па ће проговорити: „Неможе се, — валя чекати на Србію, да она почне, а я сам готов у свака доба.“ Аѣутант му примѣти, да Србія има такав положай, из коег се она

крећати неможе, да се нема што извѣстног пред очима; а Црна є Гора слободна, независећа земля, има добар положаї и велики глас у свему Србству и да є она управо позвана, или управо на то осуђена, да свуда мора да преднячи у ослобођеню нашег подярмлѣног народа. Владика подигне главу и проговори: „Све є то ліепо и дивно; а знаш ли ти, коя є? Међед би изиша' са своег ложника из пећине, да зна, да га зло вріеме іош мршавіег нешћера натраг у ню. Зар невидиш, да сам сирак без нигђе и никога. Іош да немамо узданя у ту Русію, морали би пасти у очаяніе, — а ками би се могли држат' сами; а већ кога имаш? на кога би се мога' поуздат'? Србія є земля богата, — ако неможе юнаштвом, а оно море са новцем много да учини. Я сам како знаш и видиш господар; — али сам просяк, єр немам ништа до голог юнаштва. Чуя си, а неколико и знаш, каква є біесна Арбанія — али вѣре ми, да я имам новаца, сва би ми се та Арбанія окупила на Цетинѣ, па да крећем шньом куд гоћ я хоћу — а некмоли да не би покренуо Србе, браћу по вѣри и крви."

Владика радо изучаваше народе, а особито оне, кои су му на сметньи, или є желіо и тежіо, да посредством таквіех што постигне, па и те нѣгове ріечи ніесу изречене без основа. Не само што би владика задобіо новцем речена противничка племена за нашу обшту ствар, него би он и са своіом личношћу — угледношћу — мога' покренути свакоег, єр то є била дика за свакоег Србина, а

міо сваком, ко га єдном види; то є біо прави бан србски од Косова (кано што рече Али паша). Па кад се то узме у зреліе разсуђиванѣ, мора сваки признати, да є владика біо нешто више, него други, кои би се шньиме споређива' или споредити мога'; єр владика бѣше и првосвештеник и господар и юнак и воћа и први борац црногорски на юначкоме мегдану.

Владика се зближи са Србіом и ступи шньоме у преписку. Али ово зближаванѣ ніе ни у чему помогло владици, него га често довоћаше у неку забуну и пресіецало би ону жицу, кою владика навіяше за обште добро. У Србіи су зли духови били успѣли, да одврате и саме Србе од свое обште среће; а ту црну миса' ширили су и далѣ. Окужени непріятельскіем духом, рађаху понайвише оно, што иде на штету свега нашега народа. — Ова преписка са Србіом омете владику, те ніе ништа учиніо при найбольой своіой вольи. Преписка, коя постояше између владике и бившег кнеза Александра біяше тайна и писана тайніема знацима. Преписка є имала главну ту цѣль, да владику и Црногорце отуђи од Русіе, коя бѣше тад покровительницом єдніе и другіе. Све те маште ніесу биле у стању засліепити владику, да пође „ђавольіем трагом"; држанѣ Црне Горе, нѣн глас, доста валяше Србіи; али опет да ніе било Москова, нигда Србія не би била своя — она би могла бити туђа и свачія, кано што то бѣше до поява Руса и ньихове помоћи, али своя са туђином нигда. Западньи учительи настое, да се сва ова мала

племена оддвое од Русіе, коя их подиже и има волю, да их подиже све на већи степен, знаући да таквіем одваянъм мораю пасти у челюсти западном или источном непріятелю нашега народа и свега Славенства. Краткоумни или лакоми люди на све, што се блиста, примаю туђе зле науке, кое подкопаваю самосталност и живот нашега народа; а неће да чую, а іош манъ да разумію ону, коя их є извукла из робства и учинила, да их остали свіет признае за народ, за државу, имаући способност за већи людски развитак. Србском народу требало є створити полъ за развитак, па да покаже свою способност. Али то наши непріятельи нежелише и недаваху — док их ніе яча снага с поля на то наћерала.

Осѣтіо є и сам владика на што се иде, а найпосліе и да є преварен и да се са людма покваренієм умом и душом неда ништа учинити. Владика пак имаше и хитрине и вѣштине, те се уміяше обходити са подобніема людма; али имаше и наду, да се дае све поправити, па ніе престава' хранити свезу братске любави за лѣпшу будућност свега Србства.

Владика праћаше догађае (у 1848 г.) али непрестано у надежди и очекиваню, да ће Србія нешто већега предузети. Често га одвођаху мисли на Боку, за кою бѣше његов секретар да се присаедини Црной Гори. У почетку не бѣше владика за Боку нити за Ерцеговину, већ само за Арбанію. Владика би се задовольіо са Скадром, кано ключом оніе краева. О увеличаваню Црне Горе

биле су различне мисли: Владика за Арбанію, секретар за Боку, а ађутант за Ерцеговину. Найпосліе владика би волян и сам на Боку, али у томе ніе біо рѣшителан, очекуюћи, да ли ће моћи Рвати да утврде свою власт и управу у оніем краинама.

У овоме добу Приморци у Грблю одкажу ћесаріи плаћати данак и уведу стару ньихову управу, па зато и удари ћесарска войска на ньих, са коіом иђаше и Гріе, найвећи противник Срба и свега што се србско зове. Грбляни се одупру и убію ћесарску войску, кою су гонили до Троице, а код Троице стаяху Срби личког полка, па ће им рећи: „Немойте, браћо, ићи далѣ, єр ми морамо бранити град.“ У овом бою бѣше и Црногораца, кои притекоше Грблянима у помоћ од свое волѣ, а нетражећи зато никакве награде. И оће иђаху Црногорци више из освете против оног ћесарског окр. началника Грія, кои им узе два брава и презираше Црногорце. А да є владика подвикнуо своіема Црногорцима: „узмите Боку!“ та би работа била свршена и єдног ютра замркла би Бока у ћесарскіема рукама, а осванула у Црногораца. Сва утврђеня у Боки немаю никаква значая за Црногорце. Боку може друга коя држава држати у своіема ру ама само тако, ако се слаже са господаром Црне Горе или болѣ рећи са Црногорцима, єр ови, знаду сами на свою руку радити. Видили смо какве су начине употріеблявали западньи сусѣди против Црне Горе, стараюћи се да код ньих буде непрестано трвенѣ, неслога, немир или

рат са Турцима, само да немаю кад помишляти на Боку.

Котор є біо у старія времена слободни засебни град, а остале краине биле су свезане са Зетом, са коіом су Млечићи имали доста муке, трошећи и новац и люде, не би ли одржали оно Приморѣ у ньиховіема рукама. Млечићи, стари и дуговремени сусѣди, митили су Црногорце свачіем, давали плате главарима црногорскіема, само да не би ускакали у Приморѣ Бокельско. Онай природни положаї дає Црногорцима ту снагу. И по самой природи требало би да є Приморѣ и Црна Гора уєдно, кано што є то вазда било, и док се то не уєдини, тешко ће бити управляти бокельскіем приморѣм свакой другой несродной држави. Владика Раде радо погледаше на просвіештене државе, па се стараше, да ове неувріеди, па зато за времена нѣговог господареня ніе могла Бока искусити поплаву Црногораца. Нѣгов наслѣдник княз Даниле да є іош поживіо, он би кано и Баошићи потражіо све оно, што є негда зетскіе и црногорскіе господара било.

Княз Михаил, видећи страданя Срба у Унгаріи, желяше да им се поможе, па се поради тога обраћаше владици, да би посла' кою стотину Црногораца у помоћ овіема Србима, а да ће он, княз Михаил, на ньих све трошити. Владика пристане на ово под условом, да се даде породици оніе, кои би у бою погинули новчана накнада. Княз Михаил пристане, ако дође до потребе да и то даде.

Буна у Босни (1851 г.) даде порти прилику,

те многе поглавице (урођенике Босне и Ерцеговине) пошлѣ у заточенѣ. Порта є осѣтила била, да су се Али паша Сточевић, везир ерцеговачки, и владика црногорски споразумѣли, и да ће кано браћа заєднички радити у корист нашега народа, те том приликом пошлѣ и сіедог Али пашу Сточевића у заточенѣ у коем є и умро. По несрећи у то вріеме біо є владика оболіо и бавіо се у Напульи; а да є біо владика здрав и међу своіом браћом Црногорцима, не би се Али паша тако упуштіо, єр онда би се удружила Ерцеговина и Црна Гора те би надбили били Омер пашу, па іош онда уєдинила се Ерцеговина и Црна Гора. Омер паша покупи оружѣ у Ерцеговаца и тіем учини немогуће да Ерцеговци могу што заєднички предузети са Црногорцима. Ерцеговци ніесу нигда престаяли радити на томе, да се ослободе испод турске власти. То є народ юначан и поштен, а има положай удесан за обрану. У Напулю добіе владика єдно писмо, у коем му се каже, шта є Омер паша учиніо са Босном и Ерцеговином и свршивши ово све, мисле онда да напану на Црну Гору, кою ако разкопаю, онда є и Србія пропала, єр вели се у писму, ако пропане Црна Гора, онда ће напасти на Србію и ню покорити. Овако се онда мишляше у Београду. Владика онако слаб са своіем здравлѣм, крене се одма из Напуля и дође у Црну Гору. Повратак владичин успокои оне люде, кои онда управляху Србіом — и да ће „присуство“ владичино у данашнѣ вріеме бити од велике користи по Црну Гору. И одиста Црна

Гора имаше вазда велико значенѣ код свію Срба, освртаюћи се на ню кано на живи спомен србски, сматраюћи ону землю неприступном, а Црногорце за непобѣдиме, и да є то квасац, кои мора разпаљивати остале Србе на юнаштво и да траже своя права туђином погажена.

Поред свію яда и неволя, коя праћаху владику у свему његовоме животу, он тежіяше за науком и све желіяше да што више научи. Он набави себи єдног Француза имемом Жом, кои га учаше французком єзику, али само из разговора. Владика бѣше научіо осим французког и руски и таліянски єзик, и ако немогаше говорити шньиме тачно. Понайвише своіем неуморніем трудом развіяше он сам свою душевну снагу. Он є проучіо све грчке класике на руском єзику. Његова библіотека бѣше пуна скоро саміема рускіема кньигама, кое су скоро све добиване од Руса на дар. Са грчким класицима он се много користіо; али му бѣше наймилія поезія па радо читаше Ламартина, Лорда Бирона, Данта и Петрарку. Све су ово поете високог полета, а особито Данте, кое владика немогаше добро разумѣти зато, што су писана на єзицима, са коіема он могаше говорити, али их непознаваше коренито. Из „Луче Микрокозма“ види се она велика поетична занешеност, коя є црплѣна из реченіе списателя пѣсника. Држаше вазда по неколико политичніе новина, а найрадіе читаше србске и руске, па и французке.

Он устаяше рано, па како устане пригрне свой црвени ћурак, шеће се по билярди, па би

ставши код прозора пут истока и пѣва' би црногорске юначке пѣсме тихіем гласом, а найрадіе пѣваше Никца од Ровина:

„А какав є Никац од Ровина!
На нѣму су токе убоите,
По ньима се разасули брци;
А у руке носи сяйна џефердара —
Са пушком се Никац разговара:
Џефердаре, мой уздани друже!
Немой мене ватром преварити;
єр ако ме ватром изневѣри,
Свак' ће рећи и мене и тебе:
Лоша пушка у рђаве руке.
Ако ли ме ватром непревари,
Већем данас погоди Турчина,
Свак' ће рећи и мени и теби.
Добра пушка, а у добре руке;
Носићу те Ришну на габелу:
Дрвен ћу ти стевен отурити,
А сребрен ћу теби саковати.
Док се Никац с' пушком разговара,
Ал' ето ти Севера Пипера,
На сред пута друма зеленога.
Кад он виђе Никца од Ровина:
Да он чека, чекати несміе,
Да он бѣжи, бѣжати несміе,
И у страху пушку опаліо
И Никца є люто обраніо и т. д.

Кад попіе каву са мліеком, онда му донесу симсію, па би пушио, сѣдећи на своіой гвозденой столици, кою му є направіо цетиньски ковач циганин Лазо — и ова служаше владици за престол. Покрай ове столице стаяше мали стол, на коем бѣше артіе, перо, оловка, мастило и по коя кньига

и новине. По неке путе игра' би на биліяру. Ако ли дођу Црногорци на давію или на разговор — он остави читанѣ или писанѣ, па слуша; ако ли му буде што неповольно, онда устане и шета. У подне заложи по єдно єло, али понайвише стоећи и то є била закуска. Попіо би само по єдну чашицу ракіе. Обѣдоваше у 5 сати у вече; єла су обично проста, слаткише неоћаше никакве; піяше врло мало, по чаше вина са водом. Он бѣше умѣрен и у єлу и у пићу. Послiе обѣда шеташе по полю и пушаше люте цигаре од лѣшанског дувана. Вративши се из шетнѣ иђаше у кужину, ђе имаде доста огня и ту би сѣдіо, а и главари посѣдаю око огня. Сви Црногорци радо сѣде око огня, па тако и владика, а тако чинише и све владике пред њим бивше, па и они пуше, али и оће непроваћаше владика врiеме узалуду, већ имаше вазда по єдног од писменіе людих, кои му читаше руске кньиге, а по кад и кад и таліянске — а то слушаше владика пажльиво, па кад примѣти штогоћ важнога, рећи ће: „Забилѣжи то.“ Сваку вече єдан од момака таріяше му ноге до колѣна са лютом ракіом. Главарима є тешко, што се чита; али док трае то читанѣ, несміе ни єдан ништа говорити, па єдва чекаю кад ће владика рећи: „Доста є — забилѣжи, да знаш, ђе смо стали.“ —

Послiе овог читаня, дигне се владика и иде у билярду, а за њим сви главари. У билярди бѣше єдан лiеп биліар, три клупе и три столице и два стола, од коіе на єдном обѣдоваше владика, а други, на коем писаше — и на овом у вече

упале се по двіе лояне свіеће и то само док владика чита или пише, а кад престане — погасе их — а билярду освіетлієваху двіе лампе. Одма док є владика пріеша' из кужине у билярду починю долазити на посѣдак они Црногорци, кои су ма коіем послом дошли на Цетинѣ. Како кои улази, приступа гологлав и целива владику у руку па га питаю: „А да како си, господару?“ Владика им одговара: „Слава Богу — добро сам — а да како ви є на дом? Како су ви усѣви? Како ви є стока? Єсте ли мирни од Турака? Айте тамо па сѣдите.“ Они се измакну, ставе капице на главу па посѣдаю на клупе, а кад нема доста мѣста, скрсте ноге, па посѣдаю на под (патос). Сви сѣде и сви су под капицама, само што перяници стое и гологлави су, а перяници су све бирани момци и од првіе црногорскіе кућа.

Они се разговараю о свачему са владиком, а владика ће найпосліе упитати: „Има ли кои међу вами да зна да пои?“ Сваки се стиди да пои пред владиком, боећи се, да неће знати найболѣ, али га ови други окупе: „А немой, чоче, да те молимо, већ пой, ако хоћеш.“ Владика имаше и гусле, па уз ове пѣвачи гудећи пѣваю. Ту се пѣваю само юначке пѣсме; а кад испѣва, онда се разговараю, како є кои учиніо юнаштво: хвале добре юнаке, а куде оне, кои се ніесу држали юначки. Ова и овака забава траяше сваку вече до поноћи, а и до єдног сата послiе поноћи. У овой билярди бѣше єдно огледало на зиду, а около њега оне изломлѣне пушке на Салковини, неколико

маньіе слика и велика слика Петра Великога, цара руског.

Владика носаше непрестано црногорско оѣело. Он се разликоваше од осталіе Црногораца само тіем, што носаше браду, а и овоїі недаваше да расте дугачка. И на само оѣело мало трошаше владика. Имаше два коня, лабуда и гаврана, кое често яшаше, па у том яшеню дераше се оѣело, кое даваше да се окрпи, па би га опет носіо. У празничне дневи иѣаше у цркву, али не сваки пут. Божиѣни празник држаше исто кано и сваки Црногорац: налагаше се бадняк, пеціяху се пецива и из нѣгове куће меташе се из єдне „велѣ“ пушке. На овакав празник иѣаше у цркву, а по свршетку литурѣіе приступаху сви, да се „мир-боже,“ целуюћи владику у руку, а он свакоег у чело. Из цркве иѣаху сви к владици, кои би свакоег угостіо печеницом и другіем мрсом, кано ти и вином и ракіом. Сви ови и оваки обичаи бѣху владици мили.

Поступак, дочек и угошћаванѣ владичино опоминѣ на оне прастаре србске обичае, на онаїі домаћи живот, кои є пун любави и искрености. И дивно є и мило є и испуня свако людско срце милинама, кад види владаоца, воѣу и архипастира — како се обходи са своіем народом — кано родитель са своіом найроѣеніом ѣецом. И ови чисто србски обичаи сачуваше се у пустиняма код нашіе врсніе и многозаслуженіе богомоляца.

До овог владике небѣше у Црноїі Гори ни своіе медаля ни ордена до оніех, кое Русія даваше

оніема Црногорцима, кое би владаући владика представіо двору руском. Овай пак владика установи у прве сребрену медалю са надписом са єдне стране: „Вѣра, слобода, за храброст,“ а са друге двоглави біели ора'. Затіем установи другу златну медалю (1847 г.) са надписом: „Вѣра, слобода за храброст;“ а са друге лик: „Милош Обилић, Цетинѣ.“

Овай владика бѣше висок и крупніе кости; али обично високи люди мало су сагнути, а такав бѣше и владика, па и имаше наклоност на суву болiест. Онаква сила людска, па му бѣше глас танак! Над ліевом обрвом види се єдна билѣга, а та є билѣга остала од велике ране, кою є има' іош кано діете од пет година, а ударила га є била маска. У обште кад се узме, владичин є живот біо мучан, па од разніе неволя развила се и та несрећна болиест, коя га є нагло трошила. Он є тражіо ліека тешкой болести по Бечу и Таліи.

Кад є біо у Напулю, иђаше код ондашњег краля напульског, па му и разлагаше сиромашно станѣ Црногораца, а кое непрестано нападаю Турци, завидећи, да є у ономе кршу іош живо име србско и да достойни потомци своіе предака свете косовску погибію и пропаст србског царства, трпећи у свачему велику неволю; па би се, говораше владика, све могло сносити, али да бива найвећа неволя у цебани. Напульски краль обећа дати праха и олова колико му треба, а да за то ништа неплати. У то доба, кад се владика бавляше у Напульи, бѣху онѣе американске ратне лаѣе, на

кое поће владика да види; а заповедник тіе ратніе бродова дочека владику найлепше и меташе из лубарада, а проведе га свуд и покаже му све. Ови Американци били су чисто занешени за владиком, гледаюћи на његову личност и знаюћи да є господар найюначніег племена.

Свуда тражаше владика ліека своему порушеноме здравлю; али ни ліекови, ни промене поднебія немогаху ублажити тешку болю. У Октобру 1851 г. беше га савладала болест у његовом двору на Цетинє, па наслонєн на стол трабуняше (бунцаше) и говораше крупніе работа, од чега се главари поплаше, да ніе сврнуо с памећу, па ће рећи: „За Бога, господару, шта ти є?“ Владика подигне главу, погледа их и насміе се па ће рећи: „Ваистину Божу, — таман би ви треба' оваки забит (господар) у каквой сам я сад памети.“

Он предвиђаше сам, да ће скоро умріети па ће 5 окт. изрећи ове ріечи: „Я умирем, Црногорци! али ми ніе жа', што ћу умріети, но ми є жа', што іош непоживєх барем двіе године, па бисте виђели, на чему би вас оставіо. — Я сам живіо међу вами, али ме ніесте познали; доћи ће вріеме, кад ћете ме се сећати и говорити, да є владика добар біо, према другіех горкіех искушеня, коя ви предстое.“ Затіем се обрати своему брату Перу и братучеду Ђорђію и рече: „Я хоћу да ме сараните у ону цркву на Ловћену.“ Ови му одговоре да они то немогу учинєти и „ко ће да те носи на Ловћен? него да те саранимо оће у цркву и близу нас. А на Ловћену, ти знаш,

каквизи су Турци, могу послат' кога, да ти главу посіеку, па куд онда наша брука и грдило?“ Владика се проміени у лицу па ће са жалошћу проговорити: „То є моя потоня желя, кою у вас иштем, да є испуните, и ако ми незадате Божу вѣру, да ћете тако учинѣт', како я хоћу, онда ћу ве оставити под проклетством, а мой послѣдньи час биће ми найжалостніи и ту мою жалост ставлям вами на душу.“ На ове ріечи даду му Божу вѣру, да ће га саранити на Ловћену. Онда се владика умири и нареди да дође свештеник са светом тайном, да узме причешће, а рече да сви изиђу. Дошавши свештеник са светом тайном, оћаше да он причести владику кано и другог болестника на самрти; а владика сѣкну: „Ніеси ти достоян да мене причешћуеш“ — па узме путіер у свое руке и сам се причести. Он оћаше, да устане са постелѣ, па ће прискочити к нѣму сердар Филип да га привати да не би се ударіо и да непане; а владика одедном лако се исправи на ноге па довати Филипа су обе руке и стресе га, рекавши: „Видиш, Филипе, да сам іош жив, и да ме ніе са свіем оставила снага!“ За тіем нареди, да му се донесе перина она, на коіой се преставіо нѣгов светопочивши стриц митрополит Петар I., па онда устане послѣдньи пут на свое ноге добри владика, прекрсти се и изговори ове посліеднѣ ріечи: „Преблаги Господе Боже! препоручуем ти мою душу и бѣдни народ црногорски!“ Спушти се на перину у постелю и пресели се у вѣчност 19. Окт. 1851 г.

Оваї є дан знаменит за овог знаменитог владику и вріедно є забилѣжити, да є 19. Окт. 1830 г. біо проглашен за господара црногорског; а тога истога мѣсеца 19. Окт. 1851 г. било є Богу угодно преселити га у вѣчност. Владику оплакиваше нѣгов стари отац и мати, брат и двіе сестре, сви Петровићи и сви Црногорци и Брђани; жаляху га и сви Срби и Славени, єр владика бѣше велик не само своіем растом него и своіем духом и чувен на све стране кано честити и родолюбиви владаоц.

Перо и Ђорђіе почну се договарати, како да саране владику: да ли да га саране кано господара или кано архіереа. Ђорђіе први предложи, да се сарани кано архіерей у архіерейскіема ризама са митром на глави и крстом у руци, и „кад ніе стіо ићи обучен ка' архіерей на овоме свіету, а оно нека иде на та свіет.“ Обуку га у богате архіерейске ризе, кое є добіо од цара Николе на дар, све у самоме злату, натакну му на главу драгоцѣну архіерейску митру, опет дар великога цара; метну му на врат напрсни крст, а у десну руку ручни крст, кано кад служи службу божію. Свештеници читаху дневоноћно молитве и тако остане у своему двору четири дана. Спуштила се бѣше безпрекидна єсеня киша, коя недаваше, да се изнесе на Ловћен, па се онда договоре, да га саране у благовѣштенску цетиньску цркву; али не у землю, већ изиђу гробницу, у коіой остане до 1855 г. а те године мѣсеца Септ. изнесу га и положе у гробницу у цркви светог Петра на Ловћену. Княз Даниле са княгиньом, са главарима и

множином свештенства изпратише смртне остатке владике Рада до на Ловћен.

Кад ће се носити смртни остатци владичини на Ловћен — док то чуе његов отац стари Томо Марков, коем бъше тад сто година, дояши на коню на Цетинъ да и он испрати свога сина. Кад се отвори озидана рака, види се да є скриня много изагньила и да се тако одніети неможе, те княз Даниле нареди да се начини друга нова, у кою да се стави онако како є, али оћаше княз Даниле да види владику, па то каже своме секретару, а овай ће му рећи, да то нипошто не чини, єр црковни канони забранюю отварати гроб пріе седам година. „Али само малко да виђу какав є“ — рећи ће княз — а секретар: — „Нимало — нипошто;“ али княз нареди да малко отворе, а у то дође и стари Томо, те кад отворе само єдна рука бъше ціела, кою старац са сузама полюби, а остало тіело бъше кано глиб — па се много каяше княз Даниле, што ніе послуша' ріечи своег секретара.

Владика остави своіем наслъдником своег синовца, сина Станка Стіепова, Данила, коег држаше код себе 8 година, даваюћи му учителъ, да га поучаваю и да се спрема за будућег господара Црне Горе. Княз Даниле біо є знаменит господар: одважан, правичан и родолюбив, и заслужуе, да се његова дъла представе у истинитоме виду.